

ANTIDISKRIMINACIONI ZAKONI

VODIČ

Saša Gajin (ur.) • Vladimir V. Vodinelić

Tanja Drobnjak • Violeta Kočić-Mitaček

Predrag Vukasović • Incijativa za inkluziju VelikiMali

Udruženje studenata sa hendikepom • Labris • Gayten

Incijativa mladih za ljudska prava • YUKOM

CUPS

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO - SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY - SERBIA

CENTAR ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA

BIBLIOTEKA | SUOČAVANJA

BIBLIOTEKA
• SUOČAVANJA •

38

UREDNIK
PROF. DR JOVICA TRKULJA

UREDNIK IZDANJA
DR SAŠA GAJIN

Objavljivanje ove knjige pomogao je
FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO – SRBIJA

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO - SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY - SERBIA

IZDAVAČ
CENTAR ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA
Goce Delčeva 36, 11000 Beograd
Tel: 2608 360, Fax: 2608 346
E-mail: cups@cups.rs, www.cups.rs

Za izdavača: prof. dr Vladimir V. Vodinelić

Priprema i štampa: „Dosije studio“, Beograd

Tiraž: 1.000 primeraka

ISBN 978-86-7546-058-9

ANTIDISKRIMINACIONI ZAKONI

– Vodič –

Saša Gajin (ur.) • Vladimir V. Vodinelić
Tanja Drobnjak • Violeta Kočić-Mitaček
Predrag Vukasović • Incijativa za inkluziju VelikiMali
Udruženje studenata sa hendikepom • Labris • Gayten
Incijativa mladih za ljudska prava • YUKOM

Beograd
2010

SADRŽAJ

Uvod	7
<i>dr Saša Gajin, et al.</i>	
Pojam, oblici i slučajevi diskriminacije	9
<i>mr Predrag Vukasović</i>	
Posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom	
Prema Zakonu o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom...	51
<i>Violeta Kočić Mitaček</i>	
Poverenik za zaštitu ravnopravnosti	65
<i>Prof. dr Vladimir V. Vodinelić</i>	
Sudska zaštita po tužbi zbog diskriminacije	69
<i>Tanja Drobnjak</i>	
Krivičnopravna zaštita od diskriminacije	77
<i>Violeta Kočić Mitaček</i>	
Kaznene odredbe za prekršaje	99

DODATAK

Zakon o zabrani diskriminacije	111
Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom	131
Presuda Vrhovnog suda Srbije u slučaju „Krsmanovača“	147

UVOD

U martu 2009. godine, Narodna skupština Republike Srbije usvojila je Zakon o zabrani diskriminacije. Na ovaj način uspešno je okončan mukotrpni put kojim se od izrade prvog Modela zakona o zabrani diskriminacije iz 2001. godine, preko bezbrojnih aktivnosti civilnog sektora vezanih za promovisanje potrebe usvajanja opšteg antidiskriminacionog zakona, sve do dramatične političke borbe oko pojedinih odredbi Predloga zakona među narodnim poslanicima i u najširoj javnosti, najzad stiglo do zakonskog teksta koji pruža zaštitu od diskriminatornog postupanja svima onima koji su postali žrtve nejednakog tretmana.

Na ovaj način je takođe društvo u Srbiji došlo i do pravog novovekovnog spomenika pravne kulture zemlje. Naime, poštovanje principa jednakosti ljudi danas se shvata kao moralni imperativ na kome se temelji demokratska politička zajednica jednako slobodnih pojedinaca. Pravilo o zabrani diskriminacije upisano je u sve međunarodne dokumenti o ljudskim pravima, kao i u ustave gotovo svih zemalja sveta. Načelu jednakosti posvećen je član 1. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948, koji sadrži sledeće reči:

„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.“

U istom duhu tekst člana 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. nastavlja:

„Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.“

Polazeći od ovih visokih principa, pred našeg zakonodavca bio je postavljen specifičan zadatak, a naime da usvoji čitav korpus pravnih pravila kojima bi se na precizan način odredilo, na prvom mestu, šta je to što predstavlja zabranjeno diskriminatorno postupanje. U kontekstu potrebe ostvarenja ovog cilja trebalo bi tako i čitati prva tri odeljka usvojenog Zakona o zabrani diskriminacije u kojima su sadržane odredbe o pojmu, oblicima i slučajevima diskriminatornog postupanja.

Na drugom mestu, zakonodavac je imao zadatak da stvori mehanizme efikasne pravne zaštite od diskriminacije, a posebno one koji će stajati na raspolaganju beneficijarima zakonskog teksta, odnosno žrtvama diskriminacije.

U tom smislu, čitav drugi deo Zakona posvećen je odgovoru na pitanje o pravnoj reakciji na nedozvoljeno diskriminatorno postupanje.

Namera autora ovog Vodiča jeste da čitaocima Zakona o zabrani diskriminacije, naročito onima koji će Zakon upotrebljavati da bi se zaštitili od diskriminacije, učine jasnijim smisao i domašaj pojedinih njegovih odredbi. Istovremeno, nadamo se da će ovaj Vodič biti iskorišćen i u procesu podizanja svesti nosioca državnih i drugih funkcija, kao i zaposlenih u organima javne vlasti, o neophodnosti poštovanja principa jednakog tretmana svih.

Tekst Vodiča nastao je u zajedničkom autorskom poduhvatu velikog broja aktivista civilnog sektora koji se u svojim svakodnevnim poslovima bave problemom zaštite od diskriminacije različitih kategorija stanovništva. Čini se s toga da posebnu vrednost Vodiča predstavljaju brojni ilustrativni tekstovi koji reflektuju iskustva nevladinog sektora koja su stečena na terenu, u susretu sa žrtvama diskriminatornog postupanja.

Pojedini tekstovi ovog Vodiča ne odnose se direktno na odredbe Zakona o zabrani diskriminacije. Sa jedne strane, učinjen je napor da se rasvetle i za čitaoce objasne odredbe o zabranjenim slučajevima diskriminacije jedne posebne kategorije lica, a to su osobe sa invaliditetom, i to na temelju posebnog Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.

Sa druge strane, bilo je neophodno spisku objašnjenih mehanizama zaštite od diskriminacije dodati i onaj mehanizam koji nije ugrađen u Zakon, a koji se odnosi na krivičnopravnu zaštitu. Tako je poseban autorski tekst posvećen objašnjavanju krivičnih dela koja se vezuju za zaštitu od diskriminacije u okviru Krivičnog zakonika Srbije, kao i iskustvima u primeni ovih dela u domaćoj sudskoj praksi i praksi Evropskog suda za ljudska prava.

Najzad, u dodatku Vodiča, objavljeni su integralni tekstovi Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Uz njih je objavljena i prva prava antidiskriminaciona odluka najviše sudske instance u Srbiji – presuda Vrhovnog suda u čuvenom slučaju „Krsmanovača“ iz 2004. godine.

Za autore Vodiča, dr. Saša Gajin

POJAM, OBLICI I SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE

Diskriminacija se uobičajeno označava različitim terminima: nejednak tretman, pravljenje razlike s obzirom na lična svojstva, povreda načela jednakosti, nejednako postupanje, obespravljivanje, stavljanje u gori položaj, privilegovanje, povlašćivanje, stavljanje u bolji položaj i sl.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine o diskriminaciji govori u članu 21. na sledeći način:

„Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki.

Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije.

Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.“

Prilikom određivanja sadržine diskriminacije, istorijski i uporednopravno posmatrano, pažnju privlače izrazi kao što su „aparthejd“, „rasna segregacija“, „kastinski sistem“, „etničko čišćenje“, „zločin mržnje“, „govor mržnje“, „homofobija“, „ksenofobija“ i drugi. Sve ove reči označavaju ili opisuju ono što je zabranjeno činiti – diskriminaciju. Međutim, iako se često mogu čuti u javnom govoru, one ne iscrpljuju u potpunosti sadržinu nedozvoljenog ponašanja.

Diskriminacija je veoma složena pravna pojava. Nije svako pravljenje razlike između pojedinaca s obzirom na njihova lična svojstva zabranjeno – nekada se nejednak tretman može opravdati, odnosno označiti kao dozvoljen. Diskriminacija može imati različite oblike, nekada je skrivena, po pravilu je definisana kao nedozvoljeno ponašanje u različitim zakonima ili drugim izvorima prava, često je predmet različitog ili čak suprotnog tumačenja od strane sudova i drugih državnih organa i sl. Zbog toga suprotstavljanje diskriminaciji pravnim sredstvima pretpostavlja, pre svega, precizno i potpuno definisanje pojma, oblika i slučajeva diskriminacije.

I Osnovne odredbe – pojam diskriminacije

Zakon određuje diskriminaciju kao neopravdano pravljenje razlike, nejednako postupanje ili propuštanje (isključivanje, ograničavanje i davanje pr-

1 Ovaj tekst u celini potpisuje kao autor dr Saša Gajin, osim u posebnim delovima teksta čiji su autori neposredno označeni;

venstva), prema jednom licu ili grupi s obzirom na njihova lična svojstva. U skladu sa ovako određenim pojmom, postupak utvrđivanja da li je u konkretnom slučaju došlo do diskriminacije trebalo bi da se osloni na analizu sledećih pet elemenata.

1. *Diskriminacija znači pravljenje razlike, odnosno nejednak tretman*

Tri aspekta nejednakog tretmana zaslužuju posebnu pažnju. Jedan se odnosi na sadržinu pravljenja razlike, drugi na prirodu različitog tretmana, a treći na njegove pojavne oblike, odnosno formu.

a) *Sadržina*

Po svojoj sadržini, pravljenje razlike ogleda se najčešće u isključivanju, ograničavanju ili davanju prvenstva.

Primeri: Isključivanje postoji ako vlasnik javnog bazena ne dopušta Romima ulazak na bazen. Ograničavanje postoji ako se osobi sa invaliditetom zdravstvena usluga u domu zdravlja ne pruži onda kada ona dođe na red, već tek na kraju, kada više nema nikog drugog u redu. Privilegovanje, odnosno davanje prvenstva postoji ako ministar/ministarka u radni odnos u ministarstvu prima samo lica koja su članovi njegove/njene političke partije.

Posmatrano sa stanovišta sadržine, nejednak tretman dakle uvek ima svoja dva osnovna vida:

- stavljanje jednih u gori položaj, koje se najčešće sastoji u obespravljanju, i
- stavljanje drugih u bolji položaj, i to se naziva privilegovanje ili povlašćivanje.

U odnosu na posledice nejednakog postupanja, sasvim se lako može zaključiti da će uglavnom privilegovanje jednih predstavljati istovremeno i obespravljanje drugih i obrnuto.

b) *Priroda*

Po svojoj prirodi, nejednak tretman može da se sastoji ili u činjenju ili u nečinjenju.

- Ako se nejednak tretman vrši preduzimanjem nekog akta, odnosno vršenjem neke radnje, onda se govori o diskriminaciji koja je izvršena činjenjem ili postupanjem.

Primer: Diskriminatorski postupka vlasnik kafane koji na ulazu obesi tablu na kojoj piše da je Romima zabranjen ulazak u kafanu.

- Ako do nejednakog tretmana dođe zbog odsustva činjenja, propuštanja, odnosno nepostupanja, onda se govori o diskriminaciji do koje je došlo nečinjenjem.

Primer: Verovatno jedan od najpoznatijih primera nečinjenja jeste zadržavanje, odnosno neuklanjanje arhitektonskih prepre-

ka za osobe sa invaliditetom– vlast u lokalnoj zajednici diskriminiše lica koja se kreću u invalidskim kolicima ako ne obori ivičnjake trotoara. Isto čini i vlasnik ili korisnik objekta u javnoj upotrebi, na primer prodavnice, bioskopa, fakulteta, sportskog centra i sl., ako propusti da obezbedi osobama sa invaliditetom nesmetan pristup objektu.

c) *Forma*

Po svojoj formi, diskriminacija ima veoma mnogo oblika, odnosno vidova. Nekada je ona vidljiva, direktna, odnosno neposredna, a nekada je skrivena, indirektna ili posredna. Nekada se sastoji u obespravljivanju, odnosno uskraćivanju prava jednima, ili u privilegovanju, odnosno priznavanju prava drugima. Nekada se sastoji u preduzimanju ili nepreduzimanju nekog materijalnog akta, a nekada u uvredljivom, omalovažavajućem, odnosno uznemiravajućem govoru. Nekada je po sredi obična diskriminacija, a nekada se radi o teškom obliku diskriminacije.

Jedan od osnovnih ciljeva Zakona jeste da odredi i imenuje sve ove pojavne oblike diskriminacije. Što je spisak zabranjenih oblika diskriminacije duži, to će zaštita od diskriminacije biti efikasnija. O različitim oblicima diskriminacije biće posebno reči u odeljku II ovog dela vodiča.

2. *Diskriminacija znači pravljenje razlike, odnosno nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica*

Kada se pitamo od koga potiče diskriminacija, onda se u svakom konkretnom slučaju pitamo o dve stvari: prvo, na koje lice se odnosi zabrana vršenja diskriminacije, odnosno ko je adresat obaveze poštovanja načela jednakosti, i drugo, koja je priroda ove njegove obaveze, u čemu se ona sastoji.

a) *Adresat obaveze*

Svi su dužni da poštuju princip jednakosti ljudi. Niko nema pravo da vrši diskriminaciju. Dakle, adresati pravne obaveze uzdržavanja od vršenja diskriminacije jesu svi pojedinci, odnosno fizička lica, kao i sva preduzeća, organizacije, ustanove, državni organi i drugi organi javne vlasti, odnosno sva pravna lica.

Primeri: Zabrana diskriminacije podjednako se odnosi na:

- državni organ, na primer na skupštinu koja je usvojila zakon kojim se obezbeđuju privilegije samo za pripadnike nekih verskih zajednica;
- javnu ustanovu, na primer na školu koja odbija da upiše đaka koji je inficiran virusom HIV-a;
- preduzeće, na primer na ono koje rukovodi tržišnim centrom i koje zabranjuje ulaz Romima;

- poslodavca, bez obzira da li je u javnom ili privatnom sektoru, na primer na onoga koji je dao otkaz radniku za koga se saznalo da je homoseksualac;
- javno glasilo, na primer na urednika i novinara koji objavljuju tekstove u kojima je sadržan govor mržnje;
- pojedinca koji obavlja privrednu delatnost, na primer na zubara koji odbija da popravi zub osobi sa invaliditetom;
- pojedinca, na primer na onoga koji ispisuje poruke ili simbole diskriminatorske sadržine, ili za onoga koji ruši nadgrobnne spomenike pripadnika jedne etničke zajednice, i sl

b) *Priroda obaveze*

Obaveza poštovanja principa jednakosti može da bude ili negativna ili pozitivna.

- Prva obaveza svakoga jeste da ne postupa diskriminatorski, odnosno da se uzdrži od diskriminacije, i zbog toga se ova obaveza naziva negativna. Zabrana diskriminacije se najčešće iscrpljuje upravo u negativnoj obavezi.

Primeri: svi primeri navedeni u vezi sa adresatom obaveze, upućivali bi na njegove negativne obaveze. Dakle, skupština ima negativnu obavezu da se uzdrži od donošenja diskriminatorskog zakona, škola mora da se uzdrži od diskriminacije đaka sa HIV-om time što će ga primiti u školu, urednik i novinar su dužni da se uzdrže od objavljivanja govora mržnje i sl.

- Nekada međutim, adresat može da ima i pozitivnu obavezu koja se sastoji u obavezi preduzimanja određenih aktivnosti, odnosno vršenja radnji u cilju sprečavanja ili kažnjavanja akata diskriminacije, i zbog toga se ova obaveza naziva pozitivna. Ako adresat, po pravilu će to biti organa javne vlasti, ne postupi u skladu sa ovom svojom obavezom, smatraće se da je postupio diskriminatorski.

Primeri: policija ima pozitivnu obavezu da spreči huligane da fizički napadnu učesnike uredno prijavljenog skupa homoseksualaca i lezbejki, kao i da spreči spaljivanje romskog naselja i proterivanje Roma ili spaljivanje džamije u centru grada; uz to, policija ima i obavezu da temeljno i efikasno istraži ko su počinioci ovih akata.

Uz to, država ima i druge pozitivne obaveze opšteg karaktera, kao što je obaveza stvaranja pravnog okvira uživanja slobode od diskriminacije i obezbeđenja efikasnih mehanizama zaštite od diskriminatorskog postupanja. Pretežan deo ove obaveze država je ispunila usvajanjem Zakona o zabrani diskriminacije.

3. *Diskriminacija znači pravljenje razlike, odnosno nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica i koji se vrši prema licu ili grupi*

Žrtva diskriminacije može biti svako lice, fizičko ili pravno, pojedinac sam ili kao deo grupe koja trpi diskriminaciju, pa čak i članovi njegove porodice ili njemu bliska lica.

a) *Fizičko i pravno lice*

Najčešće žrtve diskriminacije jesu fizička lica, odnosno pojedinci. Međutim, i sva pravna lica (preduzeća, ustanove), kao i preduzetnici koji obavljaju privrednu delatnost mogu postati žrtve diskriminacije, jednako kao i pojedinci.

Primer: Ako se studentima privatnih pravnih fakulteta koji imaju dozvolu za rad ministarstva obrazovanja, isključi ili ograniči pravo da polažu pravosudni (stručni) ispit pod istim uslovima kao i studenti koji su diplomirali na državnim pravnim fakultetima, onda se radi o neopravdanom stavljanju u gori položaj, odnosno diskriminaciji istovremeno studenata i privatnih pravnih fakulteta.

b) *Pojedinac i grupa*

Pojedinci mogu biti žrtve diskriminacije ili individualno ili kao članovi grupe lica koja dele određeno zajedničko lično svojstvo. Pri tom nije od značaja brojnost grupe ili druga njena svojstva, kao što je lokalitet, socijalna struktura članova i sl.

Primeri: Premlaćivanje Roma/Romkinje isključivo ili uglavnom zbog njegove/njene nacionalne pripadnosti, jeste diskriminacija učinjena prema njemu/njoj lično. Nasuprot tome, objavljivanje teksta u novinama u kojima se zagovara prisilno iseljavanje Roma iz jednog dela grada, jeste govor mržnje koji je usmeren protiv cele grupe, odnosno svih pripadnika te Romske zajednice.

c) *Članovi porodice i bliska lica*

U nekim slučajevima žrtva diskriminacije nije samo pojedinac lično, već i članovi njegove porodice, kao i njemu bliska lica.

Primer: Članovi porodice lica inficiranog HIV virusom ili obolelog od AIDS-a, najčešće trpe jednaku diskriminaciju kao i samo to lice – uskraćivanje upisa u školu za decu ili zaposlenja za bračnog ili vanbračnog druga ili partnera, uskraćivanje medicinske nege za članove porodice, isključivanje iz socijalnog okruženja, javno omalovažavanje i sl. Isto to važi i za lica koje je u naročito bliskom odnosu sa inficiranim ili obolelim – devojka ili mladić, drug ili drugarica i sl.

4. *Diskriminacija znači pravljenje razlike, odnosno nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica i koji se vrši prema licu ili grupi s obzirom na njihova lična svojstva*

Diskriminacija predstavlja ono razlikovanje lica ili grupa koje se zasniva na njihovim ličnim svojstvima. Do diskriminacije dolazi onda kada se jedno

lice stavi u gori položaj samo zbog svog ličnog svojstva– zbog toga što ima ili nema određenu boju kože ili nacionalnu pripadnost ili versko ubeđenje ili pol i sl. Da bi nejednak tretman predstavljao diskriminaciju, potrebno je dakle apstrahovati, ignorisati celokupnu ličnost čoveka u svim njegovim aspektima (identitet, karakterne osobine, navike itd.), svodeći ga samo na jedno od njegovih ličnih svojstava– na to da je Jevrejin ili invalid ili homoseksualac i sl.

U tom kontekstu, odgovori na tri pitanja bitno određuju mogućnost pravne zaštite od diskriminacije. Prvo, s obzirom na koja lična svojstva jednog lica je diskriminacija zabranjena, drugo, kako definisati pojedina lična svojstva i treće, da li je potrebno da lično svojstvo lica realno postoji.

a) *Lista ličnih svojstava*

Opšteprihvaćeno pravilo je da je diskriminacija zabranjena s obzirom na sva lična svojstva, odnosno s obzirom na bilo koje lično svojstvo jednog lica. Liste ličnih svojstava koje se sreću u brojnim pravnim dokumentima (međunarodnim konvencijama, ustavima, zakonima, odlukama sudova i sl.), nisu ili ne bi smele da budu zaključane, tj. svedene na tačno određena i nabrojana lična svojstva. Dakle, ove liste su informativne, one upućuju samo na primere ličnih svojstava i izričito zabranjuju i diskriminaciju na osnovu ličnog svojstva koje nije navedeno u listi.

Primer: u Zakonu o zabrani diskriminacije piše da je diskriminacija zabranjena ako se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, polnom identitetu, seksualnoj opredeljenosti, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom stanju, osuđivanosti, starosti, izgledu i brojnim drugim ličnim svojstvima jednog lica.

b) *Definisanje ličnih svojstava*

Obično nije potrebno bliže definisati jedno lično svojstvo. Lična svojstva kao što su nacionalna pripadnost, etničko poreklo, versko i političko opredeljenje, bračno stanje, starost i sl., ne zahtevaju posebno određenje– sasvim je jasno na šta se ovi pojmovi odnose. Međutim, postoje lična svojstva koje je potrebno definisati kako bi se izbegla zabuna u pogledu njihovog značenja.

Primer:

Šta je to seksualna opredeljenost? Prema seksualnoj opredeljenosti ljudi se obično dele na heteroseksualne i homoseksualne. Međutim, već poznata skraćenica „LGBT populacija“ upućuje na širu definiciju koja razlikuje lezbejke (Lesbian), homoseksualce (Gay), biseksualce (Bisexual) i transeksualce (Transsexual).

Labris/Gayten:

Rodni identitet je lični doživljaj roda koji se može ali i ne mora poklapati sa polom osobe. Rod predstavlja skup osobina, normi, karakteristika, obeležja i značenja koje društvo pripisuje određenom polu, muškom ili ženskom. Na primer, osoba može biti muškog pola ali u isto vreme sebe doživljavati ženom, odnosno imati ženski rodni identitet, i obrnuto. Ove osobe nazivamo transrodnim osobama.

Primer: osoba rođena kao muškarac, može o sebi govoriti u ženskom rodu, oblačiti odeću koja se stereotipno pripisuje ženama (haljine, suknje, šminka).

Pol predstavlja skup genetskih, bioloških osobina i karakteristika i može biti muški i ženski. Seksualna orijentacija je termin koji se odnosi na emotivnu, seksualnu i drugu privlačnost prema osobama različitog ili istog pola i roda. Najčešće se pominju tri oblika seksualne orijentacije: heteroseksualna, biseksualna i homoseksualna.

c) *Stvarno ili pretpostavljeno lično svojstvo*

Lično svojstvo žrtve diskriminacije najčešće stvarno postoji, ono je realno svojstvo tog lica. Međutim, lice može biti izloženo diskriminatorskom postupanju i u slučaju da se njegovo lično svojstvo samo pretpostavlja, odnosno iako stvarno ne postoji.

Primer:

Iako sama nije lezbejka, aktivistkinja nevladine organizacije koja se bori protiv diskriminacije LGBT populacije, trpi diskriminatorsko postupanje od strane komšija koji je otvoreno vređaju i ispisuju poruke diskriminatorske sadržine na fasadi njene kuće i to na osnovu njenog pretpostavljenog seksualnog opredeljenja.

5. *Diskriminacija znači nedozvoljeno pravljenje razlike, odnosno zabranjen nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica i koji se vrši prema licu ili grupi s obzirom na njihova lična svojstva*

Nije svako pravljenje razlike među ljudima s obzirom na njihova lična svojstva nedozvoljena diskriminacija. Uporedimo dva primera:

- Ako uđete u restoran i od Vas se traži da se izjasnite da li ste pušač ili ne, odnosno da se opredelite za pušački ili nepušački deo restorana, Vi ćete sa blagonaklonošću gledati na ovu mogućnost izbora (pogotovu ako ste nepušač!). Ako nakon toga poželite da odete do toaleta, nećete mnogo razmišljati u koji od dva ponuđena ćete ući – u muški ili ženski, i pri tome ćete tu mogućnost izbora prihvatiti kao prirodnu, normalnu i čak poželjnu;
- Ako ste Rom i na ulazu u restoran Vam kažu da Romima nije dozvoljen pristup, imaćete snažno osećanje poniženosti i smatraćete da se radi o neopravdanoj diskriminaciji. Isto osećanje ćete imati ako Vas puste u restoran, ali Vas zamole da sednete u deo restorana koji

je rezervisan za Rome. U ovom drugom slučaju podrazumeva se da će Vam ponuditi i poseban toalet, rezervisan samo za one koji su Romske nacionalnosti.

Ova dva primera upućuju nas na jedno od najtežih pitanja u oblasti diskriminacije – na pitanje o dozvoljenosti nejednakog tretmana, odnosno o tome kada će se smatrati da pravljenje razlike među pojedincima s obzirom na njihova lična svojstva nije diskriminacija. Nekada će odgovor na ova pitanja biti lak, baš kao u dva navedena primera. Međutim, nekada će odgovor na pitanje o dozvoljenosti različitog tretmana zahtevati upotrebu posebnih pravnih pravila ili primenu veoma složenih pravnih metoda odmeravanja interesa.

Pravnometodološki posmatrano, odgovor na pitanje o dozvoljenosti različitog tretmana može da bude sadržano ili u opštem pravilu, odnosno „testu“, kako se ono često naziva, ili u nizu posebnih pravila.

- a) Prema opštem pravilu razvijenom u praksi Evropskog suda za ljudska prava u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima, različit tretman je nedozvoljen, odnosno u konkretnom slučaju će postojati diskriminacija ako su, prvo, cilj ili posledica preduzetih mera neopravdani, ili, drugo, ako ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje. Ovo pravilo, odnosno test, prihvaćen je i od strane našeg zakonodavca koji ga je ugradio u Zakon o zabrani diskriminacije (član 8.).

Primeri:

- Prema ovom testu, vlasnik restorana iz gornjeg primera dozvoljeno postupa kada različito tretira pušače i nepušače jer je cilj njegovih mera, a to je zaštita nepušača od udisanja duvanskog dima, opravdan. U ovom slučaju takođe nije bilo ni nesrazmere između preduzetih mera i cilja, jer je vlasnik restorana ograničio prava pušača samo u meri u kojoj je to opravdano ciljem koji je želeo da ostvari – on im nije onemogućio da uđu u restoran, samo ih je odvojio u poseban deo restorana da bi sprečio tzv. „pasivno pušenje“ nepušača. Sličan rezultat bi dobili kada bi opšti test primenili i na razlikovanje muškaraca i žena u pogledu korišćenja toaleta.
- Ako se pak opšti test primeni na slučaj u kome je nejednak tretman vlasnika restorana usmeren na Rome, pokazuje se da nema potrebe razmatrati pitanje srazmernosti jer je već i sam cilj, odnosno posledica različitog postupanja neopravdana, nelegitimna, odnosno nepravična. Drugim rečima, zabrana ulaska za Rome u jedan javni objekat kao što je restoran, ili njihovo izdvajanje od ostalih gostiju, ničim ne može da se opravda i zbog toga predstavlja nedozvoljen nejednak tretman, odnosno diskriminaciju na osnovu nacionalne pripadnosti.

- b) Osim ovog opšteg pravila, odnosno testa, pravo poznaje i pravila kojima se određuje da li je nejednak tretman dozvoljen ili ne u posebnim slučajevima. Ova pravila sadržana su u antidiskriminacionim zakonima, ali i u drugim pravnim propisima.

Primeri iz posebnih antidiskriminacionih pravila:

- dozvoljen je nejednak tretman prilikom zasnivanja radnog odnosa kod koga je potrebno da radnik poseduje naročito lično svojstvo radi obavljanja posla, pod uslovom da je cilj zasnivanja radnog odnosa zakonit i da je potreba za posebnim ličnim svojstvom opravdana, kao na primer kada se traži da zaposleni ima visoku stručnu spremu ili se traži crnac za ulogu u reklamama, ili mlada žena za ulogu majke u pozorišnoj predstavi i sl. (čl. 16. Zakona o zabrani diskriminacije);
- dozvoljeno je uskraćivanje stranom državljaninu prava i sloboda koje proističu iz odnosa državljanstva, odnosno građanstva, kao što su pravo da bira i bude biran za centralne organe vlasti, pravo na pasoš, pravo na promenu imena i sl. (čl. 3. Zakona o zabrani diskriminacije);
- dozvoljeno je udovoljavanje opravdanim interesima diskriminiranih, odnosno preduzimanje „mera afirmativne akcije“ kojima se jedna grupa lica koja dele određeno lično svojstvo dovodi u ravnopravan položaj sa drugim licima, na primer obezbeđivanje odgovarajuće zastupljenosti žena u organima javne vlasti, mere kojima se obezbeđuje zapošljavanje osoba sa invaliditetom i sl. (čl. 14. Zakona o zabrani diskriminacije).

II Opšta zabrana i oblici diskriminacije

Analiza pojma diskriminacije jeste nužan ali ne i dovoljan uslov za sticanje potpunog saznanja o tome šta je to što je zabranjeno činiti. Naime, u konkretnim životnim situacijama diskriminacija nema samo jednu pojavnu formu, već je uglavnom sadržana u brojnim različitim oblicima nedozvoljenog ponašanja. Zadatak prava je da sve te nedozvoljene oblike diskriminatorskog postupanja popiše i zabrani.

U čl. 4. Zakona o zabrani diskriminacije propisuje se načelo jednakosti, kao i obaveza poštovanja ovog načela. U odredbama Zakona koje slede (čl. 5–14), definišu se različiti oblici nepoštovanja načela jednakosti, odnosno diskriminatornog postupanja.

1. *Neposredna diskriminacija*

Neposredna ili direktna diskriminacija kako se često naziva, jeste tipičan oblik diskriminacije. Ona je neposredno ili direktno vidljiva jer oni koji dis-

kriminatorski postupaju ne kriju svoj postupak. Naprotiv, oni će često javno braniti akt pravljenja razlike između pojedinaca pozivajući se na potrebu zaštite svojih „legitimnih“ interesa ili „viših“ ciljeva.

Naše životno okruženje prepuno je primera ove vrste diskriminatorskog postupanja – evo nekih od njih:

- paljenje Romskih naselja i isterivanje Roma iz njih obično se pravda „higijenskim“ razlozima;
- prebijanje homoseksualaca koji javno izražavaju svoje seksualno opredeljenje opravdava se brigom za mentalno zdravlje nacije, kao i brigom za porodicu i decu;
- paljenje džamija u Nišu i Beogradu pravdalo se željom da se izvrši pravična odmazda za etnički motivisano nasilje koje su neposredno pre ovih događaja pretrpeli Srbi sa Kosova.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, neposredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa, u istoj ili sličnoj situaciji, bilo kojim aktom, radnjom ili propuštanjem, stavljaju ili su stavljeni u nepovoljniji položaj, ili bi mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj. (čl. 6). Ovo pravilo preuzeto je u članu 6, stav 2. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Tipičan primer ovog oblika diskriminacije koji je već pomenut u tekstu Vodiča jeste odbijanje vlasnika restorana da ugosti lica Romske nacionalnosti ili upućivanje Roma na korišćenje toaleta koji su namenjeni samo njima.

2. Posredna diskriminacija

Posredna ili indirektna diskriminacija se razlikuje od neposredne diskriminacije pre svega po tome što je ona skrivena – onaj koji diskriminiše ne želi da njegovo diskriminatorsko postupanje bude vidljivo. On se krije iza prividno jednakog tretmana, iako je njegovo postupanje isključivo ili pretežno motivisano diskriminatorskim namerama.

Primeri:

- vlasnik restorana želi da izbegne zapošljavanje Roma tako što zahteva od kandidata za radno mesto kelnera da ima prirodno plavu kosu i plave oči;
- vlasnik štamparije želi da izbegne zapošljavanje gluvoneme osobe tako što zahteva da radnik u štampariji mora da zna lepo da peva.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, posredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa, zbog njegovog odnosno njihovog ličnog svojstva, stavlja u nepovoljniji položaj, aktom, radnjom ili propuštanjem koje je prividno zasnovano na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije, osim ako je to opravdano zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja su primerena i nužna (čl. 7.). Ovo pravilo direktno je preuzeto iz antidiskriminacionih direktiva Evropske Unije, a sadržano je i u članu 6, stav 3. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Već je prilikom analize pojma diskriminacije istaknuto jedno od njenih najvažnijih obeležja– diskriminacija pretpostavlja nejednak tretman, odnosno pravljenje razlike. Kod posredne diskriminacije dolazi do naoko paradoksalne zabrane jednakog postupanja i to onda može da izazove zabunu. Međutim, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu u slučaju *Thlimmenos protiv Grčke* imao je priliku da veoma precizno istakne da diskriminacija postoji i onda kada „države-ugovornice bez objektivnog i razumnog opravdanja ne tretiraju različito ljude koji se nalaze u bitno različitim situacijama“. Dakle, posredna diskriminacija je nedozvoljena upravo zbog toga što se dva lica ili grupe koje imaju različita lična svojstva neopravdano tretiraju na isti način.

3. Povreda načela jednakih prava i obaveza

Opšte pravno pravilo ili osnovni pravni princip modernog prava jeste da svi pojedinci, bez obzira na razlike među njima, imaju jednaka prava i obaveze. „Svi su pred zakonom jednaki“– to je sentenca koja se ponavlja svaki put kada se želi istaći da se zakon jednako primenjuje na pojedince bez obzira na njihova lična svojstva.

Međutim, nije svaka diskriminacija istovremeno i povreda načela jednakih prava i obaveza. U već navedenom primeru kada vlasnik restorana podeli prostor na dva dela, jedan za goste romske nacionalnosti i drugi za sve ostale, onda on svojim diskriminatorским postupanjem ne čini povredu principa jednakih prava– on faktički diskriminiše Rome. Ipak, često se diskriminatorско postupanje ogleda upravo u obespravljivanju jednih, odnosno u zakonskom, ili uopšte pravnom privilegovanju drugih i to na osnovu njihovih ličnih svojstava.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, povreda načela jednakih prava i obaveza postoji ako se diskriminisanom neopravdano uskraćuju prava i slobode, odnosno nameću obaveze koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi (čl. 8.). Istovetno pravilo sadrži i član 7. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Ovaj oblik diskriminacije ima veoma složenu strukturu koju je moguće razmotriti sa dva stanovišta.

- a) Sa stanovišta prava, diskriminatorско postupanje može imati tri vida:
 - pravno, odnosno zakonsko privilegovanje postoji kada se pojedincu ili grupi koja deli isto lično svojstvo obezbeđuje pravo koja drugi nemaju, na primer pravo na organizovanje časova veronauke u državnim školama obezbeđuje se za pripadnike pojedinih, a ne svih verskih zajednica;
 - obespravljivanje postoji kada se licu ili grupi uskraćuje pravo koje imaju ostali, na primer detetu inficiranom virusom HIV uskraćuje se pravo da se upiše u školu, odnosno pravo na pohađanje nastave;

- ograničavanje prava_postoji kada se licu ili grupi delimično uskraćuju prava koja drugi uživaju u punom obimu, na primer kada se ženama odredi niža plata od one koju primaju muškarci za rad iste vrste na istom radnom mestu.
- b) Sa stanovišta obaveza, takođe je moguće uočiti razliku između tri vida diskriminacije:
- nametanje obaveze koju druga strana nema, na primer vojniku romske nacionalnosti komandir naredi da on umesto drugih čisti toalet do kraja vojnog roka;
 - nametanje nejednakih obaveza, na primer upravnik muzej odredi više cene ulaznica za strane državljane;
 - nametanje jednakih obaveza u korist samo jedne strane, na primer vlada uredbom nametne obavezu kupovine dodatne poštanske marke za sve pošiljke u poštanskom saobraćaju, uz određivanje da će celokupan ostvareni prihod ići u korist jedne verske zajednice.

Udruženje studenata sa hendikepom:

Osobama sa hendikepom se, zbog njihovog hendikepa, često nameću obaveze koje se u istim situacijama ne nameću drugim licima. Tipičan primer je nametanje obaveznog pratioca odraslim osobama sa hendikepom, odnosno potpisivanje dodatnih potvrda koje se ne zahtevaju od ostalih lica.

Primer: Mladoj ženi, korisnici kolica, službenica aviokompanije nije htela da proda kartu, pošto joj je, prema propisima te kompanije, neophodna pratnja personalnog asistenta (što automatski podrazumeva i kupovinu dve avionske karte). Time je osobi sa hendikepom diskriminatorски osporeno jedno od osnovnih ljudskih prava, pravo na slobodu kretanja.

3. Viktimizacija (zabrana pozivanja na odgovornost)

Viktimizacija je takav oblik diskriminacije koji podrazumava da je onaj koji traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili onaj koji je spreman da pomogne povređenome u zaštiti njegovih prava, stavljen u položaj žrtve, odnosno u položaju da trpi nejednak tretman. Viktimizacija dakle, ima dva vida:

- a) viktimizacija usmerena na žrtvu diskriminacije postoji u slučaju kada se lice koje je već pretrpelo diskriminatorско postupanje, stavlja u nejednak položaj zbog toga što je tražilo ili namerava da zatraži pravnu zaštitu od diskriminacije. Na primer, osoba sa invaliditetom koja je trpela omalovažavanje od strane kolege na poslu, zatraži pravnu zaštitu od poslodavca, a poslodavac, umesto da pruži pravnu zaštitu povređenom, premesti osobu sa invaliditetom na drugo, niže radno mesto, bez uslova za rad koji odgovaraju prirodi njegove invalidnosti i uz određivanje niže plate;

- b) viktimizacija usmerena na druga lica postoji ako je osoba koja nije sama pretrpela diskriminatorno postupanje, spremna da pomogne ili pomaže drugom licu da ostvari pravnu zaštitu od diskriminacije. Na primer, osoba koja je spremna da svedoči protiv huligana koji je fizički zlostavljao romsku decu, ili koja je već svedočila u korist žrtava, i sama je izložena pretnjama, odnosno fizičkom zlostavljanju od strane nasilnika.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, viktimizacija postoji ako se prema diskriminisanom neopravdano postupa gore nego što se postupa ili bi se postupalo prema drugome, isključivo ili uglavnom zbog toga što je diskriminisan tražio, odnosno namerava da traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili zbog toga što je ponudio ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorskom postupanju (čl. 9.). Ovu odredbu sadrži i član 6, stav 4, alineja 1. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

4) Udruživanje radi vršenja diskriminacije

Opšte je pravilo da iza ljudskih prava i sloboda, u ovom slučaju slobode udruživanja, ne mogu da se zaklanjaju oni koji krše prava i slobode drugih. Dakle, udruživanje radi vršenja diskriminacije, navođenja na nju, odnosno propagiranja diskriminacije, ne može se sa stanovišta prava smatrati manifestacijom slobode udruživanja, već isključivo zabranjenim oblikom diskriminatornog postupanja.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, zabranjeno je „udruživanje radi vršenja diskriminacije, odnosno delovanje organizacija ili grupa koje je usmereno na kršenje ustavom, pravilima međunarodnog prava i zakonom zajamčenih sloboda i prava ili na izazivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje, razdora ili netrpeljivosti“ (čl. 10.).

Veoma su dobro poznati primeri ovog oblika diskriminacije. U razvijenim demokratijama, mehanizmi zaštite ljudskih prava i sloboda podrazumevaju obično i zabranu rada nacističkih, fašističkih i komunističkih političkih partija, kao i drugih udruženja formiranih sa ciljem da propagiraju ili vrše rasnu, versku i drugu diskriminaciju. Protiv članova ovih zabranjenih udruženja često se pokreću i postupci za utvrđivanje krivične odgovornosti. U tom smislu, u članu 25, stav 2. Zakona o zabrani diskriminacije, izričito se kaže da se ne smatraju diskriminacijom „ograničenja neophodna radi sprečavanja zagovaranja i vršenja fašističkih, nacističkih i rasističkih aktivnosti“.

U našoj zemlji se delovanje ovih udruženja, čini se, sve više širi, i to počevši od onih koja zagovaraju rasnu diskriminaciju i koja se karakterišu kao „arijevska“, odnosno nacistička i fašistička i od kojih su tzv. „skinhedsi“ i „Nacionalni stroj“ samo neke od brojnih grupa, preko onih udruženja koja se zalažu za versku diskriminaciju i ustaju protiv pripadnika manjinskih veroispovesti i nacionalnih manjina, do organizovanih grupa fudbalskih navijača čiji se bes često okreće protiv homoseksualaca, liberalno i demokratski na-

strojenih političkih protivnika, verskih i drugih objekata manjinskih verskih zajednica, Roma i osoba sa invaliditetom.

Labris/Gayten:

Pripadnici i pripadnice LGBT populacije su često meta napada članova formalnih i neformalnih grupa, osnovanih radi vršenja diskriminacije i nasilja nad pripadnicima manjinskih grupa. Ovo se naročito odnosi na mesta okupljanja LGBT osoba, kao što su klubovi, kafići, ali i na događaje koje organizuju LGBT organizacije za ljudska prava tj. u kojima učestvuju LGBT osobe. Takođe, česti su primeri vršenja diskriminacije i nasilja nad LGBT osobama putem Fejsbuka i drugih virtuelnih socijalnih mreža.

Primer: Septembra 2008. godine, pripadnici klerofašističke grupe Obraz, organizovano su sačekali i napali učesnike i učesnice Kvir Beograd festivala, po izlasku iz prostorije Kulturnog centra Rex gde se festival održavao. Ovaj kulturno – politički festival se bavi i promocijom prava LGBT osoba. Ovom prilikom, pretučene su 4 osobe na osnovu pretpostavljene seksualne orijentacije. Tužilaštvo je tužbu Labrisa za izazivanje rasne i druge diskriminacije na osnovu člana 387. Krivičnog zakonika Republike Srbije, ocenilo kao neosnovanu.

5. *Govor mržnje*

Evropski sud za ljudska prava u Strazburu je u više navrata ponovio da „govor mržnje“ nije pravno dozvoljena manifestacija slobode izražavanja, odnosno da se iza člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima ne mogu zaklanjati oni koji govore „govorom mržnje“. Slično kao i kod udruživanja radi vršenja diskriminacije, i ovde se radi o tome da je potrebno zabraniti javni govor kojim se propagira diskriminacija, mržnja ili nasilje prema onima koji dele određeno lično svojstvo, odnosno govor kojim se drugi podstiču da vrše diskriminatorne akte.

Govor mržnje se u praksi identifikuje kroz tri posebna vida diskriminatornog postupanja:

- a) Javno izražavanje diskriminatornih stavova, na primer pisanje grafiti, odnosno poruka („Cigani marš iz Srbije!“, „Nož, žica, Srebrenica“ i drugi) ili simbola diskriminatorne sadržine (među kojima je daleko najomiljenija nacistička svastika, odnosno kukasti krst), po fasadama zgrada, nadgrobnim spomenicima, najčešće pripadnika jevrejske zajednice i sl. Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, zabranjeno je ispisivanje i isticanje na javnim mestima i širenje na drugi način poruka i simbola kojima se poziva na diskriminatorno postupanje prema drugim licima (čl. 11.). Istovetno pravilo kojim se od ovog vida diskriminacije štite osobe sa invaliditetom, sadrži i član 10. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom;
- b) Govor mržnje u javnim glasilima koji daje povoda licu ili grupi protiv koje je govor mržnje uperen da od suda zahteva zabranu ponovnog

objavljivanja informacije. Klasični primeri ovog oblika diskriminacije obuhvatali bi objavljivanje mišljenja da „Cigani smrde“, ili da su Romi bića sa nižim koefijentom inteligencije jer im je obim glave uži nego kod drugih ljudi, da bi sve Rome trebalo proterati iz zemlje i sl.

Prema Zakonu o javnom informisanju, „zabranjeno je objavljivanje ideje, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove seksualne opredeljenosti“ (član 38.). Na prvi pogled je vidljivo iz ove zakonske odredbe da je govor mržnje zabranjen samo ako je uperen protiv lica ili grupe koji dele taksativno nabrojana lična svojstva, a ne i ako je uperen protiv onih koji dele neko drugo lično svojstvo. Osnovni razlog koji je motivisao zakonodavca da skрати listu ličnih svojstava, baš kao i kada se radi o ograničenjima prava na privatnost ili na čast i ugled, jeste potreba uspostavljanja ravnoteže između slobode štampe i prava pojedinaca koja mogu biti povređena objavljivanjem informacije. Ipak, prema Zakonu o zabrani diskriminacije, kao i prema izmenama Krivičnog zakonika Srbije iz septembra 2009. (o čemu će biti više reči u dodatku ovog Vodiča), zaštita od govora mržnje proširena je na sva lica ili grupe koji dele i neko drugo lično svojstvo;

- c) Kvalifikovani oblik govora mržnje koji daje povoda javnom tužiocu da od suda zahteva zabranu distribucije informacije koja još nije objavljena u javnom glasilu. Prema Zakonu o javnom informisanju, sud će zabraniti distribuciju informacije ako nađe da je to neophodno u demokratskom društvu radi sprečavanja „podstrekavanja na neposredno nasilje ili zagovaranje rasne, nacionalne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (član 17.) Iza ove prividno složene zakonske odredbe, krije se veoma jasna ideja: zabranjeno je objavljivanje informacije kojom se navodi na akte neposredne diskriminacije, mržnje ili nasilja prema licu ili grupi koja deli bilo koje lično svojstvo.

Dakle, na prvom mestu, ovde se ne radi o klasičnom govoru mržnje, na primer o izražavanju stava da sve Rome treba proterati iz zemlje, već o nečemu što je daleko opasnije – urednik javnog glasila odlučio je da objavi na primer informaciju u kojoj se pozivaju čitaoci da učestvuju u nasilnom spaljivanju romskog naselja, uz određivanje mesta i vremena okupljanja. Ili, preti opasnost objavljivanja informacije u kojoj se poziva na rušenje nadgrobničkih spomenika pripadnika jevrejske zajednice, ili se u informaciji poziva na razbijanje izloga poslastičarnica koje su u vlasništvu etničkih Albanaca, ili se poziva na nasilno sprečavanje uredno prijavljenog okupljanja homoseksualaca i sl. U svakom od ovih slučajeva, legitimni je cilj pravnog poretka da spreči objavljivanje ove vrste informacija. Sa druge strane, za pravni poredak nije važno protiv koga je uperen poziv na nasilje, mržnju i

diskriminaciju, te tako lista ličnih svojstava nije ograničena. Dakle, bez obzira na to koje lično svojstvo dele pojedinci protiv kojih se ustaje informacijom, da li se radi o Romima ili pripadnicima druge nacionalne manjine ili verske organizacije, homoseksualcima, osobama sa invaliditetom ili o drugima, zadatak je pravnog poretka da ove pojedince i grupe zaštititi zabranom distribucije te informacije.

Labris/Gayten:

LGBT osobe su često meta govora mržnje, na javnim skupovima ali i u sredstvima javnog informisanja. Posebno je nedopustivo da se govorom mržnje prema seksualnim manjinama koriste predstavnici vlasti. Upravo smo tokom usvajanja Zakona o zabrani diskriminacije, imali prilike da čujemo brojne uvredljive i diskriminatorne izjave prema LGBT osobama, i to sa govornice Skupštine Republike Srbije. Najčešće se za LGBT osobe govori da su bolesne, da treba da se leče, da su izopačene, grešne, nemoralne. Od presudne je važnosti razumeti opasnost ovakvih izjava prema grupi lica koja je već izložena nasilju i diskriminaciji, te razumeti važnost sankcionisanja govora mržnje prema LGBT osobama.

Primer govora mržnje protiv LGBT osoba nakon povlačenja Predloga Zakona o zabrani diskriminacije iz skupštinske procedure, a na zahtev vodećih verskih zajednica u Srbiji:

„Ja nemam ništa protiv homoseksualaca i toga što oni rade, ali neću nikada da podignem ruku i da kao narodni poslanik JS glasam za nešto što je bolesno“, kazao je Marković².

Primer govora mržnje u dnevnim novinama Kurir:

Pod naslovom „Bal pедера“ Kurir štampa „pismo čitaoca“ Dragana Rosandića, 19.03.2009.

„Kada budete čitali ovu kolumnu, u Skupštini Srbije uveliko će se voditi teška borba između pristalica i protivnika pедера. Predlog zakona o zabrani diskriminacije, koji je sastavila Vlada, braniće u Skupštini ministar Rasim Ljajić, žuti „europejci“, bivši Slobovi socijalisti, Čeda liberal, gej lobi iz Vlade. Jebiga, ako hoćete u Evropu, spremite dupe na gotovs!...

...Bilo bi prosto nemoguće zaokružiti ovu neveselu i neslavnu situaciju, sa elementima svjetske ekonomske krize, bez pедера! Dobro je da uopšte izvučemo žive glave i čitave stražnjice iz ove gužve! Ta pederska svijest i pederasta logika znatno je uznapredovala i u našim pasivnim krajevima, tako da se može očekivati da ćemo iz ove krize izaći znatno pederski ojačani!...

LGBT osobe su česta meta diskriminatorskih parola i grafita. Upravo ovakvi grafiti stvaraju neprijateljsko okruženje i zastrašuju LGBT osobe, kreirajući atmosferu linča.

Primer: Tokom organizovanja Parade ponosa 2001. i 2009. godine, bili smo svedoci brojnih grafita, širom Beograda ali i cele Srbije, koji su bili poniža-

vajućeg, uvredljivog i pretećeg sadržaja. Ovakvi grafiti su direktno pozivali na nasilje i linč LGBT osoba. Neki od grafita su bili: *Smrt pederima, Bolje sprečiti nego lečiti, Sprečimo paradu srama, Čekamo vas, Stop gej paradu.*

6. *Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje*

Uvredljivo ponašanje, omalovažavanje, odnosno uznemiravanje drugih, na prvom mestu predstavlja flagrantnu povredu ljudskog dostojanstva. Verovatno ništa ne može tako lako da povredi dostojanstvo čoveka kao neljudsko ponašanje. Bez obzira da li je praćeno drugim oblicima diskriminacije, omalovažavanje i uznemiravanje jednog lica zbog njegovog ličnog svojstva samo po sebi jeste nedozvoljeno diskriminatorско postupanje.

Dva su osnovna vida ovog oblika diskriminacije:

- a) Verbalno omalovažavanje i uznemiravanje, postoji kada se prema jednom licu diskriminatorски postupa korišćenjem reči bilo u pisanom obliku ili govorom, na primer kada se Romu kaže „Beži od mene, ne razgovaram sa Ciganima“, ili kada se osobama sa invaliditetom obraća na pogrđan način, rečima „debilu“, „slepcu“, „ćopavi“ i sl;
- b) Omalovažavanje i uznemiravanje gestovima i radnjama, postoji kada se prema jednom licu diskriminatorски postupa gestikulacijom, na primer plaženjem, zatvaranjem nosa, pokazivanjem srednjeg prsta i sl., ili vršenjem druge radnje, na primer pljuvanjem, odgurivanjem, tegljenjem ušiju, oduzimanjem štaka ili štapa, plašenjem psa-vodiča i sl.

O ovom posebnom obliku diskriminacije govori Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. U članu 6, stav 4. ovog Zakona kaže se da diskriminacija postoji kada se „prema diskriminisanom očigledno ponižavajuće postupa, isključivo ili uglavnom zbog njegove invalidnosti“. Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, ovaj oblik diskriminacije će postojati u slučaju uznemiravanja ili ponižavajućeg postupanja koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje (čl. 12.).

Poseban slučaj omalovažavajućeg postupanja predstavlja seksualno uznemiravanje, prevashodno osoba ženskog pola. Do seksualnog uznemiravanja dolazi naročito često u situacijama u kojima postoji odnos nadređenosti prema žrtvi, kao što je odnos poslodavca prema zaposlenom ili profesora prema studentu/studentkinji i sl. Seksističko ponašanje, kako se ovaj slučaj još naziva, obuhvata sa jedne strane verbalne napade na žrtvu, na primer dobacivanjem ili slanjem poruka uz korišćenje lascivnih reči i izraza, pozivanjem na seksualni odnos, nepristojnim „udvaranjem“ i sl., a sa druge strane neverbalne napade, na primer štipkanjem, milovanjem, zavirivanjem pod suknju, udaranjem po zadnjici i sl.

Udruženje studenata sa hendikepom:

Iako se u medijima ne afirmišu direktni govor mržnje prema osobama sa hendikepom, uobičajeno je njihovo prikazivanje na osnovu hendikepa kao ličnog svojstva, odnosno predstavljanje kao nemoćnih ili manje sposobnih u odnosu na većinsku populaciju, što direktno utiče na oblikovanje pogrešnih slika u javnosti, jačanje tradicionalnih predrasuda, i podsticanje diskriminacije.

Generalno posmatrano, osobe sa hendikepom su česte žrtve ponižavajućeg postupanja. Omalovažavanje i ponižavajuće postupanje duboko prožimaju svakodnevnicu osoba sa hendikepom; može se konstatovati da je to osobeni vid tradicije. Uobičajeno je obraćanje, pa čak i imenovanje na osnovu hendikepa ili medicinske dijagnoze, u primerima kao što su „gde si slepče?“ ili „zafkavali su me rečima šećeraš, narkoman, bolesnik, fiksaš i sl. koje su vezane za moj dijabetes i terapiju insulinom.“

Primeri:

- „Profesor mi je rekao da imam nogu kao Vuk Karadžić, da imam drvenu nogu...“
- Višestruka diskriminacija putem uvredljivog obraćanja osobi sa hendikepom na osnovu drugog, zbog situacije hendikepa pogrešno protumačenog ličnog svojstva, prisutna je u primeru koji opisuje osoba oštećenog vida: „Idem ulicom sa prijateljem i držim ga za ruku, a prolaznik viče ‘Pederu!’“

(Primeri su objavljeni u publikacijama Udruženja studenata sa hendikepom „Hendikep je pitanje ljudskih prava“, Beograd 2006, i „Položaj mladih sa hendikepom u srednjem obrazovanju“, Beograd 2007.)

7. Teški oblici diskriminacije

Između mnogih oblika i slučajeva diskriminacije, zakonodavac će izabrati one koji se sa stanovišta pravnog poretka, odnosno moralnih standarda, pokazuju kao naročito teška ogrešenja o princip jednakosti ljudi. Smisao ovog izdvajanja jeste, pre svega, da označi, kvalifikuje, one nedozvoljene akte koji se smatraju posebno opasnim za društvenu zajednicu.

Sa druge strane, kvalifikativ nedozvoljenog postupanja neposredno upućuje sve a posebno sudove i druge organe čiji je zadatak zaštita ljudskih prava, na strožiju pravnu reakciju kao posledicu nedozvoljenog ponašanja. Dakle, bez obzira da li se radi o građanskopravnoj, krivičnopravnoj ili drugoj pravnoj zaštiti od diskriminacije, državni organ se upućuje na to da strožije sankcioniše one oblike diskriminacije koje je zakonodavac okvalifikovao kao naročito teške.

U Zakona o zabrani diskriminacije (čl. 13.), kao posebno teški oblici diskriminacije prepoznati su:

- izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja i invaliditeta;
- propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti i u postupcima pred organima javne vlasti;
- propagiranje diskriminacije putem javnih glasila;
- ropstvo, trgovina ljudima, aparthejd, genocid, etničko čišćenje i njihovo propagiranje;
- diskriminacija lica po osnovu dva ili više ličnih svojstava (višestruka ili ukrštena diskriminacija);
- diskriminacija koja je izvršena više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se čini u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema istom licu ili grupi lica;
- diskriminacija koja dovodi do teških posledica po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom delu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu.

Slično tome, i Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (čl. 9.), određuje na opšti način da je posebno zabranjeno i kažnjivo:

- izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom, i
- propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti, u postupku pred tim organom, putem javnih glasila, u političkom životu, prilikom pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture, sporta i sl.

Labris/Gayten:

LGBT osobe su često žrtve teških oblika diskriminacije, naročito kada je reč o podsticanju mržnje i netrpeljivosti prema njima. Primeri:

Propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javnih vlasti – brojne diskriminatorne izjave od strane predstavnika vlasti, a na osnovu stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije.

Propagiranje diskriminacije putem javnih glasila – ovde je naročito važno spomenuti gotovo redovnu praksu domaćih medija da prenose pretnje i uvrede prema LGBT osobama, koje dolaze od strane pripadnika fašističkih organizacija i koje mediji prenose bez ikakvog ograđivanja i kritičke distance.

LGBT osobe su često izložene višestrukoj diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i to ukršteno sa drugim svojstvima – verom, rasom, polom...

Primer: osoba koja je transeksualna a istovremeno i Romkinja trpi višestruku diskriminaciju.

Udruženje sudenata sa hendikepom:

Osobe sa hendikepom često su izložene višestrukoj diskriminaciji na osnovu starosnog doba (posebno deca i stari ljudi sa hendikepom), pola – žene sa hendikepom, seksualne orijentacije ili nacionalne pripadnosti (posebno pripadnici romske populacije koji imaju hendikep).

III Posebni slučajevi diskriminacije

Ako želi da obezbedi pojedincima potpuniju zaštitu od diskriminacije, zakonodavac se neće ograničiti samo na određivanje pojma i zabranjenih oblika diskriminacije. On će pokušati da učini i više od toga, da odredi šta se u konkretnim društvenim odnosima smatra diskriminacijom. Tako će zakonodavac, imajući prevashodno u vidu realno stanje u društvu, pokušati da identifikuje, a zatim i zabrani diskriminaciju u pojedinim tipskim slučajevima.

1. *Dve grupe slučajeva diskriminacije*

Svi tipski slučajevi diskriminacije mogu se podeliti u dve osnovne grupe slučajeva.

a) *Prema oblastima društvenog života*

Na prvom mestu, zakonodavac može da definiše šta se smatra diskriminacijom u pojedinim oblastima organizovanog društva, na primer u postupanju državnih organa, u radnim odnosima, u pružanju javnih usluga, u korišćenju javnih objekata i površina, u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja, u pružanju zdravstvenih usluga i sl.

b) *Prema diskriminisanim grupama*

Zakonodavac može nakon toga da odredi šta se smatra diskriminacijom prema najugroženijim grupama lica, kao što je diskriminacija prema polu, verskom ili političkom opredeljenju, diskriminacija dece, diskriminacija prema polnom identitetu i seksualnom opredeljenju, diskriminacija osoba sa invaliditetom, diskriminacija nacionalnih manjina i sl.

2. *Pravnotehnička organizacija posebnih pravila*

Ako smatra da diskriminatorno postupanje prema pojedinim grupama lica zasluži dodatno zakonsko regulisanje, zakonodavac će tipske slučajeve diskriminacije koji se odnose na ova lica definisati u posebnom zakonskom tekstu. U tom cilju je Narodna skupština Republike Srbije u toku 2006. godine usvojila poseban zakon koji se odnosi samo na osobe sa invaliditetom – Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Uporednopravno posmatrano, posebni zakonski tekstovi kojima se štite određene ugrožene kategorije lica ili pak svi pojedinci u pojedinim sferama društvenog života, često se sreću u nacionalnom i međunarodnom pravu, naprimer u odnosu na osobe sa invaliditetom, zatim na diskriminaciju prema polu, diskriminaciju prema rasnoj pripadnosti, diskriminaciju na radu i sl. Ova posebna pravna pravila mogu biti sadržana u pravnom propisu koji je u celini posvećen diskriminaciji, naprimer pravila zakona o rodnoj ravnopravnosti, ili pak mogu biti uključena u pravne dokumente koja se odnose na druge tematske celine, naprimer pravila o zabrani diskriminacije na radu koja su uključena u opšti zakon o radu.

Prednost posebnih pravila jeste u tome što ona u celini i u većoj meri nego što je to slučaj sa opštim pravnim dokumentima o zabrani diskriminacije, mogu da se posvete definisanju onoga što je zabranjeno činiti prema jednoj određenoj grupi diskriminiranih lica, odnosno u određenoj oblasti društvenog života. Na taj način, značajan broj slučajeva diskriminacije podvodi se pod slovo pravnog propisa, čime se podiže nivo pravne sigurnosti u pogledu preciznog određivanja diskriminatornog postupanja.

Pravnotehnički posmatrano, idealno razvijena posebna pravila trebalo bi da budu podeljena u tri grupe. Evo kako bi ta pravna konstrukcija izgledala na primeru zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom u vezi sa korišćenjem javnih prevoznih sredstava (članovi 27–29. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom).

- a) u prvoj grupi pravila određuje se šta se smatra diskriminacijom u pogledu jedne grupe lica i to u jednoj oblasti društvenog života, u našem primeru dakle, šta je to što je zabranjeno činiti prema osobama sa invaliditetom u vezi sa prevozom. U tom smislu Zakon, pre svega, navodi da je zabranjeno vršiti diskriminaciju zbog invalidnosti u prevozu u svim granama saobraćaja, a zatim eksplicitno nabroja tri posebna slučaja diskriminacije:
 - odbijanje da se preveze putnik sa invaliditetom;
 - odbijanje posade prevoznog sredstva da pruži fizičku pomoć putniku sa invaliditetom ako bez takve pomoći putnik sa invaliditetom ne može da koristi prevozničku uslugu i ako se pružanjem pomoći ne ugrožava bezbednost saobraćaja;
 - utvrđivanje nepovoljnijih uslova prevoza za putnike sa invaliditetom, naročito uslova plaćanja, osim u meri u kojoj su ti uslovi opravdani tehničkim zahtevima ili neophodnim povećanim troškovima prevoza putnika sa invaliditetom (član 27.);
- b) u drugoj grupi pravila određuje se šta se ne smatra diskriminacijom zbog invalidnosti u prevozu, i u tom smislu Zakon navodi:
 - organizovanje prevoza putnika sa invaliditetom prevoznim sredstvima prilagođenim potrebama tih putnika, i

- organizovanje prevoza putnika sa invaliditetom uz povlastice za prevoz tih putnika (član 28.);
- c) najzad, u trećoj grupi pravila određuje se šta se smatra posebno teškim slučajem diskriminacije zbog invalidnosti u prevozu, i u tom smislu Zakon upućuje na „uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje putnika sa invaliditetom u toku putovanja od strane posade prevoznog sredstva, zbog njegove invalidnosti“ (član 29.).

3. *Diskriminacija u postupcima pred organima javne vlasti*

Član 15. Zakona o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminaciju u odnosu predstavnika javne vlasti prema beneficijarima zakona. Ovim pravilima zakonodavac je artikulisao ideju o tome da je samoj državi zabranjeno da vrši diskriminatorско postupanje. U tom smislu, ozbiljno shvatanje principa jednakosti pretpostavlja na prvom mestu obavezu države i njenih predstavnika da se uzdrže od nedozvoljenog pravljenja razlike na osnovu ličnog svojstva lica ili grupa.

S obzirom da su zaposleni u organima javne vlasti pravno odgovorni u skladu sa posebnim zakonima kojima se uređuju njihova prava i obaveze, Zakon o zabrani diskriminacije definiše diskriminatorско postupanje službenih i odgovornih lica u organima javne vlasti kao težu povredu radne dužnosti, što sa sobom povlači i odgovarajuće teže oblike sankcija i drugih mera koje se protiv njih mogu preduzeti.

Pod organima javne vlasti Zakon podrazumeva državni organ, organ autonomne pokrajine, organ jedinice lokalne samouprave, javno preduzeće, ustanovu, javnu agenciju i drugu organizaciju kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja, kao i pravno lice koje osniva ili finansira u celini, odnosno u pretežnom delu, Republika, autonomna pokrajina ili lokalna samouprava.

Labris/Gayten

Najslikovitiji i najdrastičniji primer diskriminatornog ponašanja službenih lica prema LGBT osobama svakako se odnosi na pokušaje održavanja Parade ponosa 2001. i 2009. godine. Uprkos brojnim pretnjama i najavama nasilja nad LGBT osobama, pripadnici policije nisu učinili ništa da zaštite učesnike i učesnice Parade ponosa. Postoje i snimci koji svedoče o tome kako su predstavnici policije odbili da reaguju tokom premlaćivanja više desetina osoba u centru Beograda 2001. godine. Takođe, policija je odbila da zaustavi nasilje i omogući održavanje Povorkе ponosa 2009. godine, iako je skup prijavljen u skladu sa zakonom.

Udruženje studenata sa hendikepom

Osobe sa hendikepom, zbog otežanog kretanja ili komunikacije, mogu biti žrtve diskriminacije u sudskim postupcima. Jednak pristup i jednaka prava pred sudovima i organima javne vlasti za osobe sa hendikepom podrazu-

mevaju održavanje postupka u arhitektonski dostupnom prostoru, kao i korišćenje usluga tumača za znakovni jezik, ili svedočenja pisanim putem. Ova oblast definisana je i Članom 11 *Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*. (L.Čarević Mitanovski, V. Kočić Mitaček, M. Savić, Žene sa invaliditetom u Srbiji, Prva analiza stanja i pravne regulative o položaju žena sa invaliditetom u Republici Srbiji, Beograd 2009, 21–23)

4. *Diskriminacija u oblasti rada (Tanja Drobnyak)*

Zakonom o zabrani diskriminacije, u okviru posebnih slučajeva diskriminacije, izdvojena je i regulisana diskriminacija u oblasti rada kao posebno značajna oblast (član 16).

Zakonom je izričito zabranjena diskriminacija u oblasti rada (stav 1. člana 16). Ova zabrana se odnosi na:

- a) narušavanje jednakih mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa
- b) uživanje pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada

Zakon svima garantuje jednake mogućnosti u pogledu zasnivanja radnog odnosa, što znači da u svim fazama traženja posla, uključujući oglašavanje radnih mesta, razgovor sa kandidatom i uopšte dostupnost radnih mesta, svima moraju biti pružene jednake mogućnosti, odnosno da narušavanje ovog pravila predstavlja diskriminaciju.

Pored zasnivanja radnog odnosa, zabrana diskriminacije u oblasti rada odnosi se i na uživanje pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada. Ova prava podrazumevaju pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na napredovanje u službi, na stručno usavršavanje i profesionalnu rehabilitaciju, na jednaku naknadu za rad jednake vrednosti, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, na odmor, na obrazovanje i stupanje u sindikat, kao i na zaštitu od nezaposlenosti.

Zakon takođe navodi i krug lica koja uživaju zaštitu od diskriminacije u oblasti rada (stav 2. člana 16). Zaštita od diskriminacije se ne odnosi samo na lica koja su u radnom odnosu, već i na lica koja obavljaju privremene i povremene poslove ili poslove po ugovoru o delu ili drugom ugovoru, lica na dopunskom radu, lica koje obavljaju javnu funkciju, pripadnike vojske, lica koja traže posao, studente i učenike na praksi, lica na stručnom osposobljavanju i usavršavanju bez zasnivanja radnog odnosa, volontere i sva druga lica koja po bilo kom osnovu učestvuju u radu. Dakle, zaštita nije ograničena samo na zaposlene koji rade po osnovu ugovora o radu, već na sva lica koja po drugim osnovima kao što su privremeni poslovi, javne funkcije, pripadnici vojske, kao i na druga lica koja su kod poslodavca radi usavršavanja, obavljanja staža ili volontiraju.

Određeni postupci i ponašanja se ne smatraju diskriminacijom u oblasti rada (stav 3. člana 16). Tako se ne smatra se diskriminacijom pravljenje razlike, isključenje ili davanje prvenstva zbog osobenosti određenog posla. Ovo se isključivo odnosi na poslove kod kojih određeno lično svojstvo lica predstav-

lja stvarni i odlučujući uslov obavljanja posla, ukoliko je svrha koja se time želi postići opravdana.

Diskriminacijom u oblasti rada se takođe neće smatrati preduzimanje mera zaštite prema pojedinim kategorijama lica koja su u radnom odnosu ili obavljaju poslove po nekom drugom osnovu, koje su pobrojane u stavu 2. člana 16. U „pojedinem kategorije“ Zakon svrstava žene, trudnice, porodilje, roditelje, maloletnike, kao i osobe sa invaliditetom i druge kategorije koje inače prema ustavnim odredbama ili odredbama pojedinih zakona zbog svojih osobenih karakteristika uživaju posebnu zaštitu.

Zaštita od diskriminacije u oblasti rada koju pruža Zakon o zabrani diskriminacije znatno je šira od one predviđene postojećim odredbama Zakona o radu, kako u pogledu zaštićenih prava, tako i u pogledu kategorija lica koja uživaju zaštitu. Pravo na uživanje svih prava na radu i u vezi sa radom, pod jednakim uslovima, Zakonom o zabrani diskriminacije dato je i drugim kategorijama lica koja nisu obuhvaćena Zakonom o radu.

Na ovaj način uspostavljanjen je efikasan mehanizam zaštite od diskriminacije prilikom zapošljavanja, kao i uživanja svih prava u oblasti rada, koji je dostupan svim licima koja se po bilo kom osnovu nalaze na radu, praksi ili usavršavanju kod poslodavaca u privatnom i javnom sektoru.

Primeri:

Diskriminacija kao narušavanje jednakih mogućnosti postoji kada se prilikom izbora kandidata za posao, lice koje ispunjava sve uslove za obavljanje posla odbije samo zbog njegove nacionalne pripadnosti, boje kože, pola ili invaliditeta. To podrazumeva i propisivanje uslova koji nisu odlučni za određeni posao, a koji uskraćuju navedenim kategorijama mogućnost da konkurišu za taj posao.

Slična situacija postoji i kada poslodavac postavlja pitanja koja se odnose na buduću planiranu trudnoću prilikom razgovora za posao.

Diskriminacija u pogledu uživanja pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada postoji kada je zaposlena žena na istom radnom mestu manje plaćena od muškarca ili joj se uskraćuje mogućnost za napredovanje ili usavršavanje.

Diskriminacija ne postoji u slučaju davanja prvenstva zbog osobenosti određenog posla, kada se za određeno radno mesto traži, na primer, lice sa visokom stručnom spremom, ili za snimanje reklame lice sa određenim fizičkim svojstvima, ako to u konkretnim slučajevima predstavlja stvarni i odlučujući uslov obavljanja posla.

Labris/Gayten:

LGBT osobe su često izložene posrednoj i neposrednoj diskriminaciji u oblasti rada i o ovome svedoče brojni primeri njihovog obraćanja LGBT organizacijama za ljudska prava. Najveći problem u ovoj oblasti predstavlja

dokazivanje diskriminacije jer žrtvama poslodavci ne daju pismena niti otvorena objašnjenja prilikom zapošljavanja tj. otpuštanja.

Primer: Poslodavac je N.T. iz Niša, koja je radila u privatnoj taxi službi, dao otkaz, objašnjavajući ga time da nije bio zadovoljan profesionalnim odnosom N.T. prema klijentima. Ipak, N.T. je mesecima pre otkaza, doživljavala uvrede i komentare od svojih kolega, a na račun njene seksualne orijentacije tj. rodnog identiteta (N.T. je lezbejka čiji se izgled može povezati sa stereotipnom predstavom lezbejke – ima kratku kosu, nosi garderobu koja se smatra „muškom“...)

Udruženje studenata sa hendikepom:

Oblast zapošljavanja osoba sa hendikepom regulisana je *Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom* koji je usvojen u maju 2009.godine. Između ostalog, ovaj zakon predviđa subвенicije za troškove neophodne adaptacije radnog mesta, kao i kvote za zapošljavanje osoba sa hendikepom. Ako se odredbe ovog zakona posmatraju iz perspektive zabrane diskriminacije, sledeći primeri mogu da ilustruju razliku između dopuštenog i nedopuštenog različitog tretmana.

Primeri:

- „Kada sam se prijavila na konkurs za prijem u radni odnos na mesto profesora u srednjoj školi, za šta sam imala najbolje predispozicije, direktor mi je rekao da ne želi da primi osobu sa hendikepom.“ (Hendikep je pitanje ljudskih prava, 20)
- Poslodavac je raspisao konkurs za posao elektroinženjera. Ukoliko P. Perić koji ima hendikep ima bolje ocene i više radnog iskustva nego kandidati bez hendikepa, a ipak je primljen jedan od njih, očigledno je da se radi o diskriminaciji bez obzira na obrazloženje poslodavca. Međutim, ukoliko se na konkursu traži diploma elektrotehničkog fakulteta, a P.Perić ima samo diplomu više elektrotehničke škole, poslodavac ima puno pravo da ga ne primi u radni odnos. Poslodavac može da ga zaposli uprkos lošijim kvalifikacijama (kako bi promovisao društveno odgovorno poslovanje ili ispunio kvotu predviđenu Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom), ali nije u obavezi da to i učini.

5. Diskriminacija u pružanju javnih usluga i korišćenju objekata i površina

Najjednostavnije rečeno, član 17. Zakona o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminatorno postupanje u javnoj sferi društvenog života, dakle, u pružanju svih javnih usluga (ugostiteljstvo, trgovina, prevoz i sl.), kao i u korišćenju objekata i površina koji su namenjeni javnoj upotrebi (bez obzira na to u kom režimu svojine se oni nalaze).

Prvo pravilo člana 17. Zakona odnosi se na pružanje javnih usluga i ono eksplicitno zabranjuje tri vrste diskriminatornog postupanja. Prvo, diskrimi-

naciju predstavlja odbijanje pružanja usluga, na primer ako obučar odbije da licu romske nacionalnosti primi cipele na popravku ili, što je bio predmet spora u slučaju „Krsmanovača“ (vidi dodatak ovog Vodiča), ako vlasnik javnog bazena zabrani licima romske nacionalnosti da se u njemu kupaju.

Drugo, diskriminacija postoji ako se od lica ili grupe traži ispunjenje dodatnih uslova za pružanje javne usluge, kao u slučaju koji se i dalje nalazi u postupku pred sudom u Beogradu, kad je kompanija za avio-saobraćaj zahtevala od osobe sa invaliditetom da angažuje pratioca koji bi sa njom išao na put, te da uz avionsku kartu za sebe, kupi i još jednu avionsku kartu za svog pratioca. Treće, zabranjeni različit tretman postoji i ako se prednost u pružanju usluga obezbedi onima koji dele isto lično svojstvo. Tako se u brojnim slučajevima pružanja lekarskih usluga obezbeđuje prednost onima koji nisu gluvonemi, i to na taj način što se gluvonema lica primaju na lekarski pregled poslednja, kad više nema drugih lica koja čekaju na red pre njih, pod izgovorom da nisu čula kad su ih medicinske sestre prozvale.

Drugo pravilo člana 17. Zakona garantuje svima jednak pristup javnim objektima i javnim površinama. Dakle, ovo pravilo odnosi se, pre svega, na pristup svim objektima u javnoj upotrebi, kao što su objekti u kojima se nalaze organi javne vlasti, škole, bolnice, pošte, tržni centri, objekti u oblasti kulture, sportski objekti i sl. Sa druge strane, pravo na jednak pristup pripada svim korisnicima javnih površina, a naročito parkova, ulica, javnih površina i slično.

Labris/Gayten

Brojni su primeri diskriminacije LGBT osoba u pružanju javnih usluga i korišćenju objekata i površina. Ovoj diskriminaciji su posebno izložene osobe koje se izgledom i ponašanjem razlikuju od stereotipnih predstava o ženama i muškarcima.

Primer: Grupa od 4 lezbejke, od kojih je jedna bila i Romkinja, zamoljene su da napuste jedan beogradski kafić, zbog navodnog zatvaranja, iako svim drugim gostima u tom kafiću – nije upućen takav zahtev. Na pitanje jedne od njih, zbog čega samo one moraju da napuste objekat, konobar im je samo rekao: „To se vas ne tiče“. Ponovo je reč o pretpostavljenoj seksualnoj orijentaciji i to na osnovu rodnog identiteta – ponašanja i izgleda pomenutih lezbejki.

Udruženje studenata sa hendikepom:

Diskriminacija pri korišćenju javnih objekata i površina pretpostavlja na prvom mestu fizičku nepristupačnost škola, trgova, parkova, restorana, studentskih domova ili banaka. Primer kontinuirane systemske diskriminacije u ovoj oblasti je izdvajanje osoba sa hendikepom u poseban objekat zbog lakšeg rešavanja pitanja dostupnosti (kao što je poseban dom za studente sa hendikepom „Mika Mitrović“ u Beogradu).

Diskriminacija na osnovu hendikepa u oblasti pružanja javnih usluga posebno je zastupljena prilikom prevoza. Mnogi oblici javnog prevoza su potpuno ili uglavnom nedostupni za osobe sa hendikepom. Pored toga, uobičajeno je i shvatanje da osobe sa hendikepom nisu „prirodni putnici/e“, već da treba da koriste poseban prevoz.

Primeri:

- „Kada je došao taksi koji sam pozvala, taksista se napravio lud i rekao da ne čeka mene i ako sam znala tačan broj vozila.“
- „Prilikom putovanja konduker u autobusu mi je rekao: Gde si ti tako nesposobna pošla?“ (Primeri objavljeni u publikaciji Udruženja studenata sa hendikepom „Hendikep je pitanje ljudskih prava“, Beograd 2006.)

U pojedinim slučajevima i samo skretanje pažnje javnosti može biti dovoljno da se eliminiše diskriminacija, posebno kad je mesto diskriminacije privatni trgovinski i ugostiteljski objekti koji nastoje da izbegnu negativan publicitet.

Primer: mladić koji je korisnik kolica zamoljen je da izađe iz kafića. Nakon podnošenja tužbe i obraćanja medijima, vlasnik kafića se javno izvinio, tužba je povučena i u tom kafiću više nije bilo diskriminacije.

6. Zabrana verske diskriminacije

Prema članu 18. Zakona, diskriminacija u oblasti slobode religije postoji ako se pojedincu ili grupi ograničava ili uskraćuje slobodno ispoljavanje verskog uverenja. Ovaj slučaj diskriminacije Zakon prvenstveno vezuje za pravo na sticanje, održavanje, izražavanje ili promenu vere ili uverenja. Ova garancija jednakosti odnosi se jednako na pojedince, kao i na verske organizacije. U tom smislu, moglo bi se očekivati da dosadašnja restriktivna i diskriminatorska praksa u postupcima registracije manjinskih verskih zajednica, nakon donošenja Zakona ustupi mesto liberalnijoj praksi registracije, koja u potpunosti uvažava načelo jednakosti verskih zajednica.

Po svom domašaju, odnosno potencijalnoj sferi primene, posebno se izdvaja jemstvo jednakosti koje se odnosi na pravo javnog iznošenja verskog uverenja, kao i pravo postupanja u skladu sa verskim uverenjima. Imajući u vidu pretežnu podudarnost pravnog sistema sa većinskim verskim, odnosno religioznim nazorima pojedinaca, ova odredba Zakona ima za cilj da pripadnicima manjinskih verskih zajednica obezbedi slobodu postupanja u svakodnevnom životu koje je u skladu sa njihovim običajima i učenjem njihovih manjinskih zajednica.

U skladu sa ovim osnovnim opredeljenjem zakonodavca, drugo pravilo člana 18. Zakona neposredno određuje da se ne smatra diskriminacijom postupanje sveštenika, odnosno verskih službenika koje je zasnovano na verskoj doktrini, uverenjima ili ciljevima verskih zajednica kojima oni pripadaju.

7. Diskriminacija u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja (VelikiMali)

Zakon o zabrani diskriminacije sadrži odredbu koja se odnosi na zabranu diskriminacije u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja (član 19.). Zašto je ova odredba bila potrebna? Ustav Republike Srbije garantuje svima pravo na obrazovanje i propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kako prethodni tako i važeći, propisuje da svako ima pravo na obrazovanje. Konvencija o pravima deteta koja sadrži odredbe o pravu na obrazovanje je ratifikovana i deo je zakonodavstva Srbije. Ukoliko bismo se oslonili samo na zakonodavni okvir, bez zalaženja u suštinu problema, moglo bi da se kaže da je pravo na obrazovanje garantovano svima u Srbiji.

Međutim, realna situacija je daleko složenija. Podaci iz različitih istraživanja, kao i podaci sa popisa stanovništva iz 2002. godine su pokazali:

- 21,9% stanovništva starijeg od 15 godina nije završilo osnovnu školu, a 23,9% stanovništva starijeg od 15 godina ima završeno samo osnovno obrazovanje – što čini ukupno 45,8% stanovništva u Srbiji
- Prema kriterijumima EU, 40–50% učenika i učenica u Srbiji bi bilo ocenjeno kao funkcionalno nepismeno
- Samo 21 – 37% romske dece završi osnovnu školu (ali ne od ukupnog broja romske dece već samo od broja upisanih), procenjuje se da 68% njih napusti osnovnu školu između prvog i osmog razreda, a istraživanja ukazuju i da je visok procenat romske dece u segregisanim odeljenjima ili specijalnim ustanovama koja ne pružaju adekvatno obrazovanje za kasnije adekvatno zapošljavanje
- Samo 40% dece uzrasta od 3 do 5 godina je obuhvaćeno predškolskim obrazovanjem. Najmanji je obuhvat dece sa smetnjama u razvoju, romske dece i dece iz siromašnih i seoskih područja.
- Oko 76,42% dece uzrasta od 15 do 18 godina je obuhvaćeno srednjom školom
- 44,2% žena na selu nema potpunu osnovnu školu

Prema trenutno raspoloživim procenama, između 60% i 80% dece sa smetnjama u razvoju su van obrazovno-vaspitno sistema (i redovnog i specijalnog), a pritom govorimo samo o deci koja žive u porodicama. Deca u ustanovama socijalne zaštite (rezidencijalnim domovima) uglavnom nisu obuhvaćena obrazovnim sistemom.

Sve ovo ukazuje na činjenicu da je navedena odredba Zakona o zabrani diskriminacije bila vrlo neophodna, da predstavlja pravno sredstvo koje može da se upotrebi ukoliko neko bude diskriminisan/a u pogledu upisa u školu ili u toku procesa obrazovanja. Ovo znači da deca sa smetnjama u razvoju mogu da idu u redovne škole i da niko ne može da odbije da ih primi u školu (prav-

dajući se nestručnošću i neobučenošću za rad sa decom sa teškoćama, kao što je do sada često bio slučaj).

Takođe, ova odredba je značajna jer znači da se romska deca više neće upućivati u tzv. „specijalne“ škole. Razlozi za isključivanje romske dece iz redovnog obrazovnog sistema su različiti, ali je to najčešće samo zato što ne znaju jezik dovoljno dobro ili dolaze iz socijalno uskraćenih sredina i ne mogu da isprate zadate standarde obrazovnog sistema, pa to bude odlučni razlog za upućivanje u specijalnu školu. U sličnoj situaciji su sva deca iz društveno osetljivijih grupa (deca bez roditeljskog staranja, deca u institucijama, deca ulice, deca u riziku, deca u sukobu sa zakonom i slično).

Ova odredba je posebno važna, jer naglašava i zabranu diskriminacije po pitanju praćenja nastave i učestvovanja u nastavnim i van-nastavnim aktivnostima, odnosno nije dovoljno obezbediti samo upis svakog deteta u školu, već je neophodno obezbediti uslove i podršku za neometano školovanje i napredovanje u vršnjačkoj grupi za svako dete. Najzad, ova odredba Zakona uvodi i novo pravilo o zabrani diskriminacije samih vaspitnih i obrazovnih ustanova koje je preko potrebno s obzirom na razvijenu praksu osnivanja i rada privatnih vaspitno-obrazovnih institucija.

Labris/Gayten

LGBT osobe često nailaze na probleme u toku školovanja i stručnog osposobljavanja, kako od strane svojih vršnjaka, tako i od obrazovnih institucija.

Primer: Gej mladiću M.G. zbog otvoreno izražene seksualne orijentacije nije bilo omogućeno da nastavi srednjoškolsko obrazovanje. I pored brojnih intervencija, uprava ove srednje škole nije htela da saopšti razloge za odbijanje upisa ovog mladića u četvrti razred srednje škole.

Udruženje studenata sa hendikepom:

Malo ko će direktno rizikovati da uskrati upis u školu detetu sa hendikepom, već će se potruditi da ga preusmeri u specijalnu školu ili ustanovu, objašnjavajući roditeljima da je to u najboljem interesu deteta. Međutim, na osnovu ovog, kao i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (Član 18) i Zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja (Član 6), osnovna škola je u obavezi da upiše svako dete. Predstavnici škole i lokalne samouprave mogu samo da predlože roditeljima upis u specijalnu školu. Smatramo da takvu preporuku ne treba prihvatiti, jer specijalne škole ne samo da ne pružaju adekvatnu uslugu obrazovanja, već ni okruženje u kojem deca mogu uspešno da se pripreme za život u društvenoj zajednici i komunikaciju sa ljudima bez hendikepa.

Ukoliko je potrebno, škola je dužna da izvrši razumne modifikacije, kako na samom objektu tako i u načinu izvođenja nastave. Te modifikacije su, primera radi, podizanje kose ravni, adaptacija toaleta i realizovanje nastave u pri-

zemlju za decu koja koriste kolica, ili izrada individualnog nastavnog programa i korišćenje usluga pedagoškog asistenta; materijalna sredstva potrebna za ovakve modifikacije mogu se obezbediti po pribavljanju mišljenja izabranog lekara. U izuzetnim slučajevima, dete se može upisati ne u najbližu školu, već u alternativnu, ukoliko je ona znatno dostupnija, ali preporučuje se da, kad god je to moguće, dete pohađa istu školu kao i deca iz kraja u kome živi.

Milan Antonijević – YUKOM

Obrazovni sistem bez diskriminacije

Brojne mere protiv diskriminacije koje su uvedene tokom 2009. i 2010. godine u niz zakona³, koji uređuju oblast obrazovanja, govore nam o tome da se ovoj temi ozbiljno pristupilo, kao i da se veoma dobro shvatio uticaj samog obrazovnog sistema na društvene vrednosti. Govorimo o merama protiv diskriminacije, povećanju nivoa tolerancije i uvažavanja različitosti svih manjinskih grupa i odmah napominjemo da ćemo pokušati i ovaj deo priručnika rasteretiti teškog pravničkog jezika.

Ukoliko posmatramo sistem obrazovanja koji Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ovaj zakon se veoma često naziva i krovni zakon) nastoji da formira, odmah nam u oči padaju odredbe koje su u skladu sa nedavno usvojenim Zakonom o zabrani diskriminacije. Tako su u ovaj zakon koji uređuje sistem obrazovanja unete odredbe o zabrani diskriminacije, potom i o afirmativnoj akciji⁴, a već u principima i ciljevima koje zakon navodi, vidljiva je namera potpune inkluzije, tj. uključivanja manjinskih zajednica u sistem obrazovanja.

Međutim, Zakon ne ostaje se samo na principima, već uvodi i mehanizme koji će omogućiti poštovanje manjinskih prava.

Mere za obezbeđivanje škole bez diskriminacije

Na prvom mestu nesmetani rad sa decom iz depriviranih grupa, kao i sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom postizaće se uz pomoć indivi-

3 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik 72-09 od 31.8.2009.

Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni glasnik 18-10 od 23.3.2010.

Zakon o učeničkom i studentskom standardu, Službeni glasnik 18-10 od 23.3.2010.

4 Član 44. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja: «U ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije. Pod diskriminacijom lica ili grupe lica smatra se svako neposredno ili posredno, na otvoren ili prikriven način, isključivanje ili ograničavanje prava i sloboda, nejednako postupanje ili propuštanje činjenja, odnosno neopravdano pravljenje razlika povlađivanjem ili davanjem prvenstva. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.»

dualnog obrazovnog plana, individualnog programa i načina rada⁵. U samom zakonu se navodi da je cilj individualnog obrazovnog plana „postizanje optimalnog uključivanja deteta i učenika u redovan obrazovno-vaspitni rad i njegovo osamostaljivanje u vršnjačkom kolektivu“.

Uvodi se pedagoški asistent, koji kako sam zakon navodi „pruža pomoć i dodatnu podršku deci i učenicima, u skladu sa njihovim potrebama i pomoć nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima u cilju unapređivanja njihovog rada sa decom i učenicima kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška. U svom radu ostvaruje saradnju sa roditeljima, odnosno starateljima, a zajedno sa direktorom saraduje i sa nadležnim ustanovama, organizacijama, udruženjima i jedinicom lokalne samouprave“. Na taj način omogućava se potpuno uključivanje učenika iz depriviranih grupa, kao i učenika sa invaliditetom u redovnu nastavu.

Predviđeno je i izdavanje udžbenika za učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u skladu sa njihovim potrebama.

Zakon propisuje da jedan član Nacionalnog prosvetnog saveta bude biran iz redova nacionalnih manjina, tj. na predlog Nacionalnih saveta nacionalnih manjina, što predstavlja dobro rešenje, ali nedovoljno da bi bitnije uticalo na rad i odlučivanje tela koje ima 43 člana.

Program osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja za pripadnike nacionalnih manjina donosi Ministar, ali na predlog nacionalnog saveta nacionalne manjine i mišljenja Nacionalnog prosvetnog saveta.

Upotreba jezika je takođe uređena ovim zakonom, iako su ovim odredbama stavljane pojedine zamerke.

Šta ako do diskriminacije u školi ipak dođe?

Predviđen je vaspitno disciplinski postupak protiv učenika zbog povrede zabrane diskriminacije. Ovaj postupak označen je kao hitan⁶ i pokreće se zaključkom direktora. Vaspitno disciplinske mere protiv učenika su u rasponu od premeštaja učenika⁷ u drugu osnovnu školu, do prestanka svojstva učenika srednje škole u toj školskoj godini. Ukoliko učenik povredi zabranu diskriminacije, škola je dužna da bez odlaganja obavesti roditelje, odnosno staratelje i uključi ih u odgovarajući postupak. Učenik mora biti saslušan, a ako je maloletan, njegova izjava će biti uzeta u prisustvu roditelja. Vaspitno-disciplinski postupak vodi se primenom pravila opšteg upravnog postupka i okončava se rešenjem.

Kako ne bi stekli utisak da je jedino učenik taj koji je sposoban da diskriminiše i koji će snositi posledice diskriminativnog ponašanja, u zakon su unete i odredbe o odgovornosti direktora i nastavnog osoblja. Tako je, kao razlog za prestanak dužnosti direktora školske ustanove, navedeno nepredu-

5 Član 77. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

6 Član 114. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

7 Samo za učenike petog do osmog razreda osnovne škole.

zimanje ili neblagovremeno preduzimanje odgovarajuće mere u slučajevima povreda zabrana koje se odnose na diskriminaciju, što će kasniji rad i procese u slučajevima diskriminacije u školama u velikoj meri olakšati.

Potom kao jedno od smetnji za prijem u radni odnos navodi se „u skladu sa zakonom, utvrđeno diskriminatorno ponašanje“. Na taj način se pravi veza između postupaka koji će se preduzimati između ostalog i po Zakonu o zabrani diskriminacije i mogućnosti rada sa decom. Zaposleni se privremeno udaljava sa rada zbog učinjene povrede zabrane diskriminacije do okončanja disciplinskog postupka. Zaposlenom koji izvrši povredu zabrane diskriminacije prestaje radni odnos kada odluka direktora o utvrđenoj povredi zabrane postane konačna.

Licenca (neophodna za vaspitni rad) oduzima se kada je nastavniku, vaspitaču i stručnom saradniku prestao radni odnos zbog povreda principa zabrane diskriminacije, tj.zbog diskriminatornog postupanja.

Učenik, njegov roditelj, odnosno staratelj, koji smatra da su mu povređena prava utvrđena ovim ili posebnim zakonom, donošenjem ili nedonošenjem odluke nakon podnošenja prijave, prigovora ili žalbe, odnosno ako je povređena zabrana iz članova koji uređuju zabranu diskriminacije⁸, ima pravo da podnese zahtev za zaštitu prava Ministarstvu, u roku od osam dana od dana saznanja za povredu svojih prava.

Ovde moramo staviti napomenu da je rok od osam dana veoma kratak. Ako oceni da je zahtev opravda, Ministarstvo će u roku od osam dana od dana prijema zahteva upozoriti školu i odrediti joj primeren rok za otklanjanje povrede zakona.

Takođe, prosvetni inspektor vrši inspekcijski nadzor i ima ovlašćenje da pokrene postupak za povredu zabrane diskriminacije.

Pored ovih mera, uvode se i novčane kazne⁹ za ustanovu koja „ne preduzima ili neblagovremeno preduzima, odgovarajuće mere u slučajevima povreda zabrana diskriminacije“.

8. *Diskriminacija na osnovu pola (Tanja Drobnjak)*

Diskriminacija po osnovu pola postoji u slučaju kad se postupa protivno načelu ravnopravnosti polova, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca (stav 1. člana 20). Načelo ravnopravnosti žena i muškaraca i poštovanje njihovih jednakih prava i sloboda je ustavna kategorija, koje je sadržano i u brojnim zakonima.

Zabrana diskriminacije se odnosi na oblast političkog, ekonomskog, kulturnog i drugog aspekta javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. Dakle, poštovanje načela ravnopravnosti polova i ostvarivanje jed-

8 Član 44. i 45. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

9 U rasponu od 30.000 do 500.000 dinara.

nakih prava i sloboda žena i muškaraca obavezujuće je ne samo u oblasti javnog i profesionalnog života, već se odnosi i na sferu privatnog i porodičnog života.

Zakon detaljno navodi postupke i ponašanja koja predstavljaju diskriminaciju po osnovu pola i koja su suprotna navedenom načelu ravnopravnosti polova i poštovanju jednakih prava i sloboda žena i muškaraca (stav 2. člana 20).

Zabrana diskriminacije po osnovu pola uključuje sledeće:

- zabranu uskraćivanja prava
- zabranu javnog ili prikrivenog priznavanja pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola
- zabranu fizičkog i drugog nasilja, kao i eksploatacije
- zabranu izražavanja mržnje, omalovažavanja, ucenjivanja i uznemiravanja s obzirom na pol
- zabranu javnog zagovaranja, podržavanja i postupanja u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova.

Diskriminacija po osnovu pola podrazumeva dakle ne samo uskraćivanje prava, već i priznavanje pogodnosti određenom licu u odnosu na pol ili zbog promene pola, bilo da se odvija javno ili prikriveno. Zakonom o zabrani diskriminacije kao zabranjeno ponašanje propisuju se i razni oblici nasilja i eksploatacije, kao i omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje nekog lica na osnovu pola.

Eksplicitnim navođenjem zabranjenog ponašanja koje predstavlja diskriminaciju proširena je zaštita od diskriminacije po osnovu pola u odnosu na odredbe Ustava, kao i zakona u oblasti porodičnih i radnih odnosa. Takođe, pobrojanim radnjama prvi put je jednim zakonom posebno zabranjeno javno zagovaranje stereotipnih obrazaca ponašanja zasnovanih na ideji podređenosti jednog pola, odnosno stereotipnih uloga polova, u skladu sa ratifikovanim međunarodnim dokumentima iz ove oblasti.

Primeri:

Diskriminacija po osnovu pola postoji u svim slučajevima kada se ženama uskraćuju određena prava, kao što je pravo na glasanje, školovanje, zapošljavanje u određenim oblastima.

Takođe, u praksi su česti primeri diskriminacije žena prilikom zapošljavanja, kao što je postavljanje pitanja vezanih za planirano roditeljstvo prilikom razgovora za posao.

Diskriminaciju predstavlja i seksualno uznemiravanje i ucenjivanje na poslu.

Oglasi i reklamne poruke koje lice jednog pola prikazuju u odnosu podređenosti u odnosu na lice drugo pola predstavljaju ponašanje koje je zabranjeno kao diskriminacija po osnovu pola.

Labris/Gayten:

Žene su izložene diskriminaciji u najrazličitijim segmentima društva: prilikom zapošljavanja, na radnom mestu, prilikom školovanja, u javnom i političkom životu, itd. Javna glasila često na uvredljiv i diskriminatoran način predstavljaju žene, najčešće seksualizovano i pojednostavljeno.

Primeri:

- *Nejednake naknade za rad jednake vrednosti ili na osnovu jednake stručne spreme, diskriminacija prilikom zapošljavanja zbog mogućnosti korišćenja porodiljskog odsustva, onemogućavanje srednjeg i visokog obrazovanja za ženske članove porodice, seksualno uznemiravanje žena na radnom mestu, itd.*
- *Svaka treća žena je doživela neki oblik nasilja, svaka osma devojčica preživela je seksualno nasilje.¹⁰*

U vezi sa diskriminacijom prema polu, potrebno je posebno razumeti kategorije promene pola i transeksualnih osoba.

- **Promena pola** je proces usklađivanja pola, odnosno tela, u skladu sa ličnim doživljajem pola koji osoba ima – hirurškim i drugim medicinskim tretmanima.
- **Transeksualna osoba** je osoba koja želi ili ima nameru da promeni svoj pol ili je to već uradila, odnosno osoba koja je fizički modifikovala svoje telo (hormonalnim i hirurškim putem).

Primer: Osoba rođena kao žena koja sebe od najranijeg detinjstva doživljava kao muškarca, podvrgava se procesu promene pola medicinskim putem.

Sve transeksualne osobe doživljavaju neki vid diskriminacije i/ili nasilja. Ove osobe su potpuno nevidljive, a naročito je nevidljiva diskriminacija i nasilje nad njima. Često su zbog pritisaka sredine prinuđene da napuste školovanje, kao i onemogućene da nađu zaposlenje zbog diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja. Takođe, proces promene pola je neregulisan Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, te su transeksualne osobe diskriminisane i na institucionalnom nivou i prinuđene da plaćaju velike svote novca lekarima u privatnoj praksi, potrebne za proces promene pola. Ne postoje zakoni koji regulišu promenu ličnih dokumenata na osnovu promene pola, kao i regulisanje bračnog i roditeljskog statusa i drugo. Česti su primeri transeksualnih osoba koje nisu mogle da dobiju zaposlenje ili su otpuštene s posla, usled vidljivih telesnih promena prilikom procesa promene pola. Transeksualne osobe, naročito u periodu telesnih promena, žrtve su diskriminacije u korišćenju javnih usluga, kao i javnih površina.

Udruženje studenata sa hendikepom:

Uobičajena je predrasuda o ženi sa hendikepom kao aseksualnom biću; „stepen“ njenog hendikepa meri se njenim pretpostavljenim mogućnostima za ispunjavanje tradicionalnih uloga supruge, seksualno poželjne žene, dobre majke, domaćice... Žene sa hendikepom su izložene dvostrukoj diskriminaciji u svim oblastima života i rada; one su i nevidljive žrtve diskriminacije i nasilja u oblasti porodičnog i bračnog života.

Primer:

Mladu ženu sa hendikepom zlostavljao je suprug koji nema hendikep. „Tu- kao ju je pesnicama po glavi i šutirao nogama kad bi pala. Vređao ju je govoreći joj: „Niko te ne bi hteo da te ja nisam oženio. Niko te ne voli, svi su te ostavili, pogledaj kakava si.“ (O. Ilkić, L. Čarević Mitanovski, Žene sa invaliditetom ne- vidljive žrtve nasilja, Beograd, 2008.)

9. Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije (Labris/Gayten)

Lezbejke, gejevi i biseksualne osobe su česte žrtve diskriminacije i/ili nasilja u društvu. Više je tipova diskriminacije prema LGBT osobama: institucionalna diskriminacija, društveno-kulturalna, personalna. Institucionalna diskriminacija se ogleda, pre svega, u zakonskom neprepoznavanju istopolnih partnerskih odnosa, te drugih prava koja uživaju heteroseksualni parovi u bračnim i vanbračnim zajednicama. Društveno-kulturalna diskriminacija počiva, pre svega, na uverenjima da je heteroseksualnost jedino prihvatljiva i ispravna seksualna orijentacija, te da je sve drugačije od nje – bolesno, izopačeno, neprirodno, nemoralno, itd. Personalna diskriminacija se odnosi na lična uverenja i postupanja prema LGBT osobama, kao prema osobama niže vrednosti.

Lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe često bivaju odbacivane od strane primarnih porodica, trpe pritiske od strane porodica da se prinudno „leče“, odbace svoju seksualnu orijentaciju, bivaju otpuštene s posla ili im se onemogućava da se zaposle, uskraćuje im se pristup obrazovanju, korišćenju javnih usluga, objekata i površina. LGBT osobe su jedina manjinska grupa kojoj se čak osporava i pravo na mirno javno okupljanje. Takođe, mediji su često puni govora mržnje i diskriminatornih izjava prema LGBT osobama, a predstavnici vlasti neretko i sami vređaju pripadnice i pripadnike ove populacije. Nasilje nad LGBT osobama je gotovo nevidljivo usled straha i nepoverenja prema nadležnim institucijama – policiji, tužilaštvu i sudskim organima. Takođe, dešava se da se LGBT osobama uskraćuju medicinske usluge.

Prema članu 21. Zakona o zabrani diskriminacije, niko ne sme biti pozivan da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, kao što i svako ima pravo da odluči kad će, da li će i kome će da saopšti svoju seksualnu orijentaciju. Ključno je da, ukoliko se osoba opredeli da saopšti svoju seksualnu orijentaciju, na osnovu toga ne sme biti diskriminisana u bilo kojoj oblasti života.

Primeri:

- *Labrisu se 2008. godine javio mlađi muškarac koga je Labrisu uputila jedna gej organizacija. Zvao je da pita šta može da uradi jer je preživeo fizičko maltretiranje u policijskoj stanici od strane policije na autobuskoj stanici u Beogradu. Naime, prvi put je doživeo maltretiranje pre mesec i po u parku na Studentskom Trgu, kada su njega i njegovog druga legitimisali i pitali da li su oženjeni. Na postavljeno pitanje on je odgovorio da nije, a njegov drug je odgovorio da nije oženjen jer voli muškarce. Nekoliko dana pre nego što se obratio Labrisu, nosio je pismo i zatekao se na autobuskoj stanici, kada ga je jedan od dvojice policajaca prepoznao i naredio mu da pođe sa njim. Odveo ga je u neku malu policijsku sobu na autobuskoj stanici gde su bila još dva policajca. Jedan od njih je počeo verbalno da ga maltretira, vičući i psujući ga. Pretili su mu da će ga prebiti ako ga ponovo sretnu na stanici, na Zelenom vencu itd. Zatim su počeli i da ga šamaraju, više puta, tako da nakon tih šamara nije mogao dobro da čuje. On je bio dovoljno hrabar da nakon tih šamara pita za njihova imena, na šta mu je policajac rekao da će mu polomiti kosti. Mladić je otišao u Urgentni centar i snimio povrede, nakon čega je te policajce prijavio Unutrašnjoj kontroli policije, ali pošto se nije više obraćao Labrisu, nemamo informaciju šta je bilo sa prijavom i da li su ti policajci identifikovani i kažnjeni.*
- *Gej mladić se više puta obraćao organizaciji Gayten LGBT putem LGBT SOS telefona zbog odbijanja zapošljavanja u manjem gradu u Srbiji, koje se ponavlja i traje u dužem vremenskom periodu. Kao razlog navodi pretpostavljenu seksualnu orijentaciju, a na osnovu rod-nog identiteta.*
- *Brojne javne ličnosti trpe diskriminaciju usled svoje pretpostavljene seksualne orijentacije, kada se od njih zahteva da se izjasne o svojoj seksualnoj orijentaciji.*

10. Diskriminacija dece (Tanja Drobnjak)

Zakonom o zabrani diskriminacije posebno je regulisana zabrana diskriminacije dece (član 22). Zabrana diskriminacije odnosi se na decu, odnosno maloletnike, što znači da ovu zaštitu uživaju sva lica do navršene 18. godine života. Zabrana diskriminacije u ovom slučaju podrazumeva uživanje jednakih prava i zaštitu svakog deteta, odnosno maloletnika, bez obzira na njegova lična svojstva ili lična svojstva roditelja, staratelja i članova porodice. Dakle, diskriminacija dece je zabranjena ne samo u odnosu na njihova lična svojstva, već i prema ličnim svojstvima njihovih zakonskih zastupnika, kao što su roditelji ili staratelji, uključujući i članove porodice (stav 1. člana 22).

Uživanje jednakih prava i zaštite dece, odnosno maloletnika, podjednako se garantuje ne samo u društvu i državi, već i u okviru porodice. Na ovaj način se štite prava i interesi dece koja se ostvaruju u javnom životu, u okviru države i društva, kao što su na primer pravo na zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i sl, ali pored toga zakon garantuje i zaštitu prava i interese dece i maloletnika i u sferi privatnih i porodičnih odnosa.

Zakon posebno propisuje zabranjena ponašanja koja predstavljaju diskriminaciju, pa su nabrojani posebni oblici diskriminacije dece, odnosno maloletnika (stav 2. člana 22), i to:

- diskriminacija deteta, odnosno maloletnika prema zdravstvenom stanju, bračnom, odnosno vanbračnom rođenju
- javno pozivanje na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola
- pravljenja razlike prema zdravstvenom stanju, imovnom stanju, profesiji i drugim obeležjima društvenog položaja, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju detetovih roditelja, odnosno staratelja i članova porodice.

Postojeća rešenja o zabrani diskriminacije dece i maloletnika koja su sadržana u drugim zakonima, kao što su Porodični zakon, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i dr, na ovaj način su dopunjena i proširena. Zaštita koju pruža Zakon o zabrani diskriminacije je na ovaj način jedinstveno regulisana jednim zakonom, a uživanje prava dece obezbeđeno je u oblasti javnog i privatnog života i to u odnosu na lična svojstva same dece, kao i njihovih članova porodice.

Primeri:

Diskriminacija u pogledu uživanja jednakih prava najčešće se događa u ostvarivanju prava na obrazovanje, u slučajevima segregacija romske dece u školama ili upućivanja u specijalne škole.

Diskriminacija dece po osnovu ličnih svojstava njihovih roditelja postoji u slučajevima dece čiji su roditelji oboleli od AIDS-a, često u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite.

VelikiMali

Ovo je vrlo važna odredba zakona, jer deca dugo vremena nisu prepoznata kao posebna grupa koja uživa sva prava kao i odrasle osobe. U široj javnosti i dalje prevladuje stav da su deca „vlasništvo“ svojih roditelja, da isključivo roditelji/staratelji donose odluke u ime dece i da nepogrešivo znaju šta je za njihovu decu najbolje. Nivo participacije dece, slobodnog izražavanja mišljenja i uvažavanja njihovih stavova o pitanjima koja su za njih važna je zaista na niskom nivou u Srbiji.

Ustav RS iz 2006. godine prvi put u ustavnopravnoj istoriji Srbije pominje prava deteta. Deca su, zbog uzrasta i psihičke zrelosti, vrlo osetljiva i

ranjiva grupa ljudi i mora im se posvetiti posebna pažnja i obezbediti dodatni mehanizmi zaštite.

Diskriminacija dece usled ličnih svojstava roditelja ili izraženih stavova i aktivnosti roditelja/staratelja je česta pojava, kao i potpuno identifikovanje deteta sa stavovima i ličnim svojstvima roditelja/staratelja od strane društva. Privatnost deteta je u ovakvim slučajevima narušena, kao i zaštita identiteta deteta, pogotovo ako je dete iz neke društveno osetljive grupe. Različiti oblici nasilja nad pojedinim grupama ljudi su zabranjeni i kažnjivi osim kada je u pitanju fizičko kažnjavanje dece – i dalje ne postoji društveni konsenzus oko zabrane fizičkog kažnjavanja dece (osim u okviru ustanova sistema).

11. *Diskriminacija na osnovu starosnog doba (Violeta Kočić Mitaček)*

Član 23. Zakona zabranjuje diskriminaciju na osnovu starosnog doba. Dakle, zabranjuje se diskriminacija prema starijim licima i definiše njihovo pravo na dostojanstven života, zaštitu od zanemarivanja i uznemiravanja i na jednake uslove korišćenja javnih usluga, posebno zdravstvenih.

Ovaj član izuzetno je značajan jer ni jednim zakonom u Srbiji nisu posebno regulisana prava starijih sugrađana i sankcionisana diskriminacija prema njima koja je veoma rasprostranjena u društvu. Zapostavljanje starijih, život bez pomoći mlađih članova porodice, nemogućnost da pribave osnovne životne namirnice zbog nedostatka novca ili nemogućnost kretanja su vidovi zanemarivanje.

Primeri:

- Često se prihvata podsmešljiv način prikazivanja starijih sugrađana u javnim glasilima i oni se najčešće prikazuju kao nemoćni i zaboravni, što vređa dostojanstvo starijih i predstavlja diskriminaciju.
- Diskriminacija na osnovu starosnog doba prisutna je prilikom prijema pacijenata na bolničko lečenje, jer pacijenti iznad određene starosne dobi ne mogu dobiti mesto u bolnici.

12. *Diskriminacija nacionalnih manjina (Inicijativa mladih za ljudska prava)*

Nacionalna pripadnost, etničko poreklo i verska uverenja su lične osobine na osnovu kojih se prema mnogim međunarodnim i domaćim aktima zabranjuje diskriminacija pojedinaca ili grupe ljudi. Zabranu diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti predviđa Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, Ustav Republike Srbije iz 2006. godine kao i Zakon o zaštiti prava manjina iz 2002. godine.

Diskriminacija po ovim osnovama postoji kada se neopravdano pravi razlika između pojedinaca ili grupa na osnovu nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, verskih uverenja i jezika. Tako će ova diskriminacija postojati

kada zakupodavci odbiju da izdaju stan osobama romske nacionalnosti ili od tih osoba traže da plate veći iznos zakupnine ili bilo koji drugi uslov koji ne postavljaju osobama drugih nacionalnosti. Diskriminacija će postojati i kada je žrtva grupa ljudi koja deli svojstvo pripadnosti nacionalnoj manjini, na primer kada građani spreče izgradnju stanova ili kuća za Rome ili javno protestuju protiv takve izgradnje izvikujući diskriminatorne parole.

Diskriminacija će postojati i ako su pojedinci ili grupe diskriminirani zbog toga što se pretpostavlja da imaju neko od navedenih ličnih svojstava (nije bitno da li se oni stvarno osećaju kao pripadnici nacionalne manjine). Primer za to je zabrana vojnicima sa nesrpskim imenima da daju stražu pod oružjem (straža u vojsci kada se čuvaju magacini sa municijom ili drugi osetljivi objekti i gde stražar ima pravo da upotrebi oružje pod posebno definisanim okolnostima). Ovde se nacionalna pripadnost ljudi pretpostavlja (ne traži se od njih da se izjasne da li stvarno pripadaju nekoj nacionalnoj ili grupi).

Pored negativne obaveze kojom se fizička i pravna lica obavezuje da se uzdrže od diskriminatornih postupaka, postoji obaveza svih državnih organa da takvu diskriminaciju spreče (na primer zabrana skupova kojima se poziva na diskriminaciju ili sankcionisanje diskriminatornog ponašanja). U slučaju propuštanja da ispuni svoje pozitivne obaveze, državni organ će biti odgovoran po Zakonu o zabrani diskriminacije.

Skupština je 2002. godine donela Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina kojim uređuje posebna prava pripadnika nacionalnih manjina. Pored ovog zakona, neka od prava nacionalnih manjina garantovana su i drugim propisima kakvi su Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Zakon o javnom informisanju ili Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina.

13. *Diskriminacija zbog političke ili sindikalne pripadnosti* (*Inicijativa mladih za ljudska prava*)

Zabrani diskriminacije na osnovu političkog mišljenja proklamavanoj Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima kao i Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine, zakonodavac je u članu 2. Zakona o zabrani diskriminacije dodao i zabranu zbog sindikalne pripadnosti.

Karakteristični slučajevi kršenja ovog člana Zakona postoje u situacijama kada se prilikom zapošljavanja ljudi (bez obzira da li je u pitanju državni ili privatni sektor) pravi razlika u odnosu na pripadnost političkim strankama. Kada je za obavljanje javne funkcije Zakonom ili Ustavom propisan uslov da osoba ne sme biti član, tj. funkcioner političke stranke, to se neće smatrati diskriminacijom. To je na primer slučaj sa nezavisnim institucijama kakve su Zaštitnik građana ili Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.

Diskriminacija će postojati i kada policija zabrani održavanje protesta grupi organizacija civilnog društva i građana, a dozvoli sličan skup koji orga-

nizuju predstavnici vladajućih političkih stranaka. Diskriminaciju vrši i poslodavac koji dodeli manju zaradu ili veći obim posla zaposlenom koji je član sindikata u odnosu na zaposlenog na istoj poziciji i sa istim kvalifikacijama koji to nije. Diskriminacija će postojati i u obrnutom slučaju. Postoji praksa u pojedinim kompanijama da se članovima određenog sindikata (koji je blizak sa poslovođstvom) dodeljuju različite privilegije u odnosu na zaposlene koji su u drugim sindikatima ili nisu članovi nijedne sindikalne organizacije.

Diskriminacijom u smislu ovog člana neće se smatrati situacija u kojoj se odlukom državnog organa zabrani dalji rad ili onemogući osnivanje organizacije koja ima za cilj zagovaranje i vršenje nacističkih, rasističkih aktivnosti kao na primer odluka Agencije za privredne registre kojom se odbija registracija grupe skinhedsa koji žele da osnuju udruženje ili odluka organa unutrašnjih poslova kojom se zabranjuje skup organizacije „Obraz“ koji je zakazan u isto vreme kao i parada ponosa.

14. *Diskriminacija osoba sa invaliditetom (Violeta Kočić Mitaček)*

Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, uređena je oblast zaštite od diskriminacije ove kategorije lica. Međutim, ovaj Zakon nije doživeo širu primenu zbog određenih nedostataka nastalih prilikom njegovog usvajanja. Tako je Zakon usvojen bez prvobitno predloženih rešenja kojima je mogućnost da traže sudsku zaštitu data, osim osobi koja je pretrpela akt diskriminacije, i drugim licima i to posebno organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava.

Osobe koje su jedino bile legitimisane za podnošenje tužbe, koje su pretrpele diskriminaciju, retko i nerado su se upuštale u sudske postupke zbog dobor poznatog problema sekundarne diskriminacije.

Primenom odredbama Zakona o zabrani diskriminacije (član 26.), omogućena je puna primena i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, jer je ovim članom pravo na tužbu zbog diskriminacije dato i drugim licima i organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava.

Diskriminacija osoba sa invaliditetom predstavlja svaki vid nejednakog postupanja prema osobi zbog invaliditeta, u svim oblastima života, što je detaljno uređeno Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Primeri:

- *Nemogućnost fizičkog pristupa u zgradu suda, bolnice, škole ili bilo kog objekta u javnog upotrebi predstavlja diskriminaciju osoba sa invaliditetom.*
- Diskriminacija u obrazovanju je slučaj odbijanje školske ustanove da upiše učenika sa invaliditetom koji je uspešno savladao predškolski program i njegovo upućivanje na Komisiju za razvrstavanje učenika.

Udruženje studenata sa hendikepom

Iako su pitanja ravnopravnosti i zaštite prava osoba sa hendikepom prepoznata i regulisana posebnim dokumentima (*Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom* iz 2006.godine, *Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji 2007–2015*, *Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom* koju je Srbija ratifikovala u maju 2009.godine, *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom* iz 2009.godine), diskriminacija po osnovu hendikepa je deo svakodnevnice svake osobe sa hendikepom. Diskriminacija osoba sa hendikepom je strukturalna, društveno-kulturalna i personalna.

Posledica strukturalne diskriminacije je društvena neuključenost osoba sa hendikepom; odnosi se na politiku određenih institucija, u nameri je neutralna jer njen cilj nije diskriminacija pojedinaca ili grupa, ali rezultira različitim tretmanom, isključivanjem i diskriminacijom. Strukturalna diskriminacija je lančana i teško se prepoznaju njeni pravi izvori.

Primer:

„Zbog svog hendikepa uvek i svuda osetim diskriminaciju, zato što nisam mogla da završim školovanje, ostala sam nezaposlena, zbog nepristupačnosti svuda oko nas.“ (Hendikep je pitanje ljudskih prava, 22)

Zakonom o zabrani diskriminacije je u oblasti sudske zaštite značajno dopunjen *Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*. Posebno se u tom smislu izdvaja odredba člana 46. koja predviđa mogućnost da tužbu za zaštitu od diskriminacije mogu podneti i organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava.

15. *Diskriminacija s obzirom na zdravstveno stanje* (*Violeta Kočić Mitaček*)

Članom 27. Zakona o zabrani diskriminacije zabranjena je diskriminacija lica ili grupe lica s obzirom na njihovo zdravstveno stanje, kao i članova njihovih porodica, a posebno odbijanje pružanja zdravstvenih usluga, postavljanje posebnih uslova za pružanje zdravstvenih usluga koji nisu opravdani medicinskim razlozima, odbijanje postavljanja dijagnoze i uskraćivanje informacije o trenutnom zdravstvenom stanju, preduzetim ili nameranim merama lečenja ili rehabilitacije, kao i uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje u toku boravka u zdravstvenoj ustanovi.

Zakonima u oblasti zdravstvene zaštite uređjena su prava pacijenata, međutim neophodno je dodatno zaštititi građane zbog prisutne diskriminacije s obzirom na zdravstveno stanje, kao i diskriminacije porodica ovih osoba. U brojnim slučajevima oboleli od određenih bolesti izloženi su nejednakom postupanju, uskraćivanju zdravstvenih usluga i drugim vrstama potrebne pomoći.

Primer:

Pacijenti oboleli od AIDS-a su očigledan primer diskriminacije s obzirom na zdravstveno stanje. Poznati su slučajevi odbijanja da se ovim licima pruži zdravstvena usluga, upućivanjem od jedne do druge ustanove i izbegavanje kontakta sa ovim pacijentima, bez posebnih medicinskih razloga. Porodice ovih lica takodje su izložene brojnim neprijatnostima kao pratioci obolelih.

Labris/Gayten

Česti su primeri diskriminacije LGBT osoba na osnovu njihovog zdravstvenog stanja, prvenstveno transrodnih osoba, kao i gej muškaraca. Diskriminacija se neprestano sprovodi i na institucionalnom nivou kada su u pitanju transrodne osobe (transrodne, transeksualne, travestiti).

U toku naše prakse često smo imali prilike da čujemo pritužbe transrodnih osoba zbog uskraćivanja tretmana u medicinskim ustanovama, kao i uskraćivanja adekvatnih informacija, vredanja ili omalovažavanja u ophođenju.

Nekoliko puta su se LGBT SOS telefonu obraćale punoletne LGBT osobe sa iskustvom da je lekar prekršio pravilo poverljivosti, te izneo podatke o njihovom zdravstvenom statusu, kao i seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu drugim osobama.

Jedan od skorašnjih primera jeste mladić iz manjeg grada u Srbiji kome nije dozvoljen pristup bazenima zbog njegovog zdravstvenog stanja.

Upravo zbog toga što društvena uloga lekara podrazumeva poziciju moći, koja sa sobom nosi i veliku dozu poverenja, autoriteta, ali i uticaja na zdravlje populacije, svaki otvoreni ili prikriveni oblik diskriminacije koji se tamo dešava potencijalno je čak opasniji od nekih drugih. Naši podaci pokazuju da su LGBT korisnici zdravstvenih usluga izloženi značajnom stresu kad je u pitanju kontakt sa zdravstvenim institucijama. Na stresogenost tog kontakta upućuju svedočenja o nesigurnosti i neizvesnosti u pogledu reakcija, kvaliteta komunikacije i prihvatanja od strane lekara.

POSEBNI SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE
OSOBA SA INVALIDITETOM
Prema Zakonu o sprečavanju diskriminacije
osoba sa invaliditetom

1. *Diskriminacija u postupcima pred organima javne vlasti (član 11.)*

Ovim članom zabranjuje se „organima javne vlasti“ da vrše taksativno navedene akte diskriminacije prema osobama sa invaliditetom. Pri njegovom tumačenju postavljaju se načelno dva pitanja:

- a) Šta se podrazumeva pod organima javne vlasti kojima je zabranjeno da preduzimaju radnje navedene u ovom članu?
- b) Šta organ javne vlasti ne sme da čini u vršenju svojih ovlašćenja?

Cilj koji je zakonodavac ovde imao na umu jeste samoograničenje državne vlasti. Pored neposredne štete koju osobe sa invaliditetom trpe zbog diskriminatorskih radnji državnih organa, zakonodavac upućuje jasnu poruku nedržavnim diskriminatorima da je ozbiljan u nameri da spreči diskriminaciju. Uostalom, red je da se najpre počisti sopstveno dvorište, zar ne?

Ovim članom zabranjuje se kako neposredna tako i posredna diskriminacija. Zabrana neposredne diskriminacije sadržana je u stavu 2, t. 1; ovoj formulaciji ne može se ništa ni dodati ni oduzeti. Ovaj oblik diskriminacije se u svom ogoljenom obliku retko pojavljivao i pre donošenja Zakona. Ne vidim kako bi se ovaj vid diskriminacije mogao vršiti bez direktne povrede duha, a najčešće i slova, pozitivnih propisa. Ako bi neki organ izvršio takvu radnju, odgovarao bi ne samo i ne toliko za povredu antidiskriminacionog zakona koliko za opštu nezakonitost u radu, delo koje ne ugrožava samo individualna prava osoba sa invaliditetom već i ukupan pravni poredak.

Mnogo su značajniji i neuhvatljiviji posredni oblici diskriminacije, kod kojih se uskraćuju prava osobama sa invaliditetom bez formalnog narušavanja pravne jednakosti građana. Zakon prepoznaje tri takva oblika:

- a) propisivanje posebnih uslova kojim se faktički isključuju osobe sa invaliditetom – sve ili pojedine njihove kategorije – iz korišćenja određenog prava. Naravno, propisivanje bližih uslova ostvarivanja prava suviše je važna tehnika upravne vlasti da bi je se država odrekla radi zabrane diskriminacije. Ona je samo ograničila njihovu primenu na one posebne uslove čije uvođenje „opravdavaju razlozi opšte, lične i imovinske bezbednosti“. Kako je ova formulacija dovoljna široka

da obuhvati sve životne situacije u kojima je bezbednost nekoga ili nečega važnija od zabrane diskriminacije, ali i dovoljno neodređena da omogući njenu zloupotrebu, zakonodavac obavezuje organ javne vlasti da u aktu kojim propisuje posebne uslove, navede konkretne razloge koji opravdavaju njihovo propisivanje. To znači da nije dovoljna uopštena tvrdnja da su posebni uslovi potrebni iz bezbednosnih razloga; neophodno je utvrditi postojanje neposredne i konkretne veze između posebnih uslova i bezbednosti ljudi i imovine.

- b) Utvrđivanje takvog postupka ostvarivanja prava koji faktički onemogućuje osobe sa invaliditetom da ostvare svoje pravo. U ovom slučaju nema izuzetaka: organ javne vlasti mora urediti postupak na takav način da u njemu mogu učestvovati osobe sa invaliditetom zainteresovane za ostvarivanje tog prava. Ova obaveza ostaje i u slučaju kada je organ ovlašćen da posebnim uslovima uskrati neko pravo; do neostvarivanja prava ne sme doći zbog faktičke onemogućenosti stranke – osobe sa invaliditetom da učestvuje u postupku.
- c) Najzad, organ javne vlasti ne može odbiti zahtev stranke zbog njene invalidnosti čak ni kad odbijanje vrši koristeći diskreciono ovlašćenje. To nipošto ne znači da osoba sa invaliditetom uopšte ne može biti odbijena na osnovu diskrecionog ovlašćenja; u tom pogledu ona nije nimalo zaštićenija od samovolje organa koji vrši diskreciono ovlašćenje nego ostali građani. Organ se samo ne može pozvati na invalidnost kao na razlog za svoju diskrecionu odluku. Osoba sa invaliditetom i dalje ostaje uskraćena za svoje pravo – organ javne vlasti je može odbiti. Ona je, međutim, pošteđena javnog poniženja kao invalid; organ svoju negativnu odluku ne može obrazložiti njenom invalidnošću.

Posebno težak (kvalifikovani) oblik diskriminacije zbog invalidnosti predstavlja uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje osobe sa invaliditetom. Da bi nastupio ovaj oblik diskriminacije, treba da budu ispunjeni sledeći uslovi:

- a) radnju uznemiravanja, vređanja ili omalovažavanja mora izvršiti nosilac javne funkcije ili lice zaposleno u organu javne vlasti.
- b) Ova diskriminatorna radnja mora biti izvršena u postupku ostvarivanja prava osobe sa invaliditetom.
- c) Između invalidnosti i diskriminatorne radnje mora postojati uzročno-posledična veza; osoba sa invaliditetom mora biti uznemiravana, vređana i omalovažavana *zbog svoje invalidnosti* a ne iz nekog drugog razloga.

Tehnički govoreći, kvalifikovani oblik diskriminacije uopšte nije diskriminacija već govor mržnje. Pravi kvalifikovani oblik diskriminacije bio bi ako su zbog diskriminatornog akta nastupile posebno teške posledice ili ako je

taj akt izvršen pod posebno teškim okolnostima. Veza između diskriminatornog akta i vređanja, omalovažavanja i uznemiravanja nije apsolutno nezbežna; mogu da zamislim hipotetičku situaciju u kojoj organ u postupku propisno izveđa stranku da bi joj zatim priznao pravo koje je tražila. Treba li u takvom slučaju zbog hepienda zaboraviti uvrede ili pribeci pravnoj fikciji diskriminacije bez uskraćivanja prava?

2. Diskriminacija u vezi sa udruženjima (član 12.)

Ovaj član odnosi se na zabranu diskriminatornog postupanja prema osobama sa invaliditetom koje bi vršio tzv. civilni sektor, odnosno nevladine organizacije. U članu se govori o udruženjima, u skladu s terminologijom koju usvaja Zakon o udruženjima (koji je Narodna skupština donela 8. juna 2009. godine). Član 2, stav 1. ovog zakona daje sledeću definiciju udruženja:

Udruženje, u smislu ovog zakona, jeste dobrovoljna i nevladina nedobitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu zabranjeni Ustavom ili zakonom.

Kako su privredna društva i drugi oblici udruživanja u privredi obuhvaćeni zabranom diskriminacije u vezi sa zapošljavanjem i radnim odnosom (članovi 21–26), jasno je da se ovaj član može odnositi samo na nevladine organizacije.

St. 1 uvodi opštu zabranu diskriminacije zbog invalidnosti u svim vrstama i oblicima udruženja. Ova zabrana obuhvata (stav 2.):

- odbijanje zahteva za učlanjenje osobe sa invaliditetom u udruženje zbog njene invalidnosti;
- postavljanje posebnih uslova za učlanjenje osoba sa invaliditetom u udruženje;
- uskraćivanje prava učlanjene osobe sa invaliditetom da bira i bude birana u organe koji upravljaju udruženjem, kao i
- postavljanje posebnih uslova za izbor osoba sa invaliditetom u organe upravljanja udruženja.

Zabrana diskriminacije ima dvostruki vid i odnosi se kako na članstvo tako i na unutrašnju organizaciju udruženja. Statutarne odredbe udruženja ne mogu biti u suprotnosti sa ovim zabranama. To, međutim, nipošto ne znači da sva moguća udruženja moraju u članstvu imati osobe sa invaliditetom; ona im samo *načelno* ne smeju uskratiti pristup. Kako je udruženje *dobrovoljna* organizacija, sve odredbe koje regulišu njegovo članstvo, uključujući navedenu zabranu diskriminacije, moraju se tumačiti s obzirom na dobrovoljnost. Ne vidim način da osoba sa invaliditetom, pozivajući se na zabranu diskriminacije, postane član udruženja protiv volje drugih, neinvalidnih članova. Neinvalidni članovi se ne mogu pozvati na invalidnost kao na razlog

odbijanja učlanjenja, ali ih nijedan zakon ne može naterati da se udruže s nekim koga ne žele.

S druge strane, iz zabrane diskriminacije ne sledi obaveza da sva udruženja *moraju* imati osobe sa invaliditetom u svom članstvu – zahtev čiju je apsurdnost nepotrebno bliže obrazlagati. Celishodnije bi bilo da je zakonodavac, po uzoru na opšte antidiskriminaciono zakonodavstvo, uveo zabranu zalaganja za diskriminaciju osoba sa invaliditetom i njene propagande. Analogija s poznatijom rasnom diskriminacijom može doprineti boljem razumevanju ovog argumenta. Nijedno antirasističko zakonodavstvo nije zabranilo postojanje jednorasnih udruženja, niti je to moglo učiniti bez zadiranja u fundamentalno načelo slobode udruživanja; umesto toga, ono je uvek i svuda zabranjivalo verbalnu propagandu rasizma. Kad društvena većina stvarno, ne samo na rečima, prihvati antirasističku ideologiju, „jednobojna“ udruženja izgubiće mogućnost delotvornog delovanja u društvenoj zajednici koja većinski odbacuje rasizam i odumreće prirodnim putem, bez zakonodavnog zadiranja u slobodu udruživanja.

Upravo navedeno rasuđivanje ne odnosi se na postavljanje posebnih uslova za prijem osoba sa invaliditetom u udruženje, uslova koji bi ih stavljali u položaj različit od položaja neinvalida. Različitost uslova prijema invalida i neinvalida u udruženje treba, dakle načelno odvojiti od pitanja zastupljenosti osoba sa invaliditetom u tom udruženju. Da bih bio jasniji, ilustrovaću ovo načelno, dakle nužno apstraktno izlaganje jednim primerom. Većina nas čula je za MENSU– udruženje natprosečno inteligentnih ljudi. Moglo bi se tvrditi da ono vrši stalnu, sistematsku diskriminaciju ne samo mentalno nedovoljno razvijenih lica već i ljudi s prosečnim intelektualnim sposobnostima, uskraćujući im prijem u udruženje. Ergo, MENSA vrši diskriminaciju, te je treba zabraniti ili, u najmanju ruku, kazniti? Naravno da ne treba; uprkos egalitarnističkoj društvenoj retorici, postoje društveno legitimni posebni interesi natprosečno inteligentnih ljudi i njihovo iz tih interesa izvedeno pravo da se samoorganizuju. Član MENSE postaje se tako što uspešno položite test inteligencije. Ako je taj test jednak za sve, sve je u redu – nema diskriminacije bilo koga. Ali ako bi nekom iz MENSE palo na pamet da mentalno nedovoljno razvijenim osobama unapred uskrati polaganje testa ili postavi posebne uslove za polaganje, to bi bila diskriminacija u smislu ovog zakona, i to nezavisno od činjenice da diskriminisana lica nikad ne bi položila MENSIN opšti test inteligencije. Jesmo li se, najzad, razumeli?

Ova kritika ne pogađa zabranu diskriminacije prema osobama sa invaliditetom prilikom izbora organa upravljanja udruženja. Udruživanje jeste dobrovoljno, ali zakonodavac zabranjuje stepenovanje prava članova udruženja prema tome da li je član osoba sa invaliditetom ili ne. Udruženje ne mora imati invalidne članove, ali ukoliko ih udruženje primi, oni moraju biti ravnopravni s neinvalidima. To proističe iz opšte jednakosti građana ne samo pred zakonom no i pred drugim normativnim porecima koji autonomno deluju u društvu.

3. *Diskriminacija u vezi sa pružanjem usluga i korišćenjem objekata i površina (članovi 13–16.)*

Član 13. uvodi zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom u svim uslužnim delatnostima u kojima se one pojavljuju kao potrošači – lica kojima se pružaju izvesne usluge. Tako posmatran, on predstavlja integralni deo zakonodavstva koje uređuje prava potrošača. On je zapravo od ključne važnosti za zaštitu osoba sa invaliditetom kada se one pojavljuju na tržištu kao potrošači. Naime, zaštita invalidnih kupaca proizvoda u načelu se ne razlikuje od zaštite neinvalidnih kupaca, mada bi se i ovde moglo razmisliti o specifičnoj zabrani dovođenja kupca u zabludu korišćenjem njegove/njene invalidnosti. Ipak, posledice diskriminacije osoba sa invaliditetom prilikom prodaje proizvoda neuporedivo su otklonjivije nego u sektoru usluga, naročito ako su u pitanju usluge lične prirode. Ukoliko prodavac ne želi da mi proda određeni proizvod, uvek mogu poslati nekog drugoga da ga kupi za mene, ali ne mogu poslati nekog drugog da se ošiša ili ruča u restoranu umesto mene. Upravo ta neotklonjivost posledica je razlog što je diskriminacija prilikom pružanja usluga izdvojena kao slučaj diskriminacije koji treba posebno sankcionisati.

Stav 1. zabranjuje diskriminaciju po osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga, objekata u javnoj upotrebi i javnih površina. U idealnom slučaju to bi trebalo značiti da svako fizičko ili pravno lice koje se pojavljuje na tržištu ima obavezu da svoj proizvod/uslugu učini dostupnim osobama sa invaliditetom. Sem toga, ovim članom uvodi se obaveza javne vlasti da učine dostupnim sve javne objekte i javne površine. Time je pravno definisan fizički prostor koji mora biti dostupan osobama sa invaliditetom. On je znatno širi od prostora u kojim se nalazi tržište usluga, pa i od celokupnog tržišta robom široke potrošnje. Stav 3. ne daje sintetičku definiciju objekata u javnoj upotrebi koji moraju biti dostupni osobama sa invaliditetom; umesto toga on nabraja različite namene tih objekata – obrazovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu, kulturu, sport, turizam, zaštitu životne sredine ili zaštitu od elementarnih nepogoda.

Potrebno je istaći da javni objekat ne definiše njegova namena, već javnost njegove upotrebe; prostori iste namene mogu biti i u javnoj i u privatnoj upotrebi. Pristup mojoj ličnoj biblioteci imam samo ja i lica kojima to odobrim; pristup javnoj biblioteci mora biti javan, dostupan svima koji ulaze u opseg javnosti, dakle i osobama sa invaliditetom.

Nabrajanje javnih površina u stavu 3. takođe nije zatvoreno: javnim površinama smatraju se parkovi, zelene površine, trgovi, ulice, pešački prelazi i druge javne saobraćajnice i slično. Jasno je da u ovom slučaju nabranje primera javnih površina nije iscrpno; međutim, nedostaje bilo kakav kriterij na osnovu kojeg neki prostor treba smatrati javnom površinom, zato što je izostala opšta definicija pojma javne površine, te je zakonska odredba svedena na navođenje njihovih primera koje nije iscrpno.

Postoje tri oblika diskriminacije na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga:

- a) odbijanje da se uopšte pruži usluga osobi sa invaliditetom;
- b) pružanje usluga osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se ista usluga pruža drugim korisnicima, kao i
- c) odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija objekta neophodna da bi se usluga pružila korisniku sa invaliditetom.

Zabranjena su sva tri oblika diskriminatornog ponašanja prema osobama sa invaliditetom u uslužnim delatnostima. No, ova zabrana ne može biti apsolutna, bezuslovna. Osobi sa invaliditetom može se uskratiti usluga ako bi njeno pružanje ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom. Ovaj izuzetak je samorazumljiv: svi će se složiti da su život i zdravlje vredniji od zabrane diskriminacije prema osobama sa invaliditetom. Ako se iz upravo navedenih razloga opšte i pojedinačne bezbednosti korisniku sa invaliditetom može potpuno uskratiti usluga koju traži, utoliko pre se iz istih razloga korisniku sa invaliditetom mogu postavljati drugačiji, pa i nepovoljniji uslovi za njeno pružanje.

Treći oblik zabranjene diskriminacije formulisan je, međutim, na apsolutan način, bez ograda i uslovljavanja, što svakako otežava primenu ove zabrane u praksi. Nije svaka tehnički moguća adaptacija ekonomski izvodljiva. Obim tehničkog zahvata neophodan da bi se korisniku sa invaliditetom pružila tražena usluga može se kretati od minimalnih intervencija, koje ne iziskuju nikakva materijalna ulaganja već samo nešto dobre volje, do ultraskupe primene tehnoloških dostignuća XXI veka. Odbijanje da se izvrši tehničko prilagođenje u pravom slučaju samo je zaobilazan način da se korisniku sa invaliditetom uskrati tražena usluga; insistiranje da se neophodna adaptacija izvrši bez obzira na troškove u drugom slučaju, ekvivalentna je zahtevu da davalac usluge izvrši ekonomsko samoubistvo.

Mora postojati razuman odnos između vrednosti usluge i troškova tehničke adaptacije; bez takvog odnosa zabrana odbijanja da se izvrši neophodna adaptacija postaje besmislena. To posredno priznaje i sam zakonodavac, koji u sledećem članu određuje da se diskriminacijom ne smatra povećanje cene usluge srazmerno povćanim troškovima, neposredno proisteklim iz pružanja usluge korisniku sa invaliditetom (član 14, tačka 1.). Treba li ovu odredbu shvatiti kao dozvolu davaocu usluge da sve troškove tehničke adaptacije prebaci na korisnika sa invaliditetom? U tom slučaju klatno bi otišlo u drugu krajnost, a zabrana odbijanja da se tehnički omogućiti pružanje usluge korisniku sa invaliditetom ostala bi – istina, iz suprotnog razloga – mrtvo slovo na papiru. Zahtev da korisnik sa invaliditetom plati sve troškove tehničkog prilagođenja neophodnog da bi mu se pružila usluga ima opravdanje samo ako je u pitanju jednokratna adaptacija koju će koristiti samo taj korisnik. Šta je s adaptacijama koje se mogu koristiti u više navrata, kojima se mogu služiti

i drugi korisnici sa istim ili sličnim invaliditetom? U takvom slučaju davalac usluge (preduzetnik) ostvario bi dobit od investicije koju je platio korisnik sa invaliditetom.

Pored već navedenog povećanja cene usluge srazmernog povećanim troškovima neposredno proisteklim iz njenog pružanja korisniku sa invaliditetom, član 14. propisuje da se diskriminacijom prema osobama sa invaliditetom ne smatra:

- pružanje usluga vezanih za specifične potrebe nekih korisnika sa invaliditetom, ili za specifičan način zadovoljavanja njihovih opštih potreba, kao ni
- aktivnost vezana za otklanjanje postojećih i sprečavanje novih vidova diskriminacije zbog invalidnosti.

Ova dva izuzetka trebalo bi da predstavljaju primenu opštijeg načela antidiskriminacionog zakonodavstva da pozitivna akcija nije diskriminacija, drugim rečima da mere preduzete radi otklanjanja negativnih posledica diskriminacije nisu diskriminatorske, iako one diskriminisane manjinu stvljaju u drugačiji, povoljniji položaj nego druge građane.

Pri tom je potrebno imati u vidu da pružanje usluga kojima se zadovoljavaju specifične potrebe osoba sa invaliditetom uopšte ne znači da su takve osobe diskriminisane, bilo pozitivno bilo negativno, u odnosu na one koji nemaju ove specifične potrebe. Tržište usluga razvija se u pravcu zadovoljavanja sve individualnijih, osobenijih, specifičnijih potreba svih platežno sposobnih korisnika; ne vidim zašto bi zadovoljavanje takvih potreba predstavljalo diskriminaciju, sem ako neki šaljivdžija ne ustvrdi da su korisnici invalidskih kolica (osobito električnih) privilegovani, dakle pozitivno diskriminisani, jer se kreću sedeći, dok ostali moraju hodati u znoju lica svog.

Isto tako, ni specifičan način pružanja usluge osobi sa invaliditetom ne može predstavljati njenu diskriminaciju; specifičnost načina pružanja usluge postaje pružanje nove, specifične usluge na visoko izdiferenciranom tržištu usluga bez diskriminacije bilo koga ili čega. To, međutim, ne znači da diskriminacija na osnovu invalidnosti u uslužnom sektoru a priori nije moguća. Osoba sa invaliditetom može tražiti neku nespecifičnu, opštu uslugu i dobiće je ako njeno pružanje ne ugrožava nečiji život ili zdravlje. Alternativno, ona može tražiti specifičnu uslugu, prilagođenu njenim psihofizičkim mogućnostima; dobije li takvu uslugu, nema ni reči o diskriminaciji. Ona nastupa samo ako se osobi sa invaliditetom specifična usluga *nameće protiv njene volje*, ako joj se nudi kao neodgovarajuća zamena za nespecifičnu opštu uslugu koju je tražila. Aktivnost vezana za otklanjanje postojećih i sprečavanje novih vidova diskriminacije zbog invalidnosti nema nikakve veze sa pružanjem specifičnih ili nespecifičnih usluga osobama sa invaliditetom; ona se može ticati samo borbe protiv nametanja korisnicima sa invaliditetom usluga koje oni ne žele, bile one najopštije ili najposebnije.

I kod diskriminacije osoba sa invaliditetom u uslužnom sektoru postoji kvalifikovan, posebno težak i posebno sankcionisan oblik. On se prema članu 15. javlja kad osobu sa invaliditetom – korisnika usluge uznemirava, vređa ili omalovažava lice koje neposredno pruža uslugu ili njemu podređeno lice. Mada to nije izričito naglašeno, podrazumeva se da je radnja uznemiravanja, vređanja ili omalovažavanja izvršena u vezi s pružanjem usluge, dakle u toku pružanja usluge, odnosno neposredno pre ili posle toga.

Obezbeđivanje dostupnosti objekata u javnoj upotrebi i javnih površina osobama sa invaliditetom bez obzira na vrstu i stepen invalidnosti predstavlja osnovni sadržaj borbe za ostvarenje slobode kretanja – ljudskog i građanskog prava zagaranovanog kako Ustavom tako i međunarodnim pravnim instrumentima. Ne čudi što većina javnih skupova posvećenih razmatranju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom počinje i završava se opisivanjem arhitektonskih barijera i negativnog uticaja koji one imaju na opšti kvalitet života osoba sa invaliditetom.

Prema članu 16, arhitektonske barijere dužni su da uklone vlasnici objekata u javnoj upotrebi, odnosno javno preduzeće nadležno za održavanje javnih površina. Oni su dužni da obezbede pristup objektu u javnoj upotrebi, odnosno javnoj površini svim osobama sa invaliditetom, bez obzira na vrstu i stepen njihove invalidnosti. Istu obavezu ima i lice na koje je vlasnik objekta u javnoj upotrebi preneo pravo korišćenja, sem ako ugovorom o korišćenju nije predviđeno da ta obaveza i dalje opterećuje vlasnika objekta. Ona inače obuhvata i dužnost da se izvrši adaptacija objekta kako bi se on učinio pristupačnim osobama sa invaliditetom. Objekat u javnoj upotrebi koji nije pristupačan osobama sa invaliditetom ne može dobiti upotrebnu dozvolu, čime je načelno obezbeđena pristupačnost novoizgrađenih objekata.

4. *Diskriminacija u vezi sa zdravstvenim uslugama (član 17.)*

Svaka diskriminacija osoba sa invaliditetom prilikom pružanja zdravstvenih usluga predstavlja posebno težak slučaj diskriminacije. Odredba člana 17. nesumnjivo uzima u obzir značaj zdravstvenih usluga u životu osoba sa invaliditetom i njihovu razumljivu osetljivost prema svakom obliku diskriminacije u ovoj oblasti.

Diskriminacijom prema osobama sa invaliditetom prilikom pružanja zdravstvenih usluga smatra se:

- a) odbijanje pružanja usluge zbog invalidnosti lica koje uslugu traži;
- b) postavljanje posebnih uslova za pružanje usluge osobi sa invaliditetom ako ti uslovi nisu opravdani medicinskim razlozima;
- c) odbijanje postavljanja dijagnoze i uskraćivanje obavještenja o zdravstvenom stanju, kao i o preduzetim ili nameravanim merama lečenja i rehabilitacije zbog invalidnosti pacijenta, te
- d) svako uznemiravanje vređanje ili omalovažavanje pacijenta tokom boravka u zdravstvenoj ustanovi zbog njegove invalidnosti.

Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom u celokupnom zdravstvenom sistemu predstavlja deo šireg korpusa prava pacijenata; sa kodifikacijom tih prava čitava ova oblast biće detaljnije uređena, te će nestati potreba za posebnom zabranom navedenih oblika diskriminatorskog ponašanja prema invalidnim pacijentima.

5. *Diskriminacija u vezi sa vaspitanjem i obrazovanjem (članovi 18–20.)*

Diskriminacija u obrazovanju ostavlja posebno teške i dugoročne posledice na celokupan potonji život diskriminisane osobe. Zato ne čudi što Zakon izričito zabranjuje diskriminaciju zbog invalidnosti na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja. Član 18. Zakona prepoznaje sledeće oblike diskriminacije u obrazovanju:

- a) uskraćivanje prijema deteta sa invaliditetom u vaspitnu ustanovu, kao i uskraćivanje prijema učenika/studenta sa invaliditetom u obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju i mogućnostima daljeg obrazovanja;
- b) isključenje iz vaspitne ili obrazovne ustanove koju već pohađa osoba sa invaliditetom iz razloga vezanih za njenu invalidnost, te
- c) postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu ili obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrđen u skladu sa propisima koji uređuju obrazovanje.

Već na prvi pogled vidi se da zabrana diskriminacije zbog invalidnosti u obrazovanju iz ovog člana obuhvata samo prijem u obrazovnu ustanovu i isključenje iz nje. Zakonodavac se očito uplašio radikalizma načelne zabrane diskriminacije prilikom prijema u obrazovnu ustanovu (tačka 1.), te ju je znatno ublažio ili razvodnio u tački 3. Uverenje o zdravstvenom stanju i provera psihofizičkih sposobnosti – osnovni mehanizmi kojima se eliminišu kandidati sa invaliditetom pri prijemu u obrazovnu ustanovu – mogu se zahtevati ako su u skladu sa propisima kojima se uređuje obrazovanje. Ne osporavam praktičnu vrednost ove odredbe; njom se delotvorno staje na put samovolji školskih odbora i direktora koji su zahtevali lekarski pregled i proveru psihofizičkih sposobnosti za upis u osnovne škole i gimnazije i druge škole opšteg profila. Ne sporim ni da postoji obuka koja se *ne može* početi bez prethodno obavljenog lekarskog pregleda i psihofizičkih testova. No, bio bih srećniji da su te nesporne činjenice uzete u obzir pri formulaciji t. 1, ma koliko to dodatno komplikovalo njenu već rogovatnu jezičku strukturu.

Prema članu 19, diskriminacijom u obrazovanju zbog invalidnosti ne smatra se provera posebnih sklonosti dece, učenika ili studenata prilikom prijema u vaspitnu, odnosno obrazovnu ustanovu. Diskriminaciju u obrazovanju zbog invalidnosti ne predstavlja ni organizacija posebnih oblika nastave za decu, odnosno učenike koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobno-

sti ne mogu pratiti redovne nastavne sadržaje. Individualizacija obrazovnog procesa, njegovo prilagođavanje potrebama i mogućnostima subjekta koji se obrazuje postala je temelj pedagoške teorije i imperativ obrazovne prakse još od vremena prvog samoosveščivanja obrazovanja u antičkoj Grčkoj i njegove reafirmacije u renesansnoj Evropi. Invalidni učenici mogu samo dobiti takvim pristupom obrazovanju.

Međutim, trebalo bi praviti načelnu razliku između prilagođavanja nastavnih sadržaja *intelektualnim* sposobnostima učenika i njihovog uskraćivanja invalidnim učenicima; prva stvar je ne samo dopuštena već i poželjna, druga predstavlja diskriminaciju zbog invalidnosti. Učenici sa invaliditetom mogu samo dobiti individualizacijom nastavnih sadržaja i metoda, pod uslovom da se ona ne shvati kao loš izgovor za smanjivanje standarda, postavljanje nedovoljno ambicioznih ciljeva i forsiranje neefikasnih metoda u njihovom obrazovanju.

Kao i kod diskriminacije osoba sa invaliditetom u drugim oblastima društvenog života, zakonodavac je i kod diskriminacije zbog invalidnosti u vaspitanju i obrazovanju uveo članom 20. posebno težak oblik – uznemiravanje, vređanje ili omalovažavanje invalidnog deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta zbog njegove invalidnosti kako od strane lica koje izvodi vaspitni, odnosno obrazovni proces (vaspitača, učitelja, nastavnika ili profesora), tako i od strane drugih lica zaposlenih u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi.

6. *Diskriminacija u vezi sa zapošljavanjem i radnim odnosom (članovi 21–26.)*

Članom 21, Zakon uvodi načelnu zabranu diskriminacije zbog invalidnosti u zapošljavanju i ostvarivanju prava iz radnog odnosa. Ovom zabranom zaštićene su četiri kategorije lica:

- 1) osobe sa invaliditetom koje traže zaposlenje;
- 2) pratioci osoba sa invaliditetom koji traže zaposlenje;
- 3) zaposlene osobe sa invaliditetom, te
- 4) zaposleni pratioci osoba sa invaliditetom.

Složena struktura lica zaštićenih ovom zabranom rezultat je kako fundamentalne razlike u radnopravnom statusu lica koja traže zaposlenje i već zaposlenih lica, tako i potrebe da se zaštitom pratilaca osoba sa invaliditetom na posredan način zaštite same osobe sa invaliditetom. Termin pratilac osobe sa invaliditetom, nesumnjivo širi od pojma roditelja ili staraoca, nije najsrećnije izabran zbog konotacije fizičkog praćenja osobe sa invaliditetom. Dosuše, stav 3. ovog člana precizira da se pod pratiocem osobe sa invaliditetom podrazumeva svako lice, bez obzira na srodstvo, koje živi u zajedničkom domaćinstvu sa osobom sa invaliditetom i trajno joj pomaže u zadovoljavanju njenih svakodnevnih potreba bez novčane ili druge materijalne naknade.

Zakonodavac ovde reaguje na izbegavanje poslodavaca da zaposle roditelje, prvenstveno majke, invalidne dece iz straha da će takvi zaposlenici češće koristiti pravo na odsustvo zbog nege deteta. On opravdano uopštava ovu situaciju i pruža zaštitu od diskriminacije svima koji žive u zajedničkom domaćinstvu sa osobom sa invaliditetom i *trajno* se brinu o zadovoljavanju svakodnevnih potreba takve osobe *bez naknade*. Reči podvučene kurzivom onemogućuju preširoko tumačenje pojma pratioca i sužavaju prostor za zloupotrebu zaštite koju ovako definisani pratioci uživaju.

Prema članu 22, diskriminacijom u zapošljavanju zbog invalidnosti smatra se:

- a) neprimanje u radni odnos osobe sa invaliditetom zbog njene invalidnosti, odnosno pratioca osobe sa invaliditetom zbog takvog njegovog statusa;
- b) postavljanje posebnih zdravstvenih uslova za prijem u radni odnos osobe sa invaliditetom, osim ako su posebni zdravstveni uslovi za obavljanje određenih poslova utvrđeni u skladu sa zakonom;
- c) prethodna provera psihofizičkih sposobnosti koje *nisu u neposrednoj vezi* sa poslovima za čije obavljanje se zasniva radni odnos, te
- d) odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija radnog mesta koja omogućuje efikasan rad osobe sa invaliditetom ako troškovi adaptacije *ne padaju na teret poslodavca* ili ako ovi troškovi *nisu neraspoređeni u odnosu na dobit* koju poslodavac ostvaruje radom osobe sa invaliditetom.

Prvi od navedenih slučajeva ne sadrži nikakva ograničenja, ali je teško dokaziv sem ako poslodavac izričito ne izjavi da osobu koja traži zaposlenje ne prima u radni odnos zbog njene invalidnosti – iskrenost koju je teško očekivati i od najnaivnijih. Zato mnogo veći praktični značaj imaju ostala tri slučaja, u kojima je osoba sa invaliditetom faktički onemogućena da zasnije radni odnos iako joj to pravo formalno nije uskraćeno.

Poslodavac može postaviti posebne zdravstvene uslove za prijem u radni odnos samo za one poslove za koje postoji odgovarajući propis javne vlasti. Jasno je da postoji čitava lepeza poslova i zanimanja za koje su apsolutno neophodni posebni zdravstveni uslovi iz razloga opšte i lične bezbednosti. Međutim, postojanje potrebe za takvim uslovima, njihovu vrstu i obim, utvrđuje javna vlast; poslodavac ne može samovoljno ni da ih uvodi, ni da ih menja, ni da odustaje od njih.

U njegovom samoočiglednom interesu je da izabere najспособnije radnike, one koji će najefikasnije obavljati poverene im poslove. U tom cilju on može pristupiti prethodnoj proveru psihofizičkih sposobnosti kandidata za prijem u radni odnos. Ako nakon izvršene provere primi neinvalidnog kandidata sa najboljim rezultatom, niko mu ne može prebaciti da je izvršio diskriminaciju osoba sa invaliditetom: on je, težeći maksimizaciji dobiti, samo vršio

svoju ekonomsku ulogu u društvu – organizovao je rad na način za koji misli da je najracionalniji. Ako je pogrešio, sam će snositi ekonomske posledice. Ali poslodavac ne može zloupotrebiti proveru psihofizičkih sposobnosti kandidata za prijem u radni odnos proveravajući nešto što ga se ne tiče, što nije u neposrednoj vezi sa poslovima koje će primljeni kandidat obavljati. Ako posle takve provere bude primio neinvalidnog kandidata, on će se ogrešiti o zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom u zapošljavanju bez obzira što je primio kandidata sa najboljim rezultatom na proveru.

Poslodavac takođe ne može odbiti da izvrši tehničku adaptaciju radnog mesta na kojem će raditi ili već radi osoba sa invaliditetom ako troškove adaptacije plaća neko drugi ili ako oni nisu nesrazmerni u odnosu na dobit ostvarenu adaptacijom. Zakonodavac i u ovom slučaju nalaže poslodavcu ekonomski racionalno ponašanje; dokle god se tako ponaša, on ne krši zakon: odbije li da učini osobi sa invaliditetom nešto od čega će i sam imati ekonomsku korist, on vrši diskriminaciju.

Da bi otklonio moguće nedoumice u pogledu konkretne sadržine pojma diskriminacije u zapošljavanju, zakonodavac u članu 23. Zakona precizira da se ovim oblikom diskriminacije ne smatra:

- a) izbor kandidata bez invaliditeta koji je pokazao najbolji rezultat na prethodnoj proveru psihofizičkih sposobnosti *neposredno vezanih* za zahteve radnog mesta, kao ni
- b) preduzimanje podsticajnih mera za brže zapošljavanje osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom kojim se uređuje njihovo zapošljavanje.

Zakonodavac je ostavio širom otvorena vrata za *pozitivnu akciju* u oblasti zapošljavanja osoba sa invaliditetom, potrebnu ovde nego u drugim oblastima u kojima se javlja diskriminacija osoba sa invaliditetom s obzirom na težinu zatečenog stanja.

Prema članu 24, diskriminacija zbog invalidnosti u ostvarivanju prava iz radnog odnosa sastoji se u:

- a) određivanju manje zarade zaposlenom zbog njegove invalidnosti *nezavisno od radnog učinka* koji je zaposleni sa invaliditetom ostvario;
- b) postavljanje posebnih uslova rada zaposlenom sa invaliditetom, ako ti uslovi *neposredno ne proističu* iz zahteva radnog mesta na kojem zaposleni sa invaliditetom radi;
- c) postavljanje posebnih uslova zaposlenom sa invaliditetom za korišćenje drugih prava iz radnog odnosa.

Nagrađivanje zaposlenih prema radnom učinku predstavlja ekonomski racionalno ponašanje poslodavca; zato manja zarada zaposlenog sa invaliditetom nastala primenom nagrađivanja prema radnom učinku nije diskriminacija zaposlenog zbog invalidnosti čak ni kada je smanjeni radni učinak neposredna posledica invalidnosti. To nije ni postavljanje posebnih uslova

rada zaposlenom sa invaliditetom ako su ti uslovi proizvod interakcije zahteva radnog mesta i prirode invalidnosti, te ako doprinose povećanju radnog učinka zaposlenog sa invaliditetom.

Član 25. strogo logički sledi iz stava 1. prethodnog člana– on još jednom naglašava da nagrađivanje zaposlenih prema učinku ne predstavlja diskriminaciju zbog invalidnosti.

Prema članu 26, posebno težak oblik diskriminacije zaposlenih predstavlja uznemiravanje, vređanje ili omalovažavanje zaposlenog zbog njegove/njene invalidnosti od strane poslodavca ili neposredno nadređenog lica u radnom procesu. Šteta je što je zakonodavac propustio priliku da u ovom zakonu istovetno ponašanje ostalih zaposlenih ne podvede pod težak oblik diskriminacije. Sumnjam u opravdanost takvog stava s obzirom na težinu posledica aktivnog ili pasivnog bojkota zaposlenog sa invaliditetom od strane drugih zaposlenih.

7. Diskriminacija u vezi sa prevozom (članovi 27–29.)

Mada je zabrana diskriminacije zbog invalidnosti prilikom pružanja saobraćajnih usluga već sadržana u opštoj zabrani diskriminacije zbog invalidnosti u uslužnom sektoru, zakonodavac joj posvećuje nekoliko posebnih članova, verovatno imajući u vidu njenu prisutnost u svakodnevnom životu i težinu njenih posledica. On najpre u članu 27. izričito zabranjuje vršenje diskriminacije zbog invalidnosti u prevozu u svim granama saobraćaja. Ponašanje zabranjeno ovim članom obuhvata:

- a) odbijanje da se preveze putnik sa invaliditetom;
- b) odbijanje posade prevoznog sredstva (voznog osoblja) da pruži fizičku pomoć putniku sa invaliditetom, ako bez takve pomoći putnik sa invaliditetom ne može koristiti prevozniku uslugu i ako se pružanjem pomoći ne ugrožava bezbednost saobraćaja, te
- c) utvrđivanje nepovoljnijih uslova prevoza za putnike sa invaliditetom, naročito uslova plaćanja, sem u meri u kojoj su nepovoljniji uslovi opravdani posebnim tehničkim zahtevima ili povećanim neophodnim troškovima prevoza putnika sa invaliditetom.

Zakonodavac nedvosmisleno ukazuje da zahtevi bezbednosti saobraćaja imaju prvenstvo u odnosu na zabranu diskriminacije. Takođe, jasno je da povećanje cene prevoza putnika sa invaliditetom zbog povećanih neophodnih troškova takvog prevoza nije diskriminacija.

Polazeći od načela da pozitivna akcija ne predstavlja diskriminaciju lica koja se štite tom akcijom, zakonodavac u članu 28. izričito propisuje da se diskriminacijom zbog invalidnosti u prevozu *ne smatra*:

- a) organizovanje prevoza putnika sa invaliditetom prevoznim sredstvima prilagođenim potrebama tih putnika, kao ni
- b) organizovanje prevoza putnika sa invaliditetom, uz povlastice za prevoz tih putnika.

Najzad, kao i kod drugih posebnih slučajeva diskriminacije zbog invalidnosti, zakonodavac u članu 29. propisuje posebno težak oblik diskriminacije ako posada prevoznog sredstva u toku putovanja uznemirava, vređa ili omalovažava putnika sa invaliditetom zbog njegove/njene invalidnosti.

8. *Diskriminacija u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima (član 30.)*

Odredbama člana 30, Zakonodavac zabranjuje svaku diskriminaciju u ostvarivanju prava iz bračnih i porodičnih odnosa zbog invalidnosti. Ova diskriminacija obuhvata:

- a) uskraćivanje prava na brak osobama sa invaliditetom;
- b) postavljanje posebnih uslova za sklapanje braka osoba sa invaliditetom, kao i
- c) postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje roditeljskog prava.

Ovim odredbama obezbeđena je puna ravnopravnost osoba sa invaliditetom i osoba bez invaliditeta u bračnim i porodičnim odnosima. Međutim, u st. 3 nalazi se vrlo široko formulisan izuzetak: diskriminacijom u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima zbog invalidnosti *ne smatra se* uskraćivanje ili ograničavanje prava *koje je u skladu* sa zakonom kojim se uređuju bračni i porodični odnosi. Ovom odredbom unapred je otklonjena svaka mogućnost sukoba između antidiskriminacionog zakonodavstva na jednoj i bračnog i porodičnog zakonodavstva na drugoj strani. Takvo rešenje doprinosi pravnoj sigurnosti, ali istovremeno naglašava potrebu da se pozitivno bračno i porodično pravo pregleda sa stanovišta ostvarivanja pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom.

9. *Diskriminacija udruženja osoba sa invaliditetom (član 31.)*

Ova zakonska odredba je do krajnosti sažeta, nerazrađena i bitno nepotpuna. U svim do sada komentarisanim slučajevima diskriminacije zbog invalidnosti jasno je naznačeno sa kim su osobe sa invaliditetom, čija se diskriminacija načelno zabranjuje, ravnopravne. U slučaju udruženja osoba sa invaliditetom, taj prirodni referentni okvir svake antidiskriminacione norme potpuno je izostavljen.

Sredina u kojoj invalidska udruženja jedino mogu ostvarivati svoju ravnopravnost jeste ukupnost svih građanskih udruženja – civilni ili nevladin sektor. Slutim da je njegov pomen izostavljen zato što se mnoga invalidska udruženja još uvek ne smatraju njegovim sastavnim delom, zamišljajući da su udruženja osoba sa invaliditetom organizacije *sui generis*, na sredini između „običnih“ NVO i državne uprave. Da se ne bi zamerio takvom shvatanju, zakonodavac je doneo jednu nedovršenu normu, koju je teško primeniti u obliku u kojem je formulisana u ovom članu.

POVERENIK ZA ZAŠTITU RAVNOPRAVNOSTI

1. *Institucija Poverenika i njegova nadležnost*

Zakonom o zabrani diskriminacije ustanovljava se Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, kao nezavisan i samostalan organ, koji se stara o primeni Zakona i borbi protiv svih oblika diskriminacije.

Poverenika bira Narodna skupština većinom glasova svih poslanika i postupak izbora, mandat, prestanak mandata i položaj Poverenika regulisan je članovima 28. do 31. Zakona o zabrani diskriminacije. Poverenik ima stručnu službu koja mu pomaže u vršenju nadležnosti i ima tri pomoćnika, a svaki pomoćnik rukovodi odredjenom oblašću rada. Sedište Poverenika je u Beogradu.

Nadležnosti Poverenika su sledeće:

1. prima i razmatra pritužbe zbog povreda odredaba ovog zakona i daje mišljenja i preporuke u konkretnim slučajevima i izriče mere u skladu sa članom 40. ovog zakona;
2. podnosiocu pritužbe pruža informacije o njegovom pravu i mogućnosti pokretanja sudskog ili drugog postupka zaštite, odnosno preporučuje postupak mirenja;
3. podnosi građanskopravne tužbe iz člana 43. ovog zakona, zbog povrede prava iz ovog zakona, u svoje ime, a uz saglasnost i za račun diskriminisanog lica, ukoliko postupak pred sudom po istoj stvari nije već pokrenut ili pravnosnažno okončan;
4. podnosi prekršajne prijave zbog povrede prava iz ovog zakona;
5. podnosi godišnji i poseban izveštaj Narodnoj skupštini o stanju u oblasti zaštite ravnopravnosti;
6. upozorava javnost na najčešće, tipične i teške slučajeve diskriminacije;
7. prati sprovođenje zakona i drugih propisa, inicira donošenje ili izmenu propisa radi sprovođenja i unapređivanja zaštite od diskriminacije i daje mišljenje o odredbama nacрта zakona i drugih propisa koji se tiču zabrane diskriminacije;
8. uspostavlja i održava saradnju sa organima nadležnim za ostvarivanje ravnopravnosti i zaštitu ljudskih prava na teritoriji autonomne pokrajine i lokalne samouprave;
9. preporučuje organima javne vlasti i drugim licima mere za ostvarivanje ravnopravnosti.

2. Postupanje pred Poverenikom

Lice koje smatra da je pretrpelo diskriminaciju, može podneti pritužbu Povereniku. Pritužba se može podneti protiv akta organa javne vlasti ili drugog lica, na primer poslodavca, pružioca usluga i sl. Pritužba se podnosi pismeno, a izuzetno i usmeno na zapisnik. Uz pritužbu se podnose dokazi o pretrpljenom aktu diskriminacije. Lice koje podnosi pritužbu ne plaća taksu niti drugu naknadu.

Osim lica koje je pretrpelo diskriminacije, u njegovo ime i uz njegovu saglasnosti, pritužbu može podneti organizacija koja se bavi zaštitom ljudskim prava ili drugo lice.

Poverenik dostavlja pritužbu licu protiv koga je podneta, u roku od 15 dana od dana prijema pritužbe. Poverenik postupa po pritužbi ukoliko postupak pred sudom o istoj stvari nije pokrenut ili pravosnažno okončan.

Poverenik neće postupati po pritužbi:

- ako je očigledno da nema povrede prava i nije nastupio slučaj diskriminacije na koji podnosilac ukazuje
- ako je po istom stvari postupao i nisu ponudjeni novi dokazi
- u slučaju da je zbog proteka vremena od učinjene povrede prava nemoguće postići svrhu daljeg postupanja

Nakon prijema pritužbe, Poverenik vrši uvid u priložene dokaze koje je podnosilac dostavio i uzima izjave od podnosioca pritužbe, od lica protiv koga je pritužba podneta i drugih lica. Lice protiv kojeg je pritužba podneta može da odgovori na pritužbe i izjasni se u roku od 15 dana od kada je primilo pritužbu.

Pre nego što preduzme druge radnje, Poverenik predlaže sprovođenje mirenja, po pravilima postupka medijacije. Postupak mirenja Poverenik sprovodi ukoliko postoji saglasnost učesnika.

3. Mišljenje, preporuke i mere

Ukoliko se postupak nastavi, Poverenik postupa na sledeći način. U roku od 90 dana od dana predaje pritužbe, Poverenik daje mišljenje o tome da li je došlo do povrede odredaba Zakona o zabrani diskriminacije i o tome obavestava lice protiv koga je pritužba podneta.

Ukoliko je došlo do povrede odredaba Zakona, Poverenik uz mišljenje preporučuje ovom licu način na koji će otkloniti povredu prava. Lice kome je preporuka upućena dužno je da postupi po preporuci i otkloni povredu prava u roku od 30 dana od dana kada je primilo preporuku i da o tome obavesti Poverenika.

Ukoliko lice kome je preporuka upućena ne postupi po preporuci i ne otkloni povredu prava, Poverenik mu izriče meru opomene rešenjem na koje nije dozvoljena žalba. Ako ovo lice ni posle 30 dana od dana izricanja opomene ne otkloni povredu prava, Poverenik o tome može izvestiti javnost.

4. *Poverenik kao tužilac u sudskom postupku*

Poverenik može tužbom tražiti:

- zabranu izvršenja radnje od koje pretil diskriminacija, zabranu daljeg vršenja diskriminacije, odnosno zabranu ponavljanja radnje diskriminacije
- utvrđenje da je tuženi diskriminatoriski postupao prema nekom licu
- izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatoriskog postupanja
- objavljivanje presude donete povodom neke od prethodno navedenih tužbi.

Ukoliko se diskriminatorisko postupanje koje je predmet tužbe odnosi isključivo na određeno lice, Poverenik može podneti tužbu samo uz pismeni pristanak lica koje je pretrpelo diskriminatorisko postupanje. Poverenik može podneti tužbu protiv svakog lica koje je izvršilo diskriminatorno postupanje.

Poverenik mora biti obavestjen ukoliko neko lice namerava da proveri primenu pravila o zabrani diskriminacije i svesno se izloži diskriminacije radi ove provere

(testovi), naravno, ukoliko okolnosti slučaja to dozvoljavaju. Nakon sprovedenog testiranja neophodno je izvestiti Poverenika o preduzetoj radnji u pismenom obliku.

5. *Izveštaji Poverenika*

Poverenik podnosi redovni godišnji izveštaj o stanju u oblasti zaštite ravnopravnosti Narodnoj skupštini. Izveštaj sadrži ocenu rada organa javne vlasti, pružalaca usluga i drugih lica, kao i uočene propuste i preporuke za otklanjanje propusta.

Takodje, izveštaj može da sadrži i mišljenje o sprovođenju zakona i propisa, o potrebi menjanja ili donošenju propisa radi unapređivanja zaštite od diskriminacije. Ovaj izveštaj se objavljuje u Službenom glasniku Republike Srbije.

Poverenik može, ukoliko postoje važni razlozi, da podnese izveštaj i po sopstvenoj inicijativi ili po zahtevu Skupštine i ovaj Poseban izveštaj se objavljuje u Službenom glasniku Republike Srbije.

SUDSKA ZAŠTITA PO TUŽBI ZBOG DISKRIMINACIJE

1. *Od koje diskriminacije se štiti: od svake*

Diskriminirani uživa zaštitu od svake nedopuštene diskriminacije, koje god ona bila vrste (o vrstama diskriminacije bilo je reči u prvom delu ovog Vodiča).

2. *Ko ima pravo na zaštitu: svako*

Od diskriminacije se štiti svako. Dakle, pravo na zaštitu ima svaki čovek, i svaka organizacija koja je izložena diskriminaciji. Uslov za zaštitu nije ni da je diskriminirani domaći državljanin, ni bilo kakvo drugo njegovo svojstvo (prebivalište ili sedište u Srbiji, pravo glasa u Srbiji, plaćanje poreza u Srbiji, obavljanje poslovne delatnosti u Srbiji, godine života, poslovna sposobnost, ni drugo koje svojstvo).

3. *Od koga se traži zaštita: od suda*

Zaštita se traži od suda. A sud, kada utvrdi da su ispunjeni zakonski uslovi za zaštitu, dužan je da diskriminisanom pruži zaštitu.

Zaštita se prvo traži od osnovnog suda. Ako diskriminirani smatra da je osnovni sud neopravdano uskratio zaštitu, žalbu podnosi apelacionom sudu na čijem području se nalazi osnovni sud koji je doneo prvostepenu presudu. Apelacioni sud presudom potvrđuje presudu osnovnog suda ili je preinačuje, a rešenjem odbacuje žalbu na presudu ili ukida presudu osnovnog suda i predmet vraća osnovnom sudu da ga ponovno raspravi i presudi. Ako diskriminirani zaštitu ne dobije od apelacionog suda, uvek može zaštitu da traži od Vrhovnog kasacionog suda, podnošenjem revizije protiv presude apelacionog suda.

4. *Kako se traži zaštita: putem tužbe*

Diskriminirani putem tužbe traži zaštitu od osnovnog suda. Kada je diskriminirani čovek, on bira da li će tužbu podneti onom osnovnom sudu gde se nalazi njegovo prebivalište ili pak onom osnovnom sudu gde je prebivalište pojedinca koji je izvršio povredu, odnosno sedište organizacije koja je izvršila povredu. Diskriminirana organizacija bira da li će tužbu podneti osnovnom sudu gde se nalazi njeno sedište ili pak osnovnom sudu gde je prebivalište pojedinca koji je izvršio povredu, odnosno sedište organizacije koja je izvršila povredu.

5. *Ko može da traži zaštitu: i diskriminisan i neka druga lica*

Zaštitu od diskriminacije uživa diskriminisan. Ali, zaštitu diskriminisanog ne mora da traži on sam. Tužbu mogu da podnesu i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (o kome je već bilo govora u prethodnom tekstu ovog Vodiča), i organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava ili zaštitom prava grupe lica kojoj pripada povređeni (na primer, udruženje, odnosno nevladina organizacija čiji program obuhvata zaštitu ljudskih prava odnosno prava određenih grupa lica, recimo, Roma, homoseksualaca, osoba sa invaliditetom), kao i dobrovoljni ispitivač diskriminacije (o njemu kasnije).

Ako je u konkretnom slučaju diskriminisan samo određeni čovek, odnosno samo određena organizacija, tada organizacija koja bi da podnese tužbu za zaštitu diskriminisanog mora prethodno da od njega dobije pristanak za podnošenje tužbe. I to pisani pristanak, dakle, svojeručno potpisan.

6. *Na kakvu zaštitu diskriminisan ima pravo: na svaku potrebnu sudsku zaštitu*

Diskriminisan, odnosno drugo lice koje može da traži zaštitu diskriminisanog, bira vrstu zaštite koju traži od suda. Na raspolaganju je više tužbi povodom diskriminacije. Osim konačne zaštite koja se traži putem tužbe, može da se traži i privremena zaštita koja se pruža privremenom merom i pre nego što je spor okončan, pa i pre nego što je tužba podneta.

Osim zaštite koja bi se sastojala u tome da se spreči da se ostvari diskriminacija od koje pretila opasnost (preventivna zaštita), a koja se traži tužbom za propuštanje, postoji i zaštita od već ostvarene diskriminacije (reaktivna zaštita), na osnovu tužbe za uklanjanje, tužbe za utvrđivanje, i tužbe za naknadu štete. Osim tih oblika koji predstavljaju vidove osnovne zaštite, postoje i oblici dodatne zaštite, kojima se dopunjuje osnovna zaštita – izricanje sudskog penala i objavljivanje presude.

7. *Zašto se i kako tužbom za propuštanje traži sprečavanje diskriminacije*

Ova tužba se podnosi kad hoće da se spreči, predupredi diskriminacija. Zaštita može da se traži sve dok postoji opasnost da će se diskriminatorna radnja izvršiti, nastaviti da vrši ili ponoviti. Ako se tužba podnosi da bi se sprečilo da diskriminator izvrši radnju koja tek predstoji a kojom bi nastupila diskriminacija, tada se traži da sud diskriminatoru zabrani, na primer, da postavi najavljeni natpis kojim ljude diskriminiše zbog nekog ličnog svojstva (zabranjen pristup Romima), ili, na primer, da diskriminatoru zabrani da sprovede konkurs za zapošljavanje koji je diskriminatoran (primerice, koji sadrži uslov da kandidat nije homoseksualne orijentacije). Ako se tužba podnosi da bi se sprečilo da diskriminator nastavi da vrši radnju diskriminacije koju već vrši i koja još traje, u tom slučaju se traži da sud diskriminatoru zabrani, recimo, da nastavi da objavljuje diskriminatorni konkurs koji danima izlazi u dnevnom listu, da nastavi da sprečava mušterije da kupuju u prodavnici koju drži albanska porodica. Ako se tužba za propuštanje podnosi da bi se

sprečilo da diskriminator ponovi već završenu radnju diskriminacije, onda se traži da sud diskriminatoru zabrani, primera radi, da ubuduće ponovo odbije pružanje lekarske usluge osobi sa invaliditetom, da ubuduće ponovo Romima uskrati pristup diskoteci.

8. *Zašto se i kako tužbom za uklanjanje traži odstranjivanje stanja diskriminacije*

Ako je diskriminator radnjom koju je već izvršio stvorio stanje diskriminacije koje još uvek traje, diskriminirani može, sve dok stanje diskriminacije traje, da traži da diskriminator izvrši jednu drugu i drugačiju radnju od one već izvršene, kojom će odstraniti izazvano stanje koje i dalje traje. Recimo, da ukloni nalepljene oglase kojima poziva na bojkot određenog prodavca zbog njegove nacionalne pripadnosti, da ukloni arhitektonsku prepreku kojom se onemogućuje pristup licima sa invaliditetom, da iz uslova konkursa ukloni diskriminatorSKU klauzulu. Dok se tužbom za propuštanje traži da se diskriminator uzdrži od vršenja (od izvršenja, nastavljanja, ili ponavljanja) neke radnje, ovom tužbom se uvek traži da diskriminirani baš izvrši jednu novu radnju koja je u stanju da odstrani proizvedeno stanje diskriminacije. Stanje diskriminacije nije uklonjeno samim tim što je diskriminatoru (po tužbi za propuštanje) zabranjeno da nastavi ili ponovi diskriminatorSKU radnju. Na primer, zabrana da ubuduće ne objavljuje konkurs sa diskriminatorSKU klauzulom, nije isto što i naredba da opozove takav konkurs, zabrana da ubuduće uskraćuje pristup Romima, nije isto što i naredba da ukloni postavljene napis sa zabranom pristupa.

9. *Zašto se i kako tužbom za utvrđivanje traži utvrđivanje da postoji diskriminacija*

Naročito onda kada diskriminator smatra da ima pravo da vrši diskriminatorSKU radnju ili da stvara ili održava stanje diskriminacije, diskriminirani može da traži da sud utvrdi da ga je diskriminator nedopušteno diskriminisao, tj. da je povredio njegovo pravo da ne bude diskriminisan. Primerice, može da zahteva da sud utvrdi da je nedopušteno njemu kao Romu uskratio pristup usluzi, da je nedopušteno postavio versku pripadnost kao uslov za zapošljavanje, da nije dopušteno da bojkotuje zbog verske pripadnosti.

10. *Zašto se i kako tužbom za naknadu štete traži popravljavanje štete zbog diskriminacije*

Sama diskriminacija ne predstavlja još štetu, niti je za postojanje diskriminacije neophodno da nastupi šteta, niti da je diskriminator kriv. Ali ako šteta postoji, kao i ako postoji krivica diskriminatora, pravo je diskriminiranog da mu diskriminator nadoknadi svu pretrpljenu štetu, kako materijalnu (imovinsku), tako i nematerijalnu (neimovinsku). Diskriminirani trpi materijalnu štetu ako se zbog radnje diskriminatora smanji broj ili vrednost imovinskih (tj. u novcu izrazivih) prava diskriminiranog (tzv. stvarna šteta), ili se

ne poveća broj ili vrednost takvih prava (tzv. izmakla dobit). Na primer, zbog diskriminatorne radnje bojkotovanja kome je bio izložen, smanjio mu se promet robe ili mu nije mu isporučena roba, zbog čega je morao da je nabavlja po višoj ceni na drugoj strani, ili zbog čega je odgovarao za štetu svojim poveriocima pošto nije mogao da je nabavi na drugoj strani; zbog diskriminatorne radnje nije stekao zaradu jer nije dobio zaposlenje; zbog diskriminatorne radnje morao je angažovati advokata i imati troškove da bi ostvario svoje pravo na slobodu od diskriminacije; zbog diskriminatorne radnje uskraćivanja lekarske pomoći teže se razboleo, što mu je prouzrokovalo dalje troškove; zbog diskriminatorne radnje imao je troškove preseljenja. Nematerijalna šteta se sastoji u duševnim bolovima koje trpi, fizičkim bolovima ili strahu, a koji su izazvani aktom diskriminacije.

Naknada štete u novcu biće češća nego naturalna naknada kod većina šteta izazvanih diskriminacijom.

11. *Mogu li se kombinovati razni tužbeni zahtevi*

Tužbom za utvrđivanje da je diskriminacija nedopuštena odnosno da tuženi nema pravo da vrši radnju zbog koje je tužen ili da održava stanje koje je radnjom proizveo, diskriminisan će se poslužiti onda kada iz bilo kog razloga nije zainteresovan da traži druge vrste zaštite drugim tužbama. Ali, kada mu nije dovoljno da sud samo utvrdi nedopuštenost diskriminacije, podneće neku od ostalih tužbi (za propuštanje, za uklanjanje, za naknadu štete). Ni sa jednom od tih tužbi ne može da kombinuje tužbu za utvrđivanje. Ako se podnese bilo koja od tih drugih tužbi, sud će, naime, tako i tako morati prethodno da utvrdi nedopuštenost diskriminacije, jer jedino ako je diskriminacija nedopuštena sme tuženom da zabrani vršenje radnje, da mu naredi neku radnju, odnosno da mu naredi da naknadi štetu diskriminisanom. Zahtevi tužbi za propuštanje, za uklanjanje i za naknadu štete mogu da se objedine u jednoj tužbi (na primer, da se traži da diskriminator ukloni arhitektonsku prepreku osobama sa invaliditetom, da mu se zabrani da je ubuduće postavlja, i da nadoknadi štetu prouzrokovanu arhitektonskom preprekom). Diskriminisan bira da li će u tužbi istaći sve te zahteve ili samo neke, i koje.

12. *Zašto i kako se traži privremena zaštita privremenom merom*

Kad je verovatno da diskriminisan ima pravo da traži da se diskriminator uzdrži od diskriminatorne radnje, da diskriminator ukloni stanje stvoreno diskriminatornom radnjom ili da mu diskriminator nadoknadi štetu prouzrokovanu diskriminatornom radnjom, ako je ujedno verovatno da bi kasnije ostvarenje njegovog prava bilo osujećeno ili znatno otežano – tada diskriminisan može od suda da traži da sud diskriminatoru privremeno zabrani da izvrši, nastavi ili ponovi diskriminatornu radnju, privremeno mu naredi da izvrši radnju radi uklanjanja stanja diskriminacije, ili mu privremeno naredi određeno ponašanje radi obezbeđenja zahteva diskriminisanog na naknadu štete. Zahtev za izdavanje privremene mere diskriminisan može

sudu podneti zajedno sa podnošenjem tužbe, kao i pošto je već podneo tužbu, ali ne i pre njenog podnošenja. Privremena mera koju sud izda važi najduže dok se ne donese pravnosnažna presuda. Pošto ona nije trajna zabrana odnosno naredba, diskriminirani ostvaruje potpuno potrebu za zaštitom tek ako sud i pravnosnažno istovetno presudi. Ako diskriminator ne postupi po presudi, diskriminirani može da traži od izvršnog suda prinudno izvršenje. Ali, i posle pravnosnažnosti presude, sve dok izvršenje ne bude sprovedeno, može da zahteva privremenu meru, recimo, da se diskriminatoru zabrani da otuđi imovinu, da ne bi otuđenjem osujetio, otežao ili ugrozio ostvarenje prava diskriminiranog za naknadu štete. Privremenu meru sud će odrediti i kada se učini verovatnim da je ona potrebna da bi se sprečila upotreba sile koja vodi diskriminaciji ili koja predstavlja diskriminaciju ili da se spreči nastanak nenaknadive štete od diskriminatorne.

13. *Zašto i kako se traži izricanje sudskog penala diskriminatoru*

Kada postoje pokazatelji da diskriminator neće biti voljan da postupi po presudi ili po privremenoj meri zbog diskriminacije, dakle, da neće poštovati zabranu da izvrši diskriminatorску radnju odnosno naredbu da ukloni stanje diskriminacije, tada diskriminirani može u tužbi za propuštanje odnosno uklanjanje odnosno u predlogu za privremenu meru za propuštanje odnosno uklanjanje, da zahteva i to da sud diskriminatoru zapreti da će diskriminiranom imati da plati određeni, primeren iznos novca, ako ne postupi po presudi odnosno privremenoj meri. Taj iznos nije naknada štete, i plaća se nezavisno od toga da li je radnjom diskriminacije prouzrokovao i štetu. Diskriminirani može da zahteva da sud sudski penal izrekne bilo presudom, bilo već ranije, privremenom merom, bilo po donošenju pravnosnažne presude, sve dok ne zatraži njeno prinudno izvršenje. Sudskim penalom povećava se efikasnost zaštite pošto se stavljanjem u izgled plaćanja novčane svote diskriminator izlaže dodatnom pritisku da izvrši glavnu obavezu (da se uzdrži od vršenja diskriminatorne radnje, odnosno da ukloni stanje diskriminacije), da ne bi morao da izvrši i dodatnu.

14. *Zašto i kako se traži objavljivanje presude protiv diskriminatora*

Ako je diskriminacija izvršena u javnosti (putem masmedija, bilborda, na mitingu, na stadionu i dr.), diskriminirani može da traži od suda da diskriminatoru naloži da o svom trošku, u celini ili delimično, objavi presudu koja je zbog diskriminacije doneta protiv njega po tužbi za propuštanje, po tužbi za utvrđenje, uklanjanje, ili za naknadu štete. Tako se ujedno širi svesti o tome šta je dopuštena a šta nedopuštena diskriminacija povodom pojedinačnih slučajeva, svest da ponašanje kakvo je tuženikovo nije dopušteno i da za sobom povlači određene pravne sankcije.

15. *Šta i kako se na sudu dokazuje, a šta se pretpostavlja*

Koju god tužbu da podnese, na diskriminiranom (ili drugom ovlašćenom tužiocu) je da na sudu dokaže da je tuženi izvršio radnju zbog koje je

tužen. U tu svrhu može da predloži i da se sasluša tzv. dobrovoljni ispitivač diskriminacije. Dobrovoljni ispitivač diskriminacije (zove se još i tester) je svako lice koje se lično i neposredno uključilo u neku situaciju, ne bi li tako na licu mesta proverilo da li se u toj situaciji krši zabrana diskriminacije (na primer, Rom ili onaj koji s njim pođe u diskoteku za koju se tvrdi da ne prima Rome, osoba sa invaliditetom ili onaj ko s njom ode kod zubara koji je na glasu da ne želi da zbog dužeg potrebnog vremena pruža uslugu osobama sa određenim invaliditetom).

Koju god tužbu da je podneo, ako diskriminisani učini verovatnim da je zbog njegovog ličnog svojstva na njegovu štetu načinjena razlika u odnosu na druge osobe, tada se pretpostavlja da je istovremeno prekršeno načelo jednakosti odnosno jednakih prava i obaveza (o kome je već bilo reči u prvom delu ovog Vodiča), pa je tada na diskriminatoru da dokaže da ipak tom diskriminatorskom radnjom nije povređeno načelo jednakosti odnosno jednakih prava i obaveza.

Koju god tužbu da je podneo, diskriminisani nikada ne mora da dokaže da ima pravni interes za zaštitu, niti da navede zašto traži zaštitu.

Samo je kod tužbe za nakadnu štete važno da je diskriminator kriv i da je diskriminisani pretrpeo štetu zbog diskriminacije. Ali ni u tom slučaju diskriminisani ne dokazuje krivicu diskriminatora. Naime, za svakog diskriminatora za koga se dokaže da je svojom diskriminatorskom radnjom prouzrokovao štetu, smatra se i da je kriv, pa je na njemu da dokaže da nije (oboriva presumpcija krivice). Ali, diskriminator ne može da dokazuje da nije kriv ako je štetu prouzrokovao radnjom neposredne diskriminacije (neoboriva presumpcija diskriminacije) (šta je neposredna diskriminacije, objašnjeno je u prvom delu ovog Vodiča). Kada traži naknadu štete, diskriminisani dokazuje da je pretrpeo štetu i u čemu se ona sastoji, da je tuženi izvršio diskriminatorsku radnju, kao i da mu je šteta prouzrokovana tom diskriminatorskom radnjom, a što znači da šteta kakvu je on pretrpeo i uobičajeno nastupa kada se izvrši takva diskriminatorska radnja.

Po tužbi za propuštanje diskriminatorske radnje sud će pružiti zaštitu samo ako u vreme podnošenja tužbe postoji opipljiva i ozbiljna opasnost da će se diskriminatorska radnja izvršiti, nastaviti ili ponoviti. Da li je opasnost takva, sud prosuđuje u svakom pojedinom slučaju, s obzirom na konkretne okolnosti. Recimo, ako se dokaže da je tuženi već vršio takvu diskriminatorsku radnju, ili ako je ona već započeta i traje, smatraće se da postoji opasnost od ponavljanja odnosno od nastavljanja, pa tuženi mora da dokaže konkretne činjenice da bi se uzelo da više nema opasnosti od diskriminisanja.

Kada traži da sud izda privremenu meru, predlagač mora da učini verovatnim osnovanost svoga zahteva, kao i opasnost da bi bez privremene mere kasnije ostvarenje njegovog zahteva bilo osujećeno ili znatno otežano. To ne mora ako protivniku ne preti znatnija šteta od izdavanja privremene mere. Kada traži izdavanje privremene mere povodom zahteva za naknadu štete,

diskriminirani mora učiniti verovatnim i to da kasnije, tj. u izvršnom postupku koji bi pokrenuo, ako se sada ne izda privremena mera neće moći da naplati naknadu štete zato što postoji konkretna opasnost da će diskriminator u međuvremenu otuđiti imovinu koja bi u izvršnom postupku služila namirenju njegovog prava na naknadu štete, da će umanjiti njenu vrednosti, da će imovinu opteretiti pravima trećih koja onemogućavaju izvršenje, ili da će imovinu skriti, i sl.

Da bi sud izrekao sudski penal diskriminatoru, diskriminirani mora da učini verovatnim da diskriminator neće postupiti po presudi odnosno privremenoj meri. Da li postoji takva opasnost, sud će prosuditi u svakom pojedinom slučaju, s obzirom na konkretne okolnosti. Uzeće u obzir, naročito, da li na to upućuje dosadašnje ponašanje diskriminatora.

16. *Kako sud postupa po tužbi ili zahtevu za izdavanje privremene mere: hitno*

Po tužbi ili zahtevu za privremenu meru zbog diskriminacije sud mora da postupa hitno. To znači da mora da preduzme radnje bez odlaganja, tj. da postupanju u ovoj stvari dâ prednost u odnosu na predmete za koje ne važi hitnost postupanja, i da preduzme potrebne radnje utrošivši onoliko vremena koliko je dovoljno da bi ih što pre preduzeo. Ako sudija zanemari zakonsku obavezu hitnog postupanja, diskriminirani može da se obrati predsedniku suda koji je dužan da se stara o zakonitosti rada. Zanemarivanje obaveze hitnog postupanja predstavlja nesavesno postupanje sudije, zbog čega može biti i razrešen.

Sud o izdavanju privremene mere ima da odluči bez odlaganja, a najdocije u roku od tri dana od prijema predloga.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD DISKRIMINACIJE

1. *Pravni okvir zaštite od diskriminacije*

Vladavina prava, poštovanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda, kao i pripadnost evropskim principima i vrednostima, predstavljaju osnovna načela koja promoviše Ustav RS. U procesu usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa evropskim standardima, unapređivanje oblasti krivično pravne zaštite svakako zauzima značajno mesto. Zaštita od diskriminacije i poštovanje principa jednakosti, a posebno borba protiv rasizma, ksenofobije i svih zločina zasnovanih na mržnji, zahteva adekvatnu krivičnopravnu reakciju, koja je nemoguća bez materijalnih i procesnih krivičnih normi koje su usklađene sa postojećim međunarodnim standardima. Efikasno sankcionisanje takozvanih „zločina mržnje“ čiji je osnovni motiv mržnja zbog pripadnosti određenoj rasi, razlici u boji kože, etničkom ili nacionalnom poreklu, religiji, polu, seksualnom opredeljenju ili nekom drugom ličnom svojstvu, mora biti jedan od prioriteta društvenih reformi, kao jasan pokazatelj dostignutog stepena razvoja civilnog društva i demokratije.

Diskriminacija po bilo kom osnovu predstavlja direktno kršenje principa jednakosti, slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i vladavine prava, na kojima počiva svako demokratsko društvo. Polazeći od toga, unapređivanje krivičnopravne zaštite od diskriminacije mora biti usmereno ka prevazilaženju prepreka i stvaranju efikasnog pravnog sistema koji će omogućiti delotvornu implementaciju zakona u ovoj oblasti. Kako diskriminacija, a posebno rasizam i svi zločini mržnje uopšte, predstavljaju ozbiljnu pretnju licima ili grupi lica na koju su ova ponašanja usmerena, evidentna je potreba da se definiše jedinstven pristup u oblasti krivične materije i osigura da ova ponašanja predstavljaju krivično delo, kao i da se propišu delotvorne i proporcionalne sankcije kako za fizička tako i pravna lica.

U tom smislu, sistem krivično pravne zaštite u našoj zemlji mora pratiti međunarodne standarde u ovoj oblasti, kako bi se osiguralo da kažnjavanju podležu ne samo akti nasilja, već svako javno podsticanje na nasilje ili mržnju usmereno protiv lica ili grupe lica u odnosu na rasu, boju kože, religiju, nacionalno ili etničko poreklo ili drugo lično svojstvo, a u tom smislu i distribucija štampanog materijala, javno poricanje ili umanjivanje značaja zločina genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina i slično.

Na nivou Evropske unije, aktivna su nastojanja da se izvrši približavanje zakonskih rešenja država članica Evropske unije u cilju prevazilaženju prepreka ka stvaranju efikasnog pravnog sistema i implementacije zakona u

oblasti krivičnopravne zaštite. Okvirna odluka Saveta 2008/913/JHA od 28. novembra 2008. godine o načinima borbe protiv određenih oblika i iskazivanja rasizma i ksenofobije sredstvima krivičnog prava, predstavlja značajan dokument i smernicu za dalje reforme u našem zakonodavstvu. Ova odluka na jedinstven način usmerava borbu protiv rasizma i ksenofobije ka legislativnoj akciji usmerenoj ka približavanju zakonskih rešenja članica Evropske unije, sa ciljem da se ujednače standardi u oblasti krivičnopravne zaštite kako bi se osiguralo da se ovakva krivična dela sankcionišu tako što će se utvrditi minimalni nivo sankcija, kao i da procesuiranje ovih zločina ne zavisi od izjava ili optužbi žrtve, koje su često ranjive ili oklevaju da pokrenu pravnu proceduru.

Poslednjim izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz avgusta i decembra 2009. godine, postojeća rešenja su u velikoj meri približena standardima zaštite koju zahtevaju međunarodni dokumenti u ovoj oblasti.

Postojeća krivična dela, kao što su povreda ravnopravnosti, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, rasna i druga diskriminacija i slična, do sada su sudskoj praksi imala vrlo ograničenu primenu. Podaci ukazuju da se samo mali broj optužbi podnosi za ova krivična dela, a primena istih u praksi se često ograničava u odnosu na broj oštećenih, dok se motivi ograničavaju samo na pitanje nacionalnih, rasnih i verskih razlika. Nekim krivičnim delima, kao što je rasna i druga diskriminacija štite se osnovna prava i slobode priznata od međunarodne zajednice, dok se drugim, kao što je krivično delo povreda ravnopravnosti štite i prava koja su građanima priznata ustavom, zakonom ili drugim propisom, odnosno opštim aktom njihove zemlje.

Izmenama Krivičnog zakonika značajno je proširena i unapređena zaštita u oblasti diskriminacije. Izmenjeno je krivično delo iz člana 174, koje nosi novi naziv „Povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti“, kojim je proširena je zaštita u odnosu na prethodno zakonsko rešenje, koje nije predviđalo izlaganje poruzi jednog lica, već samo izlaganje poruzi naroda, nacionalne ili etničke grupe. Uvođenje odrednica kao što su boja kože i vera, kao i odrednice „ili nekog drugog ličnog svojstva“ znatno je poboljšalo regulativu u oblasti zaštite od diskriminacije, a povećana je i zaprećena kazna. U krivično delo „Rasna i druga diskriminacija“ iz člana 387. u stavu 1. je uvedena i odrednica verske pripadnosti, a takođe su dodata i dva nova stava. Ovim izmenama zaštita je proširena i na širenje ideja koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, kao i na javno izošenje pretnji da će se protiv lica ili grupe izvršiti krivično delo za koje je zaprećena kazna preko 4 godine zatvora, zbog nekog ličnog svojstva tog lica ili grupe. U grupi krivičnih dela protiv javnog reda i mira uvedeno je novo delo „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“ iz člana 344a, koje sankcioniše ponašanje ili iznošenje parola na sportskoj priredbi ili javnom skupu koje izaziva nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili

netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usled čega je došlo do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima.

Jedan od najvećih nedostataka u oblasti krivično pravne zaštite i dalje je nepostojanje opštih odredbi prema kojima bi se motivi zasnovani na rasnoj, etničkoj ili drugoj mržnji uzimali u obzir kao otežavajući faktor. Mržnja i netrpeljivost prema oštećenom, bilo kao pojedincu ili članu grupe, kada je zasnovana na ličnom svojstvu kao pobuda za izvršenje krivičnog dela, mora biti poseban predmet pažnje u krivičnom zakonu. Cilj mora biti strožije sankcionisanje izvršioca krivičnih dela kada je njihova pobuda mržnja ili netrpeljivost prema oštećenom zasnovana na ličnom svojstvu, što predstavlja posebnu društvenu opasnost. Neophodno je s toga uvesti izmene krivičnog zakonodavstva kako bi se omogućilo da prilikom odmeravanja kazne, sud može kao otežavajuću okolnost uzeti činjenicu da je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje krivičnog dela bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu, kao što su rasna ili verska pripadnost, boja kože, jezik, nacionalna pripadnost, etničko poreklo, političko opredeljenje, pol, polni identitet, seksualno opredeljenje, invaliditet, zdravstveno stanje i drugo lično svojstvo.

Imperativ u oblasti krivično pravne zaštite je izgradnja pravnog sistema koji bi žrtvama „zločina mržnje“ i diskriminacije uopšte, obezbedio efikasnu pravnu zaštitu. Neke izmene su već unete u oblast krivičnog zakonodavstva, kao i oblast procesnog prava (mera bezbednosti zabrane pristupa i komunikacije sa oštećenim). Na ovaj način Srbija se približila međunarodnim standardima krivično pravne zaštite u ovoj oblasti i pridružila legislativnoj akciji na nivou Evropske unije koja je usmerena ka ujednačavanju zakonskih rešenja u borbi protiv diskriminacije, rasizma, ksenofobije i zločina mržnje.

2. *Krivičnopravne odredbe vezane za ravnopravnost, zabranu diskriminacije i zabranu mučenja*

Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/09) sadrži više krivičnih dela koja pružaju zaštitu u slučajevima diskriminacije, povrede načela jednakosti, ravnopravnosti, zabrane mučenja i drugih srodnih dela. U pitanju su krivična dela iz grupe dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, protiv časti i ugleda, ustavnog uređenja i bezbednosti RS, protiv javnog reda i mira, kao i dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. U pitanju su sledeća krivična dela propisana Krivičnim zakonikom:

- Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina:
 - Povreda ravnopravnosti, *Član 128.*
 - Povreda prava upotrebe jezika i pisma, *Član 129.*
 - Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti, *Član 130.*

- Povreda slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda, *Član 131.*
- Iznuđivanje iskaza, *Član 136.*
- Zlostavljanje i mučenje, *Član 137.*
- Krivična dela protiv časti i ugleda:
Povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti, *Član 174.*
 - *Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije:*
Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, *Član 317.*
 - *Krivična dela protiv javnog reda i mira:*
Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu, *Član 344a.*
 - *Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom:*
- Rasna i druga diskriminacija, *Član 387.*

2.1. Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina

Povreda ravnopravnosti

Član 128.

(1) Ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, rasi ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porekla, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči prava čoveka i građanina utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti,

kazniće se zatvorom do tri godine.

(2) Ako delo iz stava 1. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

Ustavom RS garantuje se neposredna primena ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima. Ustav takođe proklamuje jednakost svih pred zakonom, pravo na jednaku zaštitu pred zakonom bez diskriminacije, kao i zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu. Krivičnim delom povreda ravnopravnosti inkriminisane su povrede ovih ustavom zagwarantovanih prava.

Radnja ovog krivičnog dela je alternativno određena i može se sastojati u uskraćivanju ili ograničavanju prava građana ili u davanju građanima povlastica ili pogodnosti. U pitanju može biti ma koje pravo utvrđeno ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom, odnosno potvrđenim međuna-

rodnim ugovorom, a suština dela je u osnovu po kome se vrši. To je razlika u nacionalnoj, rasnoj, verskoj ili etničkoj pripadnosti ili odsustvo te pripadnosti ili razlika na osnovu pola, jezika, obrazovanja ili društvenog položaja, odnosno političkog ili drugog ubeđenja ili u pogledu socijalnog porekla, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva.

Za postojanje ovog krivičnog dela potrebno je da je čoveku ili građaninu uskraćeno neko pravo ili da je ograničen u njihovom korišćenju, odnosno da su mu date povlastice ili pogodnosti i da se to čini na osnovu navedenih razlika. Moguć je i pokušaj za koji se kažnjava. Teži oblik postoji kada ga vrši službeno lice u vršenju službe.

Kada se povredom prava građana izaziva nacionalna, rasna ili verska mržnja ili razdor među narodima i etničkim zajednicama (član 317), neće postojati idelani sticaj između ova dva krivična dela, već samo delo iz člana 317. Reč je o delima sa posebnim zaštitnim objektima i u ovakvom slučaju delo povrede je konsumirano izazivanjem nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti, pod pretpostavkom da je umišljaj učinio upravljn na izvršenje dela iz člana 317, a da se povreda ravnopravnosti građana pojavljuje kao način izvršenja tog dela. Ovo delo ima sličnosti i sa krivičnim delom rasna i druga diskriminacija (član 387). Zajedničko im je da se povreda prava vrši na osnovu razlike u rasi, nacionalnosti, ili etničke pripadnosti. Razlika je u tome što su objekat zaštite kod dela iz čl. 387. osnovna ljudska prava i slobode priznata od strane međunarodne zajednice, predviđena međunarodnim konvencijama, dok se ovim delom, osim osnovnih ljudskih prava, štite i ostala prava utvrđena ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom.¹

Povreda prava upotrebe jezika i pisma

Član 129.

Ko suprotno propisima o upotrebi jezika i pisma naroda ili pripadnika manjinskih nacionalnih i etničkih zajednica koji žive u Srbiji uskrati ili organiči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava ili pri obraćanju organima ili organizacijama upotrebi jezik ili pismo kojim se služi,

kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Ustav RS u članu 14. jemči posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta. Ustavom se garantuju i posebna prava nacionalnih manjina (članovi 75–81. Ustava). U okviru prava na očuvanje posebnosti, nacionalnim manjinama se garantuje i pravo na upotrebu jezika i pisma (član 79. Ustava). Krivično delo povreda prava upotrebe jezika i pisma ima za objekt zaštitu ovih ustavnih prava. Delo se sastoji u uskraćivanju ili ograničavanju građaninu prava na upotrebu jezika ili pisma kojim služi, pri ostvarivanju svojih prava ili pri obraćanju organima ili organizacijama.

1 Dr Ljubiša Lazarević, „Komentar Krivičnog zakonika RS“, Savremena administracija 2006.

Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti

Član 130.

(1) Ko sprečava drugog da izražava svoju nacionalnu ili etničku pripadnost ili kulturu,

kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko prinuđava drugog da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti.

(3) Ako delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom do tri godine.

Ovim krivičnim delom štiti se izražavanje nacionalne ili etničke pripadnosti, kao ustavno pravo građana. Ustav RS u članu 14. jamči posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta. Ustavom se garantuju i posebna prava nacionalnih manjina (članovi 75–81. Ustava). Članom 47. jamči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, tako da je izražavanje nacionalne pripadnosti slobodno, a niko nije dužan da se izražava o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Delo ima dva osnovna oblika – prvi se sastoji u sprečavanju drugoga da izražava svoju nacionalnu ili etničku pripadnost odnosno kulturu, dok se drugi oblik sastoji u prinuđavanju drugog da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti. Kvalifikatorna okolnost odnosi se na svojstvo izvršioca, odnosno na službeno lice.

Povreda slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda

Član 131.

(1) Ko sprečava ili ograničava slobodu verovanja ili ispovedanja vere, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko sprečava ili ometa vršenje verskih obreda.

(3) Ko prinuđava drugog da se izjašnjava o svom verskom uverenju, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(4) Službeno lice koje učini delo iz st. 1. do 3. ovog člana, kazniće se zatvorom do tri godine.

Ustavom RS, u članu 43, garantuje se sloboda misli, savesti i veroispovesti koja prema ustavnim odredbama, obuhvata slobodu verovanja, ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim ubeđenjima, a garantuje se sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja veroispovedanja, obavljanjem verskih obreda, pohađanjem verske službe ili nastave, kao i privatno i javno iznošenje verskih uverenja.

Pod slobodom treba razumeti pravo čoveka i građanina na slobodno formiranje svojih verskih ubeđenja i pripadanja nekoj od vera koje nisu za-

branjene, dok ispovedanje vere znači maifestovanje, javno ili privatno, demonstiranje svojih verskih ubeđenja, što se može učiniti verbalno ili kroz organizovanje i učestvovanje u verskim obredima, običajima ili drugim nastupanjima vere kojoj pripada.² Krivično delo ima tri oblika: sprečavanje ili ograničavanje slobode verovanja ili ispovedanja vere; sprečavanje ili ometanje vršenja verskih obreda; kao i prinuđivanje drugog lica da se izjašnjava o svom verskom uverenju. Najteži oblik kvalifikovan je svojstvom izvršioca u smislu službenog lica.

Iznuđivanje iskaza

Član 136.

(1) Službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica,

kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

(2) Ako je iznuđivanje iskaza ili izjave praćeno teškim nasiljem ili ako su usled iznuđenog iskaza nastupile naročito teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku,

učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Zabrana iznuđivanja iskaza garantovana je članom 28. Ustava RS. Ustavnim odredbama se propisuje da se prema licu koje je lišeno slobode mora postupati čovečno i sa uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, a zabranjeno je i svako nasilje prema licu lišenom slobode. Ustavom se takođe jemči nepovredivost psihičkog i fizičkog integriteta. Zakonik o krivičnom postupku takođe zabranjuje iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili od drugog lica koje učestvuje u postupku. Krivičnim delom iznuđivanje iskaza štite se navedena ustavna prava građana. Radnja krivičnog dela je alternativno određena i može se sastojati u upotrebi sile ili pretnje ili drugog nedopuštenog sredstva ili nedopuštenog načina, u nameri iznuđivanja iskaza ili druge izjave od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica. Za postojanje krivičnog dela nije neophodno da su iskaz ili izjava na taj način i iznuđeni. Izvršilac krivičnog dela može biti samo službeno lice.

Zlostavljanje i mučenje

Član 137.

(1) Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo,

kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ko primenom sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljeni način drugome nanese veliki bol ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se on ili neko treće lice zastraši

ili nezakonito kazni, ili to učini iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije,

kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ako delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od tri meseca do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.

Ovim delom se ostvaruje krivičnopravna zaštita ustavnih prava građana na nepovredivost integriteta ljudske ličnosti, na poštovanje ljudske ličnosti i ljudskog dostojanstva. Ustav RS, u članu 25, garantuje nepovredivost psihičkog i fizičkog integriteta i propisuje da niko ne sme biti podvrgnut mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Krivično delo čini onaj ko drugog zlostavlja, ili prema njemu postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo. Zlostavljanje je, u najširem smislu reči, nečovečno postupanje sa drugim i najčešće se ispoljava u nanošenju fizičkih ili psihičkih patnji manjeg intenziteta. Može imati oblik delovanja na telesni integritet nekog lica, kao što je šamaranje, vučenje za kosu, uši ili nos isl. Drugo lice se može zlostavljati i psihičkim maltretiranjem, kao što je stalno podsećanje na nešto što je za njega neprijatno, ismejavanje ili omalovažavanje ili drugo nanošenje psihičkih patnji. Kao način izvršenja zakonik predviđa i svako drugo postupanje kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, kojim se mogu smatrati npr. neopravdano ostavljanje nekog lica da čeka da bi bio primljen, neobraćanje pažnje na prisustvo nekog lica ili na njegove izjave, ismejavanje načina govora isl.³

Stavom dva predviđen je teži oblik ovog krivičnog dela koji je motivisan ciljem zlostave, dakle da bi se od žrtve ili nekog trećeg lica dobilo obaveštenje ili priznanje, zatim da bi se to neko treće lice zastrašilo ili na njega izvršio pritisak ili ako se pak nanošenje velikih patnji vrši iz neke pobude po bilo kakvom obliku diskriminacije. Najteži oblik dela postoji kad delo vrši službeno lice u vršenju službe.

2.2. Krivična dela protiv časti i ugleda

Povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti

Član 174

Ko javno izloži poruzi lice ili grupu zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkog porekla ili nekog drugog ličnog svojstva, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do godinu dana.

Krivično delo sastoji se u javnom izlaganju poruzi lica ili grupe, na osnovu njegove pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkog porekla ili nekog drugog ličnog svojstva. Radnja krivičnog dela sastoji se u izlaganju poruzi, što se može učiniti vređanjem, klevetanjem ili povredom

časti ili ugleda na drugi način. Neophodno je da je izlaganje poruzi učinjeno zbog nekog od ličnih svojstava lica ili grupe, kao što su pripadnost rasi, boja kože, vera, nacionalnost, etničko poreklo ili neko drugo lično svojstvo. Izlaganje poruzi treba da se vrši javno.

Izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ br. 72/09) proširena je zaštita u odnosu na prethodno zakonsko rešenje, koje nije predviđalo izlaganje poruzi jednog lica, već samo izlaganje poruzi naroda, nacionalne ili etničke grupe. Raniji naziv krivičnog dela „Povreda ugleda naroda, nacionalnih i etničkih grupa SCG“ promenjen je, a uvođenje odrednica kao što su boja kože i vera, kao i odrednice „ili nekog drugog ličnog svojstva“ znatno je proširilo polje zaštite u oblasti zaštite od diskriminacije. Povećana je i zaprećena kazna, tako da je sada za ovo krivično delo propisana novčana kazna ili zatvor do godinu dana.

Izlaganje poruzi lica ili grupe na način opisan u ovom članu, može biti i način za izazivanje ili raspirivanje nacionalne mržnje ili razdora. U takvom slučaju ne postoji ovo krivično delo već samo delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (član 317).⁴

2.3. Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije

Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti

Član 317.

(1) Ko izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, ili netrpeljivost među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji,

kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) *Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova,*

učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

(3) *Ko delo iz st. 1. i 2. ovog člana vrši zloupotrebom položaja ili ovlašćenja ili ako je usled tih dela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etničkih grupa koje žive u Srbiji,*

kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od jedne do osam godina, a za delo iz stava 2. zatvorom od dve do deset godina.

Osnovni oblik ovog krivičnog dela je izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji. Radnja krivičnog dela je izazivanje ili raspirivanje mržnje ili netrpeljivosti. Izazivanje je stvaranje do tada nepostojeće mržnje, ili netrpeljivosti, dok raspirivanje pretpostavlja postojanje nekog od ovih osećanja i njihovo dalje razvijanje i produblivanje. Mržnja je neprijateljsko

osećanje prema nekome i predstavlja psihološki osnov za stvaranje konfliktnih situacija i preduzimanje određenih akcija, usled čega mogu nastati teški poremećaji u odnosima među narodima i nacionalnim manjinama, odnosno verama ili rasama. Netrpeljivost je nešto blaži oblik odnosa među narodima, nacionalnim manjinama, rasnim ili verskim grupama i označava stanje nepoverenja, osećanje netolerantnosti i odbojnosti.⁵

Navedene delatnosti mogu se preduzimati prema jednom ili prema više lica. Vrhovni sud Srbije zauzeo je stanovište da ovo krivično delo postoji i kad je radnja izvršenja učinjena samo prema jednom licu, ako se tom radnjom može izazvati mržnja između pripadnika nacionalnosti oštećenog i nacionalnosti učinioca dela.

2.4. Krivična dela protiv javnog reda i mira

Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu

Član 344a

(1) Ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, vrši nasilje ili oštećuje imovinu veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, neovlašćeno uđe na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima i izazove nasilje, oštećuje sportski objekat, njegovu opremu, uređaje i instalacije, svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima,

kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

(3) Kolovođa grupe koja izvrši delo iz stava 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.

(4) Ako je izvršenjem dela iz stava 1. ovog člana došlo do nereda u kome je nekom licu naneta teška telesna povreda ili je oštećena imovina veće vrednosti, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

(5) Službeno ili odgovorno lice koje pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mere obezbeđenja kako bi se onemogućio ili sprečio nered, pa usled toga budu ugroženi život ili telo većeg broja ljudi ili imovina veće vrednosti,

kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.

(6) *Učiniocu dela iz st. 1. do 4. ovog člana koje je izvršeno na sportskoj priredbi obavezno se izriče mera bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.*“

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ br. 72/09 i 111/09) uvedeno je a potom i izmenjeno krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu.

Definicija dela data u prvom stavu ovog člana, navodi razne oblike nasilničkog ponašanja. U delu koji se može primeniti u oblasti zaštite od diskriminacije, ovog krivično delo čini onaj ko svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima. Radnja dela je izazivanje nacionalne, verske ili druge mržnje ili netrpeljivosti zasnovane na nekom diskriminatornom osnovu, a koje se vrši ponašanjem ili parolama. Neophodno je da je delo izvršeno na sportskoj priredbi ili javnom skupu, te da je usled toga došlo do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima.

Kao teži oblici ovog krivičnog dela predviđeni su vršenje dela od strane grupe, kolovođe, kao i posebna odgovornost službenog ili odgovornog lica pri organizovanju priredbe ili javnog skupa. Učiniocu se obavezno izriče mera bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

2.5. Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom

Rasna i druga diskriminacija

Član 387.

(1) Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima od strane Srbije,

kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) *Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko vrši proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi.*

(3) *Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira rasnu mržnju ili podstiče na rasnu diskriminaciju,*

kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(4) *Ko širi ili na drugi način učini javno dostupnim tekstove, slike ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, protiv bilo kojeg lica ili grupe lica, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu,*

kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(5) Ko javno pretili da će, protiv lica ili grupe lica zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkom poreklu ili zbog nekog drugog ličnog svojstva, izvršiti krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora veća od 4 godine zatvora,

kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

Ovim delom se inkriminišu pojedini oblici rasne i druge diskriminacije. Prema radnji izvršenja delo se može sastojati u kršenju osnovnih ljudskih prava i sloboda, proganjanju zbog zalaganja za ravnopravnost ljudi, širenju ideja o superiornosti jedne rase nad drugom, širenje ideja koje podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, kao i javno iznošenje pretnji da će biti izvršeno krivično delo.

Prvi oblik krivičnog dela (stav 1) sastoji se u kršenju osnovnih ljudskih prava i sloboda zajamčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima od strane RS. Diskriminacija treba da se odnosi na osnovna ljudska prava i slobode priznate od strane međunarodne zajednice. Kao osnov za diskriminaciju ovaj stav navodi pravljene razlike prema rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu.

Krivično delo rasna i druga diskriminacija, u navedenom stavu, za razliku od krivičnog dela povreda ravnopravnosti (član 128), odnosi se na osnovna prava i slobode priznate od međunarodne zajednice, dok se kod krivičnog dela povreda ravnopravnosti radi o pravima koja su priznata ustavom, zakonom ili drugim propisom, odnosno opštim aktom zemlje.

Drugi oblik krivičnog dela (stav 2) je proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi. Za postojanje dela neophodno je da se proganjanje organizacija ili pojedinaca vrši zbog zalaganja za ravnopravnost ljudi, pa samim tim ovaj stav predstavlja značajnu novinu, naročito za organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava i pitanjima diskriminacije.

Treći oblik krivičnog dela (stav 3) sastoji se u širenju ideja o superiornosti jedne rase nad drugom ili u propagiranju rasne mržnje ili u podsticanju na rasnu diskriminaciju.

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ br. 72/09) dodata su dva nova stava kojima je znatno unapređena krivično pravna zaštita od diskriminacije u skladu sa postojećim međunarodnim standardima.

Tako je pored postojećih oblika, uveden i četvrti oblik krivičnog dela (stav 4), koji se sastoji u širenju ili na drugi način činjenju javno dostupnim tekstova, slika, ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, protiv bilo kojeg lica ili grupe lica, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu.

Peti oblik krivičnog dela (stav 5) čini onaj ko javno preti da će, protiv lica ili grupe lica zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkom poreklu ili zbog nekog drugog ličnog svojstva, izvršiti krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora veća od 4 godine zatvora.

3. *Krivičnopravna zaštita u praksi*

Republika Srbija je preuzela pravne i političke obaveze da promoviše i unapređuje zaštitu od diskriminacije, a u cilju poštovanja prava na jednakost građana i drugih lica na svojoj teritoriji, koja su garantovana ustavnim odredbama, zakonima i potvrđenim međunarodnim ugovorima koji se neposredno primenjuju. U praksi, postavlja se pitanje uspostavljanja adekvatnog i efikasnog mehanizma za sprovođenje ovih preuzetih obaveza.

Zaštita od diskriminacije i poštovanje osnovnih ljudskih prava predstavlja oblast u okviru koje su izmene i dopune u zakonodavstvu, kako u građanskom pravu, tako i u krivičnoj materiji, često praćene politički i društveno osetljivim temama. Stoga je put ka harmonizaciji našeg prava sa evropskim i međunarodnim standardima u oblasti zaštite od diskriminacije često duži nego što je potrebno. Iako je zaštita koju Krivični zakonik RS pruža prilično raznovrsna i pokriva osnovne i najvažnije oblike u kojima se diskriminacija javlja, za sada su slučajevi diskriminacije u sudskoj praksi i dalje retki. Diskriminacija po svim osnovama je široko rasprostranjena, a veliki broj slučajeva prolazi nekažnjeno i ne dobija odgovarajući epilog u krivičnom postupku, bilo da počinioci prolaze nekažnjeno ili da su u pitanju presude kojima se počinioci oglašavaju krivim za krivična dela koja po svojim bitnim elementima diskriminaciju ne čine vidljivom.

Praktični problemi javljaju se u svim stadijumima postupka. Retka su krivična dela u kojima je motiv, zasnovan na mržnji, predrasudama i diskriminaciji određenog lica ili grupe, propisan kao otežavajući faktor, pa je najčešće ta odluka prepuštena diskrecionom izboru tužilaca. Žrtvama posredne i neposredne diskriminacije u većini slučajeva je veoma teško da dokažu diskriminaciju. Stoga se može očekivati da neki slučajevi koji nisu uspešno procesuirani, dospeju kasnije pred međunarodne sudove i tela. Imajući to na umu, od velike je važnosti za sve učesnike u postupku, da argumenti vezani za zabranu diskriminacije i propisane međunarodne standarde u oblasti ljudskih prava budu uključeni kako u inicijalne akte za pokretanje postupka, tako i u presude.

Veliki broj krivičnih postupaka završava se osudama za krivična dela koja po svojim bitnim elementima mržnju izazvanu nekim ličnim svojstvom ostavljaju nevidljivom, kao što je slučaj sa osudama za krivična dela teška telesna povreda, laka telesna povreda, učestovanje u tuči, ugrožavanje sigurnosti i dr. Na ovaj način, ukoliko uopšte dođe do procesuiranja, počinilac će neopravdano biti blaže kažnjen, kako zbog neodgovarajuće kvalifikacije krivičnog dela i niske kaznene politike, tako i zbog nepostojanja mržnje kao pobude u smislu otežavajućih okolnosti.

Praksa je pokazala da slučajevi teških krivičnih dela kao što su ubistvo romskog dečaka u centru Beograda od strane pripadnika Skinhedsa, paljenja romskih naselja i uništavanje verskih objekata manjinskih verskih zajednica, nisu od strane državnih organa, naročito javnih tužilaštva i sudova, prepoznata kao posebno društveno opasna i nisu sankcionisana na adekvatan način. Ovakvi zločini ostaju bez pravog odgovora društva, pa je potrebno ove zločine učiniti vidljivim, tretirati ovakve pobude kao otežavajuću okolnost i ostaviti sudu mogućnost da učiniocima kazni strože i na duži vremenski period izdvoji iz društva. Primeri neadekvatne pravne reakcije u našoj praksi, kao što su napadi na džamije u Beogradu i Nišu 2004. godine, brojni napadi na romska naselja proteklih godina, kao i sve češći napadi na aktiviste nevladinih organizacija i napadi po osnovu seksualnog opredeljenja, nisu našli na adekvatan epilog u sudskom postupku.

Upravo zbog ovakve kaznene politike i propusta u oblasti krivično pravne zaštite, žrtve krivičnih dela su ne samo uskraćene u postupku ostvarivanja zaštite svojih ljudskih prava, već su i često unapred obeshrabrene da iniciraju postupak zaštite pred sudom i nisu motivisane da prijave izvršenja krivičnih dela.

Prethodni pregled ukazuje na krivična dela kojima Krivični zakonik RS uređuje oblast obezbeđivanja prava na jednakost građana i drugih lica na teritoriji RS, zaštite od diskriminacije, torture i drugih nezakonitih postupaka u skladu sa ustavnim odredbama i preuzetim međunarodnim obavezama. Nekim krivičnim delima, kao što je rasna i druga diskriminacija (član 387), štite se osnovna prava i slobode priznata od međunarodne zajednice, dok se drugim, kao što je krivično delo povreda ravnopravnosti (član 128), štite prava koja su građanima priznata Ustavom, zakonom ili drugim propisom, odnosno opštim aktom. U nekim od krivičnih dela diskriminacija se ne pominje izričito. Zakon ne traži da se, na primer, rasna ili druga mržnja kao motiv uzima u ozbir kao otežavajući faktor. Spektar životnih situacija u kojima dolazi do diskriminacije veoma je širok, a samu diskriminaciju je teško dokazati. Stoga se pojedini krivični postupci završavaju osudama za krivična dela koja po svojim bitnim elementima samu diskriminatornu situaciju, odnosno motive, ostavljaju nevidljivim, kao što je slučaj sa osudama za krivična dela teška telesna povreda (član 121), laka telesna povreda (član 122), učestvovanje u tuči (član 123), ugrožavanje sigurnosti (član 138), nasilničko ponašanje (član 344) i sl.

Sankcije u oblasti krivičnopravne zaštite u slučajevima diskriminacije i osuda za zločin motivisan nekim od osnova za nju (rasna, verska mržnja, pripadnost određenoj manjinskoj grupi i sl.) predstavlja izuzetno efikasan način da se diskriminacija učini vidljivom u društvu i obezbedi adekvatna zaštita u slučajevima povrede garantovanih prava. Stoga je od presudne važnosti da se slučajevi diskriminacije što češće pokreću, čak i ako osumnjičeni u trenutku pokretanja postupka nisu identifikovani. Nove izmene u krivičnom zakono-

davstvu približile su postojeća zakonska rešenja međunarodnim standardima, ali je za ostvarivanje krivično pravne zaštite od diskriminacije neophodna efikasna primena zakonskih odredbi i angažovanje svih nadležnih organa kao učesnika u krivičnom postupku.

3.1. Dokazivanje diskriminacije

Žrtvama posredne i neposredne diskriminacije veoma je teško da diskriminaciju dokažu pred sudovima, što podjednako važi kako za građanskopravnu, tako i za krivičnopravnu zaštitu. Grupe koje su najviše izložene diskriminaciji, kao što su pripadnici nacionalnih manjina (naročito Romi), zatim i pripadnici određenih verskih zajednica, često zbog loših iskustava sa državnim institucijama u celini, nisu motivisani da prijave izvršenja krivičnih dela i potraže zaštitu od policije ili suda.

U pogledu počilaca krivičnih dela, jasno je da zanemarljivo mali broj počilaca eksplicitno izjavljuje da su počinili diskriminatorno delo, ili da su uopšte svesni na primer, rasističke komponente u svom ponašanju.⁶ Iako namera sama po sebi nije element diskriminacije, motivacija se stoga često javlja kao pitanje u sudskim procesima na koje je potrebno obratiti pažnju.

U uporednom pravu su, radi prevazilaženja problema u dokazivanju diskriminacije, razvijeni različiti načini na koje se može olakšati dokazivanje diskriminacije, prvenstveno da bi se omogućilo svim učesnicima u postupku da situaciju sagledaju u celini.

Jedan od ovih načina koji nalazi mesto i u našoj sudskoj praksi je situaciono testiranje. Situaciono testiranje je tehnika kod koje istraživači u cilju dokazivanja diskriminacije, formiraju dve grupe „dobrovoljnih ispitivača diskriminacije“ (na primer, u slučajevima rasne diskriminacije, jednu grupu čine Romi a drugu grupu lica koje nisu Romi), koje se mogu razlikovati samo po osnovu koji je razlog za diskriminaciju (u primeru, po etničkoj pripadnosti), a koje su izložene identičnim uslovima u određenoj situaciji (na primer, ulasku u neki javni objekat, sportski centar, restoran isl.). Razlike u tretmanu ovih grupa se beleže i dokumentuju. Ovakav način testiranja ponekad predstavlja i jedini način da se dokaže da diskriminacija u nekoj oblasti zaista postoji, što se naročito odnosi na pristup javnim mestima.

Testiranje kao način dokazivanja diskriminacije najpre je priznato kroz sudsku praksu, pa je tako Vrhovni sud Srbije zauzeo stav da „slobodna ocena dokaza sadrži ovlašćenja ne samo na slobodnu ocenu rezultata dokazivanja već i na slobodan izbor dokaznih sredstava“. Situaciono testiranje je u SCG prvi put primenjeno u julu 2000. godine, kada su organizacije Fond za humanitarno pravo, Demokratsko udruženje Roma i organizacija „Oaza“ obavili prvo testiranje u Sportsko-rekreativnom centru „Krsmanovača“ u Šapcu, nakon što su primili informacije da Romima tamo nije dozvoljen ulaz. Na

6 Evopski centar za prava Roma, Fond za humanitarno pravo, Centar za prava manjina „Priručnik za advokate o zastupanju Roma – žrtava diskriminacije“, 2005.

osnovu testiranja, podneta je krivična prijava Opštinskom javnom tužilaštvu u Šapcu protiv nepoznatih lica zbog krivičnog dela povreda ravnopravnosti građana.

3.2. Primeri iz prakse

- Krivično delo povreda ravnopravnosti (član 128 Krivičnog zakonika)

Tokom 2000. godine, Fond za humanitarno pravo obavio je situaciono testiranje u pristupu Roma „mestima namenjenim javnoj upotrebi“ (klubovi, diskoteke, kafíci, bazeni, isl.), konkretno na bazenu Sportsko-rekreativnog centra „Krsmanovača“ iz Šapca, kako bi se utvrdilo da li i u kojoj meri je diskriminacija Roma prisutna u ovoj oblasti društvenog života.

Kako romskoj grupi redar na ulazu nije dozvolio pristup na bazen, sa obrazloženjem da će ih obezbeđenje izbaciti, pokrenut je krivični postupak. Opštinski sud u Šapcu je 6. februara 2006. godine doneo presudu kojom je radnik sportskog centra osuđen na uslovnu kaznu zatvora zbog krivičnog dela povreda ravnopravnosti građana, jer kao radnik na ulazu u Sportsko-rekreativnom centru Krsmanovača u Šapcu, 8. jula 2000. godine, nije dozvolio ulazak troje Roma na bazen samo zbog toga što su Romi. Oštećene je zastupao Fond za humanitarno pravo.⁷

Nažalost, ovo je jedan od retkih primera kada slučajevi diskriminacije u pristupu mestima namenjenim za javnu upotrebu rezultiraju osuđujućim presudama za odgovarajuće krivično delo. U prethodno navedenom nizu situacionih testiranja koja je sproveo Fond za humanitarno pravo tokom 2000. godine, povodom rasprostranjene pojave da se Romima uskraćuje ulaz u klubove, diskoteke, restorane, kafíce i bazene samo na osnovu njihove etničke pripadnosti, sprovedeno je testiranje i u beogradskoj diskoteci „Trezor“. Tom prilikom je učesnicima testiranja koji su Romi zaposleni na ulazu uskratio ulazak u diskoteku, sa obrazloženjem da je u toku privatna zabava i da ne mogu da uđu bez pozivnica, dok je drugoj grupi ulaz omogućen. Po podnetoj krivičnoj prijavi nije sprovedena odgovarajuća istraga, niti je odgovoreno na predstavku koju je žrtva diskriminacije podnela Ustavnom sudu.

Nakon toga, u aprilu 2003. godine, Fond za humanitarno pravo i Evropski centar za prava Roma iz Budimpešte podneli su zajedničku predstavku UN Komitetu protiv torture u ime oštećenog. Predstavkom se zahtevalo utvrđivanje činjenice da je država Srbija i Crna Gora prekršila Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, zatim sprovođenje opsežne krivične istrage ovog incidenta, naknada štete koju je žrtva pretrpela usled poniženja i degradirajućeg ponašanja prouzrokovanog diskriminacijom, kao i to da državni organi u Srbiji preduzmu delotvorne mere kojima će se okončati rasna diskriminacija u pristupu javnim mestima.

U odluci od 8. marta 2006. godine, Komitet Ujedinjenih nacija za eliminisanje rasne diskriminacije usvojio je odluku protiv Srbije i Crne Gore

⁷ Saopštenje Fonda za humanitarno pravo, www.hlc.org.yu

u kojoj se zaključuje da je država propustila da sprovede brzu, detaljnu i delotvornu istragu spornog slučaja diskriminacije (Član 6. Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije). Ovo je prvi put da je ova kva odluka doneta na osnovu predstavke koja dolazi iz Srbije i Crne Gore. Komitet se pozvao na povredu člana 6., kojim se nalaže „državama članicama da osiguraju svima u okviru njihove nadležnosti efikasnu zaštitu i pravne lekove putem nadležnih sudova i drugih državnih institucija, protiv svih akata rasne diskriminacije kojima se krše ljudska prava i osnovne slobode lica protivno ovoj Konvenciji“. Komitet je preporučio da država članica podnosiocu predstavke da pravičnu naknadu srazmernu moralnoj šteti koju je pretrpeo. Takođe je preporučeno da država članica preduzme mere i postara se da policija, javni tužilac i Sud SCG primereno ispita optužbe i prijave u vezi sa aktima rasne diskriminacije, koji su prema zakonu i članu 4. Konvencije kažnjivi.⁸

– Krivično delo zlostavljanje i mučenje (član 137. Krivičnog zakonika)

Ovo krivično delo pretrpelo je neke izmene u odnosu na krivično delo zlostava u službi (raniji član 66. Krivičnog zakona RS). Stavom (2) predviđen je je teži oblik krivičnog dela određen pobudama zasnovanim na bilo kakvom obliku diskriminacije, pa je na adekvatan način pravna kvalifikacijama prilagođena brojnim slučajevima u praksi.

Značaj ove promene najbolje ilustruje primer iz prakse. U jednom slučaju, sud je presudom okrivljenog oglasio krivim za krivično delo zlostava u službi iz ranijeg člana 66 Krivičnog zakona RS, u sticaju sa krivičnim delom lake telesne povrede. Kako se u obrazloženju navodi, iz svih izvedenih dokaza sud je na nesumljiv način utvrdio da je okrivljeni prilikom vršenja službe priveo oštećenog u stanicu policije, gde ga je zatim tukao bejzbol palicom i pendrekom po glavi, telu i nogama, psujući mu pri tom „majku cigansku“, usled čega je oštećeni zadobio lake telesne povrede. U ovom slučaju, pobude koje su zasnovane na rasnoj diskriminaciji, (u praksi su česti slučajevi da se pripadnici romske nacionalne manjine privode kao „dežurni krivci“), ostaju iza pravne kvalifikacije krivičnog dela koje prema ranijem zakonu nije iste tretiralo kao otežavajuću okolnost.

– Krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (član 317 Krivičnog zakonika)

U dosadašnjoj praksi, veoma su retki slučajevi koji rezultiraju osudom za ovo krivično delo. Iako je Vrhovni sud Srbije zauzeo stav da ovo krivično delo postoji i kad je radnja izvršenja učinjena samo prema jednom licu, ako se tom radnjom može izazvati mržnja između pripadnika nacionalnosti oštećenog i nacionalnosti učinioca dela, počinioci najčešće ostaju nekažnjeni ili se postupci završavaju osudama za druga krivična dela koja ostavljaju sakrivenim istinske motive i pobude za njihovo izvršenje. Postupci koji se vode po-

vodom ovog krivičnog dela obično se odnose na ponašanje koje eksplicitno ukazuje na rasnu ili versku netrpeljivost, izraženu kumulativno u napadima na pripadnike određenih etničkih ili verskih zajednica, ispisivanje rasističkih parola na javnim mestima i oštećenje imovine.

Prema sprovedenim istraživanjima o odnosu okružnih tužilaštva i okružnih sudova u Srbiji prema ovom krivičnom delu, na osnovu podataka dobijenih od nadležnih organa, došlo se do podataka da je od 66 krivičnih prijava podnetih u 2004. i 2005. godini, doneto samo četiri presude, od kojih dve oslobađajuće, dok su u dva slučaja izrečene mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Dobijeni podaci ukazuju na neadekvatan pristup ovom krivičnom delu, a naročito potrebu da se u skladu sa stavovima Vrhovnog suda uslovi za postojanje krivičnog dela iz člana 317. ne tumače krajnje restriktivno.⁹

Jedan od drastičnih primera su pokušaji spaljivanja romskih naselja u periodu od jula do septembra 2005. godine, kada su zabeležena četiri pokušaja spaljivanja romskih naselja u Beogradu od strane grupe nepoznatih mladića. Do eskalacije nasilja je došlo nakon organizovanja svakodnevnih protesta grupe građana protiv odluke gradskih vlasti da u naselju Dr Ivana Ribara u Novom Beogradu postave kontejnere za privremeni smeštaj Roma. Proteste je organizovalo neregistrovano udruženje građana, a prilikom protestnih štenji kroz romska naselja, stanovnicima su upućivane pretnje da se isele, a uskoro su usledili i napadi. Povodom protesta i napada na naselja, nikada nije došlo do pokretanja krivičnog postupka.¹⁰

Kada je u pitanju izazivanje verske mržnje, kao primer za neadekvatnu primenu zakona može poslužiti i slučaj spaljivanja džamije u Nišu tokom 2004. godine. Paljenjem bogomolja, u Nišu i Beogradu, ozbiljno su povređena verska osećanja građana islamske veroispovesti. Neodgovarajućim reagovanjem institucija stvorena je atmosfera u kojoj se pripadnici drugih kulturno-verskih zajednica osećaju nesigurno i nedovoljno zaštićeni zakonom. Opštinsko javno tužilaštvo u Nišu podiglo je optužnicu 1. juna 2004. godine protiv 11 osoba zbog učestvovanja u grupi koja vrši nasilje (ranije član 230 Krivičnog zakona RS), iako u slučaju paljenja muslimanskih verskih objekata u Nišu, kao i u Beogradu, ima ozbiljnih indicija da je trebalo primeniti tadašnji član 134. OKZ (krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti). Praksa Evropskog suda za ljudska prava nalaže državama da u svakom konkretnom slučaju rasno, etnički ili verski motivisanog kršenja ljudskih prava u potpunosti istraži motive nasilja ili diskriminacije i da postupak pred sudom mora odražavati prirodu kršenja prava građana.¹¹

9 Istraživanje Inicijative mladih za ljudska prava Beograd, Izveštaj Koalicije protiv diskriminacije „Diskriminacija u Srbiji“, 2007. godina

10 Centar za prava manjina, Informator „Dekada Roma“, www.mrc.org.yu

11 Saopštenje Fonda za humanitarno pravo, www.hlc.org.

Jedna od pravnosnažnih presuda za krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti doneta je povodom događaja koji su se odigrali u Nišu tokom 2004. godine. Tom prilikom, okrivljeni je šutirao pripadnike romske nacionalne manjine (među kojima je bila žena sa malim detetom) i kasnije ih tokom istog dana ponovo fizički napao. Isti okrivljeni je nakon par meseci na sportskoj proslavi, na kombiju koji je dovezao albanske sportiste ispisao više uvredljivih grafita, poput „Umrite, Šiptari“, „Srbija Srbima“ i kukaste krstove. Uvredljive grafite ispisivao je i na zidu škole koju pohađaju pretežno učenici romske nacionalnosti, tako što je ispisao „Ova škola goreće kao džamija“, „Ni murija vam nije dovoljna – skinheds“. Nadležni okružni sud izrekao je početkom 2007. godine presudu kojom je okrivljenog oglasio krivim za produženo krivično delo iz člana 317. Krivičnog zakonika i osudio ga na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine. Presuda je potvrđena od strane Vrhovnog suda Srbije u novembru 2007. godine.¹²

- Krivično delo rasna i druga diskriminacija (član 387 Krivičnog zakonika)

Krajem 2004. godine, pripadnik romske nacionalne manjine surovo je pretučen bejzbol palicom u prostorijama romskog kluba koji je otvorio, nakon čega se okrivljeni prijavio policiji. Okrivljeni je oglašen krivim za krivično delo teška telesna povreda iz ranijeg člana 53. stav 1. KZ RS i krivično delo rasna i druga diskriminacije iz ranijeg člana 154. stav 1. OKZ. U obrazloženju prvostepene presude navodi se: „Okrivljeni je oštećenog povredio na osnovu razlike u boji kože i razlike u etničkom poreklu, i time kršio osnovna ljudska prava i slobode koja su priznata od strane Međunarodne zajednice, odnosno pravima zagarantovanim Evropskom konvencijom, u koja spada i pravo na život i pravo na rad.“ Kako je okrivljeni menjao svoj iskaz u toku istrage, sud je zaključio da „prihvata prvobitna izjašnjenja okrivljenog, da je njemu smetalo što je oštećeni kao Rom otvorio kafanu, te da je kod njega ranije postojala netrpeljivost prema Romima, pa sud zaključuje da je postupao umišljajno, dakle da je hteo i želeo da povredi oštećenog i to po osnovu razlike u boji kože i razlike u etničkom poreklu. Ovakav zaključak suda potkrepljuje se okolnošću da je okrivljeni od ranije imao takav stav, na šta ukazuje i saslušani svedok, koji je isticao da mu se nekoliko puta dešavalo da ga okrivljeni na ulici popreko pogleda i gurne, a svedok je takođe Rom.

3.3. *Praksa Evropskog suda za ljudska prava*

Kako bi se osiguralo da prava garantovana Ustavom i zakonima u oblasti krivično pravne zaštite ne budu samo teoretska, nego i stvarna, državni organi imaju obavezu da temeljno istraže svaki slučaj kršenja ljudskih prava, a posebno slučajeve koji su zasnovani na motivima koji počivaju na diskriminaciji, mržnji i predrasudama. Evropski sud za ljudska prava ima bogatu praksu u pogledu obaveze država potpisnica da sprovede efikasnu istragu u

slučajevima diskriminacije, kada je u povreda zabrane diskriminacije iz člana 14. razmatrana zajedno sa povredom garantovanih prava na život iz člana 2. i zabrane mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja iz člana 3. Konvencije o ljudskim pravima.

Zabrana diskriminacije sadržana u članu 14. Konvencije predviđa da se uživanje prava i sloboda predviđenih u Konvenciji obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Zaštita od diskriminacije je dopunjena i proširena članom 1. Protokola 12, koji predviđa da će se svako pravo koje zakon predviđa ostvarivati bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao nrp. polu, rasi, boji kože, jeziku, veroispovesti, političkom i drugom uverenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, povezanosti sa nacionalnom manjinom, imovini, rođenju ili drugom statusu. Javne vlasti imaju obavezu da ni prema kome ne vrše diskriminaciju po napred navedenim osnovima. Na ovaj način, zaštita od diskriminacije se garantuje u odnosu na sva prava garantovana ne samo Konvencijom, već i domaćim zakonima. Neke slučajeve diskriminacije Sud posebno izdvaja, kada su u pitanju određene posebno osetljive kategorije, kao što je razlikovanje po osnovu pola, veroispovesti, nacionalne pripadnosti, razlike između zakonito i nezakonito rođene dece i razlike po osnovu seksualne orijentacije, u kojiim slučajevima je polje slobodne procene države znatno suženo.

Da bi se utvrdilo da određeno ponašanje predstavlja diskriminaciju, potrebno je utvrditi da li postoji različito postupanje prema licima u istim ili sličnim situacijama i postojanje eventualnog objektivnog i razumnog opravdanja za razlikovanje. Da bi za neko razlikovanje postojalo objektivno i razumno opravdanje, potrebno je da budu ispunjena dva uslova – da je razlikovanje ustanovljeno radi ostvarenja nekog legitimnog cilja, i da su preduzete mere srazmerne cilju kome se teži. Sud je u svojoj praksi najpre utvrdio da diskriminacija postoji u slučajevima kada države različito tretiraju lica u istim situacijama, bez postojanja objektivnog i razumnog opravdanja. Međutim, diskriminacija postoji i kada države bez objektivnog i razumnog opravdanja ne tretiraju različito lica koja se nalaze u bitno različitim situacijama¹³. Na ovaj način uvedena je i obaveza država da sprovedu afirmativne akcije kako bi sprečile de facto povredu prava garantovanih Konvencijom. Istovremeno, Sud je utvrdio i postojanje pozitivne obaveze države u cilju sprečavanja diskriminacije.

Posebnu pažnju Sud je posvetio slučajevima nasilnih incidenata, koji su motivisani rasnom mržnjom i predrasudama, dakle koji su zasnovani na pobudama koje počivaju na mržnji ili diskriminaciji po nekom ličnom svojstvu oštećenog. Rasno nasilje je istaknuto kao posebno neprihvatljivo za ljudsko dostojanstvo koje, u svetlu njegovih pogubnih posledica, zahteva od vlasti po-

seban oprez i brzu reakciju, pa se tako naglašava obaveza organa javne vlasti da upotrebe sva dostupna sredstva za suzbijanje nasilja motivisanog rasnom ili drugom mržnjom. Ovi stavovi Suda posebno su značajni za oblast krivičnopravne zaštite u oblasti diskriminacije.

Dosadašnja praksa Suda ukazuje da pozitivne obaveze države podrazumevaju obavezu preduzimanja odgovarajućih koraka kako bi se zaštitio život lica koja su u njenoj nadležnosti. Obaveza države je da obezbedi efikasne krivične zakone i postupke, koji će podržavati efikasan aparat policije, sudstva, efikasni postupci za gonjenje i osuđivanje počinitelaca. Najznačajniji aspekt ovih obaveza za oblast krivično pravne zaštite od diskriminacije, svakako predstavlja dužnost nadležnih državnih organa da u slučajevima koji su motivisani mržnjom i zasnovani na diskriminaciji, sprovedu delotvornu istragu, koja mora biti temeljna, nezavisna i pažljiva. Ova dužnost podrazumeva da se istraga sprovede bez diskriminacije i dužnost da se istraže eventualni motivi zasnovani na mržnji ili predrasudama u odnosu na rasnu, versku ili drugu pripadnost oštećenog lica. Kako je to ustanovljeno praksom Suda, prilikom istrage nasilnih incidenata, državne vlasti imaju dodatnu dužnost da preduzmu sve razumne korake za utvrđivanje da li su etnička mržnja ili predrasude igrali ulogu u tome.

Pored zaštite života svih lica, obaveza države podrazumeva i preduzimanje svih predviđenih mera kako bi se sprečilo da lica u njenoj nadležnosti ne budu podvrgnuta torturi, nečovečnom ili ponižavajućem kažnjavanju i postupcima, ne samo od strane državnih organa već i od strane privatnih lica.¹⁴ Ova obaveza podrazumeva i pozitivnu obavezu sprovođenja službene istrage.¹⁵ Vlasti su dužne da preduzmu sve odgovarajuće postupke i mere na koje ih zakon ovlašćuje odmah po prijemu zvanične prijave incidenta. Čak i u slučajevima kada nije podneta zvanična prijava, istraga mora biti sprovedena ako postoje druge dovoljno jasne indikacije da je došlo do torture ili zlostavljanja, pa je zahtev za brзом reakcijom implicitan u ovom kontekstu. Brza reakcija vlasti u istraživanju navoda o zlostavljanju nužna je i radi održavanja poverenja javnosti u princip zakonitosti i vladavinu prava, kako bi se sprečio opšti utisak da se nezakoniti postupci tolerišu od strane vlasti. Praksa suda jasno ukazuje na obavezu da se uspostavi efikasan sistem koji će uticati na prevenciju nasilnih incidenata i osigurati brzo sprovođenje istrage i kažnjavanje počinitelaca.

U slučajevima povrede prava na život ili povrede zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, države imaju opštu obavezu da sprovedu delotvornu istragu, koja mora biti izvršena bez diskriminacije. Ovo se naročito odnosi na slučajeve u kojima postoji sumnja da su stavovi zasnovani na rasnoj ili verskoj mržnji i predrasudama podstakli neki akt nasilja, u kojima je posebno važno da se zvanična istraga sprovede odlučno i nepristrasno.

14 Slučaj *Pretty protiv UK*, 1998.

15 Slučaj *Assenov i drugi protiv Bugarske*, 1998.

U istraživanju nasilnih incidenata državne vlasti imaju i dodatnu obavezu da preduzmu sve razumne mere za razotkrivanje ovakvih motiva i da utvrde da li su etnička mržnja ili predrasude po nekom od gore navedenih osnova odigrali ili nisu odigrali ulogu u tim događajima. Sud je u praksi istakao da „postupati prema rasno motivisanom nasilju i brutalnosti jednako kao u predmetima koji nemaju rasnu konotaciju, značilo bi ne videti specifičnu prirodu tih dela koja su naročito destruktivna u odnosu na temeljna ljudska prava. Ako se ne napravi razlika u načinu na koji se postupa sa situacijama koje su bitno različite to može dovesti do neopravdanog postupanja prema žrtvi koje je nespojivo sa članom 14. Konvencije“.¹⁶

U slučajevima gde postoji sumnja da su rasni motivi prouzrokovali akt nasilja, posebno je važno da se zvanična istraga energično i nepristrasno sprovede, imajući u vidu potrebu društva da se obezbedi stalna osuda rasizma i mržnje zbog etničke pripadnosti u društvu i poverenje manjina u sposobnost nadležnih organa da iz zaštite od pretnji rasno motivisanog nasilja. Prilikom istrage nasilnih incidenata i posebno smrti prozrokovane od strane službenog lica, dodatna je obaveza nadležnih državnih organa da preduzmu sve što se razumno može preduzeti kako bi se razotkrili eventualni rasistički motivi i utvrdilo da li su u tim događajima bilo kakvu ulogu igrali etnički motivisana mržnja ili predrasude.

16 Slučaj Nachova i drugi protiv Bugarske, 2005.

KAZNENE ODREDBE ZA PREKRŠAJE

1. *Zakon o zabrani diskriminacije*

U skladu sa opštom svrhom propisivanja prekršajnih sankcija (član 5. stav 2. Zakona o prekršajnom postupku), svrha kažnjavanja u oblasti borbe protiv diskriminacije je da se izrazi društveni prekor učiniocu zbog izvršenog diskriminativnog postupanja koje je kvalifikovano kao prekršaj, odnosno da se utiče na njega i na sva ostala lica da ubuduće ne čine prekršaje ove vrste. Zakon o zabrani diskriminacije je u tom smislu predvideo prekršajne kazne za lica koja postupaju diskriminatorno, pa je za posebne slučajeve diskriminacije predviđena novčana kazna i to za pravno lice, odgovorno lice i fizičko lice, kako bi se i na ovaj način sankcionisalo diskriminatorno postupanje.

Sud je ovlašćen da izriče i zaštitne mere u ovim slučajevima čija je svrha da ukloni uslove koji omogućavaju ili podstiču učinioca na izvršenje novog prekršaja. Zaštitna mera može se propisati zakonom i uredbom.

Zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, osim nadležnih organa, može podneti i lice koje je pretrpelo akt diskriminacije, odnosno oštećeni. Zahtev za pokretanje prekršajnog postupka podnosi se pismeno Sudu za prekršaje, a izuzetno usmeno na zapisnik, po pravilima Zakona o prekršajima (Sl.glasnik RS br. 101/2005, 116/2008, 111/200).

U zahtevu je potrebno navesti naziv pravnog lica ili ime fizičkog lica protiv koga se pokreće prekršajni postupak, vreme i mesto izvršenog prekršaja, kao i dokaze koji potvrđuju navedene tvrdnje. Zahtev bi trebalo da bude jasan kako bi se po njemu moglo postupati. Sud u prekršajnom postupku izriče novčane kazne u svakom konkretnom slučaju.

Zakon o zabrani diskriminacije sadrži sledeće prekršajne odredbe.

Član 50: Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj službeno lice, odnosno odgovorno lice u organu javne vlasti ako postupi diskriminatorski (član 15. stav 2).

Pravo svakog lica je da ima jednak pristup i jednaku zaštitu svojih prava pred sudovima i organima javne vlasti. Ovo pravo navedeno je u članu 15. Zakona. Ukoliko službeno lice ili odgovorno lice u organu javne vlasti diskriminatorno postupaju prema osobi koja mu pristupa ili traži zaštitu svojih prava, odgovorno je za prekršaj prema članu 50. Zakona.

Organ javne vlasti je državni organ, organ autonomne pokrajine, organ jedinice lokalne samouprave, javno preduzeće, ustanova, javna agencija i druga organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja, kao i pravno lice

koje osniva ili finansira Republika, autonomna pokrajina ili lokalna samouprava.

Primeri:

Nejednako postupanje prema licima romske nacionalnosti pred sudovima i organima javne vlasti – obraćanje sa „TI“ umesto „VI“, uskraćivanje gluvonemoj osobi prava na neposredno saslušanje bez prisustva tumača za gluvoneme, neomogućavanje pristupa sudu osobama koja se kreću invalidskim kolicima, otežavanje i uskraćivanje informacija o njihovim pravima osobama nižeg stepena obrazovanja ili osobama sa zdravstvenim teškoćama zbog kojih ne mogu da razumeju blanketne informacije organa javne vlasti i sl.

Član 51: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice, odnosno preduzetnik, ako na osnovu ličnog svojstva licu koje obavlja privremene i povremene poslove, licu na dopunskom radu, studentu i učeniku na praksi, licu na stručnom osposobljavanju i usavršavanju bez zasnivanja radnog odnosa, odnosno volonteru, narušava jednake mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa ili uživanje pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada (član 16. stav 1).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Kao poseban slučaj diskriminacije, članom 16. regulisana je diskriminacije u oblasti rada.

Pravno lice, odnosno preduzetnik biće kažnjen navedenom novčanom kaznom ukoliko licu koje je na bilo koji način obavlja poslove kod pravnog lica, na osnovu njegovog ličnog svojstva uskraćuje neka prava ili nejednako prema njemu postupaju. Odgovorno lice, kao i fizičko lice, takodje će se kazniti zbog istog prekršaja.

Primeri: Uskraćivanje zaposlenja slepom kandidatu koji ispunjava uslove konkursa i to zbog njegovog ili njenog invaliditeta.

Član 52: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice, odnosno preduzetnik, ako u okviru svoje delatnosti, na osnovu ličnog svojstva lica ili grupe lica, odbije pružanje usluge, za pružanje usluge traži ispunjenje uslova koji se ne traže od ostalih lica ili grupa lica, odnosno ako u pružanju usluge neopravdano da prvenstvo drugom licu ili grupi lica (član 17. stav 1).

Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice odnosno preduzetnik, vlasnik, odnosno korisnik objekta u javnoj upotrebi ili javne površine, ako licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva onemogućiti pristup tim objektima, odnosno površinama (član 17. stav 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 2. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Diskriminacija u pružanju javnih usluga i korišćenju objekata postoji ukoliko pravno ili fizičko lice u okviru svoje delatnosti ili zanimanja, na osnovu ličnog svojstva lica ili grupe lica, odbije pružanje usluge, postavi posebne uslove za pružanje usluge ovim licima ili neopravdano pruži prvenstvo drugom licu ili grupi lica.

Vlasnik ili korisnik objekta koji onemogućuje ili otežava pristup objektima u javnom upotrebi i javnim površinama licima na osnovu njihovog ličnog svojstva, takodje čini akt diskriminacije. Pravno lice ili preduzetnik biće kažnjeni novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara, a odgovorno lice, kao i fizičko lice novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara.

Primeri: Uskraćivanje pristupa u ugostiteljski objekat licima romske nacionalnosti ili zabrana ulaska na javni bazen, onemogućavanje osobama sa invaliditetom pristupa i korišćenja usluga hotela.

Član 53: Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj odgovorno lice u organu javne vlasti ako postupi protivno načelu slobodnog ispoljavanja vere ili uverenja, odnosno ako licu ili grupi lica uskrati pravo na sticanje, održavanje, izražavanje i promenu vere ili uverenja, kao i pravo da privatno ili javno iznesu, odnosno postupe shodno svojim uverenjima (član 18).

Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana pravno lice odnosno preduzetnik.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu i fizičko lice.

Odgovorno lice u organu javne vlasti kazniće se novčanom kaznom ukoliko licu ili grupi lica uskrati pravo na sticanje, održavanja, izražavanje ili promenu vere ili uverenja, i pravo da ispoljavaju svoja verska uverenja na bilo koji način. Zbog istog prekršaja kazniće se pravno lice i preduzetnik, kao i odgovorno lice u pravnom licu i fizičko lice.

Primer: Uskraćivanje licu na izdržavanju kazne zatvora koje je muslimanske veroispovesti, prava da ispoljava svoja verska uverenja određenim načinom molitve.

Član 54: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj vaspitna, odnosno obrazovna ustanova koja licu ili grupi lica, na osnovu njihovog ličnog svojstva neopravdano otežava ili onemogućuje upis, odnosno isključuje ih iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove (član 19. stav 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi.

Prekršaj iz člana 54. čini vaspitna, odnosno obrazovna ustanova zbog diskriminacije u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja, kada licu ili grupi

lica, na osnovu njihovog ličnog svojstva oteža ili onemogućuje upis, odnosno isključuje ih iz ustanove. Za isti prekršaj kazniće se i odgovorno lice u ustanovi.

Primeri: Postavljanje posebnih uslova za upis u školu dece sa invaliditetom, odugovlačenje odgovora na zahtev radi upisa, nepružanje pomoći i podrške deci iz osetljivih grupa koja su upisana u ustanove, ignorisanje ove dece, izolovanje i odvajanje od vršnjaka, njihovo ismevanje, učestalo upućivanjem na provere sposobnosti-kategorizacije, kao vid pritiska na decu i roditelje da promene ustanovu, održavanje nepristupačnosti ustanova za osobe sa fizičkim invaliditetom.

Član 55: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice koje uskrati pravo ili prizna pogodnosti s obzirom na pol, odnosno eksploatiše lice ili grupu lica s obzirom na pol (član 20. stav 2).

Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj preduzetnik ako uskrati pravo ili prizna pogodnosti s obzirom na pol, odnosno vrši fizičko i drugo nasilje, eksploataciju, izražava mržnju, omalovažava, uceňuje i uznemirava lice ili grupu lica s obzirom na pol.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 2. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Diskriminacija na osnovu pola postoji ukoliko se postupa protivno načelu ravnopravnosti polova u svim sferama života, te s toga postupanje protivno načelu jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog, ali i porodičnog života, predstavlja akt diskriminacije. Zabranjeno je uskraćivanje prava ili priznavanje pogodnosti u odnosu na pol i promenu pola, kao i fizičko i svako drugo nasilje, eksploatacija, javno zagovaranje ili postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i društvenim obrascima zasnovanim na ideji podređenosti i stereotipnih uloga polova.

Za ovaj prekršaj pravno lice će biti kažnjeno novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara, kao i preduzetnik, a novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 biće kažnjeno odgovorno lice, kao i fizičko lice.

Primeri: Brojni su primeri diskriminacije na osnovu pola, počev od nasilja u porodici i to fizičkog, psihičkog i ekonomskog, izražavanje stavova zasnovanih na ideji stereotipnih uloga polova u medijima, lošijeg tretmana zaposlenih žena u odnosu na muškarce i drugo.

Član 56: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ili preduzetnik ako lice ili grupu lica pozove da se javno izjasne o svojoj seksualnoj orijentaciji, odnosno ako spreči izražavanje njihove seksualne orijentacije, u skladu sa ovim zakonom (član 21).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Seksualna orijentacija je privatna stvar i pravo svakog lica je da se izjasni ili ne izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, te tako niko ne može biti pozvan da se o tome javno izjasni. Takođe, pravo je svakog lica da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjenja je zabranjeno.

Pravno lice ili preduzetnik kazniće se ako lice ili grupu lica pozove da se javno izjasne o svojoj seksualnoj orijentaciji ili ukoliko spreči ove izražavanje. Odgovorno lice i fizičko lice takodje će se kazniti zbog istog prekršaja.

Primeri: Izjašnjenja nekog lica o njegovoj seksualnoj orijentaciji, ukoliko se radi o pripadnicima gej ili lezbejske populacije, daleko je najčešći povod za diskriminatorско postupanje, kada je u pitanju diskriminacija zbog seksualne orijentacije. Izbacivanje deteta iz škole ili otkaz ugovora o radu, primeri su takvog diskriminatornog ponašanja.

Član 57: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ili preduzetnik ako diskriminiše dete, odnosno maloletnika prema bračnom, odnosno vanbračnom rođenju, javno poziva na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola ili pravi razliku prema imovnom stanju, profesiji i drugim obeležjima društvenog položaja, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju njegovih roditelja, odnosno staratelja i članova porodice (član 22. stav 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Novčanom kaznom kazniće se pravno lice ili preduzetnik koji diskriminiše dete, odnosno maloletnika zbog činjenice da je dete rođeno u braku ili van braka, javno poziva na davanje prednosti deci jednog pola, različito postupa prema detetu zbog imovnog stanja, profesije ili društvenog položaja roditelja, te zbog uverenja i izraženom mišljenju roditelja, odnosno člana porodice deteta. Odgovorno lice i fizičko lice kazniće se zbog istog prekršaja.

Primeri: Deca romske nacionalnosti izložena su segregaciji u školi, ali i u vanškolskim aktivnostima, što je posledica nacionalne pripadnosti, kao i siromaštva i lošeg društvenog položaja roditelja, a sa druge strane deca roditelja na visokim političkim i drugim društvenim pozicijama imaju prednost u odnosu na većinu druge dece.

Član 58: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ili preduzetnik ako zanemaruje ili uznemirava lice na osnovu starosnog doba u pružanju zdravstvenih ili drugih javnih usluga (član 23. stav 1).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Zanemarivanje i uznemiravanje lica na osnovu starosne dobi u pružanju zdravstvenih i drugih javnih usluga, trpe najčešće starija lica. Predviđena je

novčana kazna za pravna lica i preduzetnike koji diskriminatorски postupaju prema ovim licima, kao i za odgovorno lice i fizičko lice.

Primer: Diskriminacija u pružanju zdravstvenih usluga ispoljava se prilikom smeštaja u bolnicu, gde starija lica duže čekaju na smeštaj, izloženi su lošijem tretmanu u bolnici, zaposleni im se često obraćaju omalovažavajući ih. Prilikom pružanja javnih usluga, starija lica trpe vrlo često uvrede prilikom ostvarivanja svojih prava – izjava službenika upućena starijoj sugrađanki, prilikom pribavljanja pasoša o tome da teško može ostavi otisak jer joj je koža stara i smežurana, te zbog toga stvara gužvu.

Član 59: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ili preduzetnik ako diskriminiše lice ili grupu lica zbog njihovih političkih ubeđenja ili pripadnosti, odnosno nepripadnosti političkoj stranci (član 25. stav 1).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i fizičko lice.

Diskriminacija zbog političke pripadnosti postoji ukoliko lice trpi nejednako postupanje zbog toga što je član ili nije član određene političke stranke kao i zbog svojih političkih ubeđenja. Pravno lice i preduzetnik kazniće se novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara ukoliko diskriminiše lice zbog ovakvih razloga, a odgovorno lice i fizičko lice kazniće se kaznom od 5.000 do 50.000 dinara zbog istog prekršaja.

Primeri: Raspoređivanje zaposlenog na niže radno mesto zbog stranačke pripadnosi, neosnovano pokretanje disciplinskih postupaka protiv zaposlenog zbog njegovih političkih ubeđenja, vređanje ovog lica i drugo.

Član 60: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ili preduzetnik ako licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva neopravdano odbije pružanje zdravstvenih usluga, postavi posebne uslove za pružanje zdravstvenih usluga koji nisu opravdani medicinskim razlozima, odbije postavljanje dijagnoze i uskrati informacije o trenutnom zdravstvenom stanju, preduzetim ili nameravanim merama lečenja ili rehabilitacije, kao i ako ih uznemirava, vređa i omalovažava u toku boravka u zdravstvenoj ustanovi (član 27. stav 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana odgovorno lice u pravnom licu, odnosno u organu javne vlasti, kao i zdravstveni radnik.

Diskriminacije s obzirom na zdravstveno stanje zabranjena je i regulisana članom 27. Zakona. Zabranjena je i diskriminacija članova porodice lica koje trpi diskriminaciju. Pravno lice ili preduzetnik biće kažnjen ukoliko zbog zdravstvenog stanja licu ili grupi lica neopravdano odbije pružanje zdravstvene usluge, postavi posebne uslove za pružanje usluga, odbije postav-

ljanje dijagnoze ili uskrati informacije o zdravstvenom stanju i merama lečenja i rehabilitacije, kao i ako ova lica uznemirava, vređa i omalovažava tokom boravka u zdravstvenoj ustanovi. Za ovaj prekršaj kazniće se i odgovorno lice, kao i zdravstveni radnik.

Primeri: Prilikom korišćenja zdravstvenih usluga, brojni pacijenti uskraćeni su za informacije o svom zdravstvenom stanju i potrebnim merama lečenja. Na primer, kad se radi o novorođenim bebama, gde bez obaveštavanja majke zdravstveni radnici pristupaju pregledima i terapiji bez njene saglasnosti. Diskriminacija postoji i kad su porodilje izložene vređanju i omalovažavanju.

2. *Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine sadrži kaznene odredbe kojima se predviđaju prekršajne kazne koje sud u prekršajnom postupku može izreći pravnim i fizičkim licima koja su izvršila akt nedozvoljene diskriminacije.

Prekršajno kažnjavanje predviđeno je ovim Zakonom za posebne slučajeve diskriminacije koji nisu regulisani drugim zakonima, kao što je Zakon o zabrani diskriminacije.

Važno je napomenuti da je prilikom usvajanja Zakona veliki broj prekršaja koje je trebalo uneti u tekst ovog propisa izostavljen, čime je stvorena pravna praznina kada je u pitanju prekršajno kažnjavanje u slučajevima očigledne diskriminacije osoba sa invaliditetom. Usvajanjem Zakona o zabrani diskriminacije, ovaj nedostatak je otklonjen jer se njegove odredbe primenjuju i u slučajevima diskriminacije osoba sa invaliditetom, i to kao dopunjujuće.

Član 46: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj udruženje ako: 1. odbije osobi sa invaliditetom zahtev za učlanjenje u udruženje zbog njene invalidnosti (član 12. stav 2. tačka 1); 2. postavi posebne uslove za učlanjenje osobi sa invaliditetom u udruženje (član 12. stav 2. tačka 2); 3. uskrati prava učlanjenoj osobi sa invaliditetom da bira i bude birana u organe upravljanja udruženja, odnosno postavi posebne uslove za izbor osobe sa invaliditetom u organe upravljanja udruženja (član 12. stav 2. tač. 3. i 4).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana i odgovorno lice u udruženju.

Kao poseban slučaj diskriminacije osoba sa invaliditetom u članu 12. Zakona zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti u udruženjima. Prekršaj iz člana 46. čini udruženje ukoliko odbije zahtev za učlanjenje u udruženje osobi sa invaliditetom, zbog njene invalidnosti, postavi posebne uslove za učlanjenje osobi sa invaliditetom u udruženje, uskrati pravo učlanjenoj osobi sa invaliditetom da bira i bude biran u organe upravljanja udruženjem, postavi posebne uslove za izbor osobi sa invaliditetom u organe upravljanja udruženja. Odgovorno lice u udruženju odgovaraće za isti prekršaj.

Član 47: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ako: 1. odbije da pruži uslugu osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica (član 13. stav 5. tačka 1); 2. pruži uslugu osobi sa invaliditetom pod nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica (član 13. stav 5. tačka 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana i odgovorno lice u pravnom licu.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana fizičko lice.

Diskriminacija u pružanju usluga i korišćenju objekata i površina, najrasprostranjeniji je i najvidljiviji vid diskriminacije osoba sa invaliditetom. Članom 13. Zakona zabranjena je diskriminacije na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga, kao i u pogledu pristupa objektima u javnoj upotrebi i javnim površinama. Pod uslugom se smatra svaka usluga koju pravno ili fizičko lice pruža u okviru svoje delatnosti ili trajnog zanimanja.

Objekti u javnoj upotrebi su objekti u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, sporta, turizma i drugi objekti koji se koriste za zaštitu životne sredine, zaštitu od elementarnih nepogoda i slično. Javne površine su parkovi, zelene površine, trgovi, ulice, pešački prelazi, druge javne saobraćajnice i slično.

Prekršaj čini pravno lice ukoliko odbije da pruži uslugu osobi sa invaliditetom ili pruži uslugu osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima uslugu pruža drugim korisnicima.

Pravno lice nema obavezu da osobi sa invaliditetom pruži uslugu pod jednakim uslovima kao i drugim korisnicima, ukoliko bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica.

Za ovaj prekršaj kazniće se i odgovorno lice u pravnom licu, kao i fizičko lice.

Član 48: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ako postavlja posebne uslove za pružanje zdravstvenih usluga osobama sa invaliditetom u slučajevima kada ti uslovi nisu opravdani medicinskim razlozima (član 17. stav 2. tačka 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana i odgovorno lice u pravnom licu.

Diskriminacija prilikom pružanja zdravstvenih usluga, prema članu 17. Zakona predstavlja posebno težak slučaj diskriminacije zbog invalidnosti. Diskriminacijom u ovoj oblasti se smatra odbijanje da se pruži zdravstvena usluga osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti, postavljanje posebnih uslova za pružanje zdravstvenih usluga osobama sa invaliditetom ako uslovi nisu opravdani medicinskim razlozima, odbijanje postavljanja dijagnoze i uskraćivanje

informacija o zdravstvenom stanju, preduzetim i nameravanim merama lečenja i rehabilitacije, kao i uznemiravanje, vredjanje ili omalovažavanje osobe sa invaliditetom u toku boravka u zdravstvenoj ustanovi, zbog invalidnosti.

Prekršaj iz stava 2. tačka 2. čini pravno lice, a prekršaj iz stava 2 tačka 1. odgovorno lice u pravnom licu.

Član 49: Novčanom kaznom od 10.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice ako: 1. uskrati prijem detetu predškolskog uzrasta, učeniku odnosno studentu sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima (član 18. stav 2. tačka 1); 2. isključi iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove koju pohađa dete predškolskog uzrasta, učenika odnosno studenta sa invaliditetom iz razloga vezanih za njegovu invalidnost (član 18. stav 2. tačka 2).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana i odgovorno lice u pravnom licu.

Članom 18. Zakona zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja. Diskriminaciju obuhvata uskraćivanje detetu predškolskog uzrasta, učeniku, studentu sa invaliditetom prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima, isključivanje iz vaspitne odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa dete predškolskog uzrasta, učenik, odnosno student iz razloga vezanih za njegovu invalidnost, postavljanje neinvalidnost kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu, odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući i zahtev za podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrdjen u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast obrazovanja.

Prekršaj čini pravno lice i odgovorno lice u pravnom licu u slučaju diskriminacije obuhvaćene članom 18. stav 2. tačka 1. i tačka 2.

Član 50: Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj nastavnik, vaspitač ili drugo lice zaposleno u obrazovnoj odnosno vaspitnoj ustanovi koje stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava učenika, studenta odnosno dete predškolskog uzrasta zbog njegove invalidnosti (član 20).

Zakon je u članu 20. propisao kao poseban težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti uznemiravanje, vredjanje i omalovažavanje deteta predškolskog uzrasta, učenika i studenta zbog invaliditeta i to kad te radnje vrši vaspitač, nastavnik ili drugo lice zaposleno u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi. Prema tome, prekršaj iz člana 50. može učiniti samo zaposleni u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi, odnosno fizičko lice.

Član 51: Novčanom kaznom od 25.000 do 500.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice – prevoznik ako odbije da preveze osobu sa invaliditetom (član 27. stav 2. tačka 1).

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana i odgovorno lice u pravnom licu.

Novčanom kaznom od 10.000 do 250.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana preduzetnik.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana vozno osoblje.

Zabranjeno je vršiti diskriminaciju zbog invalidnosti u prevozu u svim granama saobraćaja (član 20. Zakona). Diskriminacija u prevozu je: odbijanje da se preveze putnik sa invaliditetom, odbijanje posade prevoznog sredstva da pruži fizičku pomoć putniku sa invaliditetom ako bez takve pomoći putnik sa invaliditetom ne može da koristi prevozničku uslugu i to ako se pružanjem pomoći ne ugrožava bezbednost saobraćaja, kao i utvrđivanje nepovoljnijih uslova prevoza za putnike sa invaliditetom, naročito uslova plaćanja, osim u meri u kojoj su ti uslovi opravdani tehničkim zahtevima ili neophodnim povećanim troškovima prevoza putnika sa invaliditetom (član 20 stav 2 tačka 3.)

Međutim, kao prekršaj predviđen je samo slučaj diskriminacije koji se sastoji u odbijanju da se preveze putnik sa invaliditetom. Prekršaj može učiniti pravno lice – prevoznik, odgovorno lice u pravnom licu, preduzetnik i vozno osoblje.

Član 52: Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj vozno osoblje koje stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava putnika sa invaliditetom u toku putovanja zbog njegove invalidnosti (član 29).

Posebno težan oblik diskriminacije zbog invalidnosti jeste vređanje, uznemiravanje i omalovažavanje putnika sa invaliditetom u toku putovanja od strane posade prevoznog sredstva i to zbog invalidnosti putnika. Prekršaj čini fizičko lice, odnosno vozno osoblje.

DODATAK

ЗАКОН О ЗАБРАНИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ*

I. Основне одредбе

Предмет Закона

Члан 1.

Овим законом уређује се општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, као и поступци заштите од дискриминације.

Овим законом установљава се Повереник за заштиту равноправности (у даљем тексту: Повереник), као самосталан државни орган, независан у обављању послова утврђених овим законом.

Појмови

Члан 2.

У овом закону:

- 1) изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање привенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима (у даљем тексту: лична својства);
- 2) изрази „лице“ и „свако“ означавају оног ко борави на територији Републике Србије или на територији под њеном јурисдикцијом, без обзира на то да ли је држављанин Републике Србије, неке друге државе или је лице без држављанства, као и правно лице које је регистровано, односно обавља делатност на територији Републике Србије;
- 3) израз „грађанин“ означава лице које је држављанин Републике Србије;

* „Службени гласник РС“, 22/2006, објављен 30. марта 2009.

- 4) израз „орган јавне власти“ означава државни орган, орган аутономне покрајине, орган јединице локалне самоуправе, јавно предузеће, установу, јавну агенцију и другу организацију којој је поверено вршење јавних овлашћења, као и правно лице које оснива или финансира у целини, односно у претежном делу, Република, аутономна покрајина или локална самоуправа.

Сви појмови који се користе у овом закону у мушком роду обухватају исте појмове у женском роду.

Заштићена љрава и лица

Члан 3.

Свако има право да га надлежни судови и други органи јавне власти Републике Србије ефикасно штите од свих облика дискриминације.

Странац у Републици Србији, у складу са међународним уговорима, има сва права зајемчена Уставом и законом, изузев права која по Уставу и закону имају само грађани Републике Србије.

Забрањено је вршење права утврђених овим законом противно циљу у коме су призната или са намером да се ускрате, повреде или ограниче права и слободе других.

II. Општа забрана и облици дискриминације

Начело једнакости

Члан 4.

Сви су једнаки и уживају једнак положај и једнаку правну заштиту, без обзира на лична својства.

Свако је дужан да поштује начело једнакости, односно забрану дискриминације.

Облици дискриминације

Члан 5.

Облици дискриминације су непосредна и посредна дискриминација, као и повреда начела једнаких права и обавеза, позивање на одговорност, удруживање ради вршења дискриминације, говор мржње и узнемиравање и понижавајуће поступање.

Нејосредна дискриминација

Члан 6.

Непосредна дискриминација постоји ако се лице или група лица, због његовог односно њиховог личног својства у истој или сличној ситуацији, било којим актом, радњом или пропуштањем, стављају или

су стављени у неповољнији положај, или би могли бити стављени у неповољнији положај.

Посредна дискриминација

Члан 7.

Посредна дискриминација постоји ако се лице или група лица, због његовог односно њиховог личног својства, ставља у неповољнији положај актом, радњом или пропуштањем које је привидно засновано на начелу једнакости и забране дискриминације, осим ако је то оправдано законитим циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна.

Повреда начела једнаких њрава и обавеза

Члан 8.

Повреда начела једнаких права и обавеза постоји ако се лицу или групи лица, због његовог односно њиховог личног својства, неоправдано ускраћују права и слободе или намећу обавезе које се у истој или сличној ситуацији не ускраћују или не намећу другом лицу или групи лица, ако су циљ или последица предузетих мера неоправдани, као и ако не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се овим мерама остварује.

Забрана њозивања на одговорност

Члан 9.

Дискриминација постоји ако се према лицу или групи лица неоправдано поступа лошије него што се поступа или би се поступало према другима, искључиво или углавном због тога што су тражили, односно намеравају да траже заштиту од дискриминације или због тога што су понудили или намеравају да понуде доказе о дискриминаторском поступању.

Удруживање ради вршења дискриминације

Члан 10.

Забрањено је удруживање ради вршења дискриминације, односно деловање организација или група које је усмерено на кршење уставом, правилима међународног права и законом зајамчених слобода и права или на изазивање националне, расне, верске и друге мржње, раздора или нетрпељивости.

Говор мржње

Члан 11.

Забрањено је изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или

групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Узнемиравање и понижавајуће постојање

Члан 12.

Забрањено је узнемиравање и понижавајуће поступање које има за циљ или представља повреду достојанства лица или групе лица на основу њиховог личног својства, а нарочито ако се тиме ствара страх или непријатељско, понижавајуће и увредљиво окружење.

Тешки облици дискриминације

Члан 13.

Тешки облици дискриминације су:

1. изазивање и подстицање неравноправности, мржње и нетрпељивости по основу националне, расне или верске припадности, језика, политичког опредељења, пола, родног идентитета, сексуалног опредељења и инвалидитета;
2. пропагирање или вршење дискриминације од стране органа јавне власти и у поступцима пред органима јавне власти;
3. пропагирање дискриминације путем јавних гласила;
4. ропство, трговина људима, апартхејд, геноцид, етничко чишћење и њихово пропагирање;
5. дискриминација лица по основу два или више личних својстава (вишеструка или укрштена дискриминација);
6. дискриминација која је извршена више пута (поновљена дискриминација) или која се чини у дужем временском периоду (продужена дискриминација) према истом лицу или групи лица;
7. дискриминација која доводи до тешких последица по дискриминисаног, друга лица или имовину, а нарочито ако се ради о кажњивом делу код кога је претежна или искључива побуда за извршење била мржња, односно нетрпељивост према оштећеном која је заснована на његовом личном својству.

Посебне мере

Члан 14.

Не сматрају се дискриминацијом посебне мере уведене ради постизања пуне равноправности, заштите и напретка лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају.

III. Посебни случајеви дискриминације

Дискриминација у њосћујцима њред орјанима јавне власћии

Члан 15.

Свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред судовима и органима јавне власти.

Дискриминаторско поступање службеног лица, односно одговорног лица у органу јавне власти, сматра се тежом повредом радне дужности, у складу са законом.

Дискриминација у областии рада

Члан 16.

Забрањена је дискриминација у области рада, односно нарушавање једнаких могућности за заснивање радног односа или уживање под једнаким условима свих права у области рада, као што су право на рад, на слободан избор запослења, на напредовање у служби, на стручно усавршавање и професионалну рехабилитацију, на једнаку накнаду за рад једнаке вредности, на правичне и задовољавајуће услове рада, на одмор, на образовање и ступање у синдикат, као и на заштиту од незапослености.

Заштиту од дискриминације из става 1. овог члана ужива лице у радном односу, лице које обавља привремене и повремене послове или послове по уговору о делу или другом уговору, лице на допунском раду, лице које обавља јавну функцију, припадник војске, лице које тражи посао, студент и ученик на пракси, лице на стручном оспособљавању и усавршавању без заснивања радног односа, волонтер и свако друго лице које по било ком основу учествује у раду.

Не сматра се дискриминацијом прављење разлике, искључење или давање првенства због особености одређеног посла код кога лично својство лица представља стварни и одлучујући услов обављања посла, ако је сврха која се тиме жели постићи оправдана, као и предузимање мера заштите према појединим категоријама лица из става 2. овог члана (жене, труднице, породиље, родитељи, малолетници, особе са инвалидитетом и други).

Дискриминација у њружању јавних услуја и коришићењу објеката и њовршина

Члан 17.

Дискриминација у пружању јавних услуга постоји ако правно или физичко лице, у оквиру своје делатности, односно занимања, на

основу личног својства лица или групе лица, одбије пружање услуге, за пружање услуге тражи испуњење услова који се не траже од других лица или групе лица, односно ако у пружању услуга неоправдано омогући првенство другом лицу или групи лица.

Свако има право на једнак приступ објектима у јавној употреби (објекти у којима се налазе седишта органа јавне власти, објекти у области образовања, здравства, социјалне заштите, културе, спорта, туризма, објекти који се користе за заштиту животне средине, за заштиту од елементарних непогода и сл.), као и јавним површинама (паркови, тргови, улице, пешачки прелази и друге јавне саобраћајнице и сл.), у складу са законом.

Забрана верске дискриминације

Члан 18.

Дискриминација постоји ако се поступа противно начелу слободног испољавања вере или уверења, односно ако се лицу или групи лица ускрађује право на стицање, одржавање, изражавање и промену вере или уверења, као и право да приватно или јавно изнесе или поступи сходно својим уверењима.

Не сматра се дискриминацијом поступање свештеника, односно верских службеника које је у складу са верском доктрином, уверењима или циљевима црква и верских заједница уписаних у регистар верских заједница, у складу са посебним законом којим се уређује слобода вероисповести и статус црква и верских заједница.

Дискриминација у области образовања и стручној осјособљавања

Члан 19.

Свако има право на предшколско, основно, средње и високо образовање и стручно оспособљавање под једнаким условима, у складу са законом.

Забрањено је лицу или групи лица на основу њиховог личног својства, отежати или онемогућити упис у васпитно-образовну установу, или искључити их из ових установа, отежати или ускратити могућност праћења наставе и учешћа у другим васпитним, односно образовним активностима, разврставати ученике по личном својству, злостављати их и на други начин неоправдано правити разлику и неједнако поступати према њима.

Забрањена је дискриминација васпитних и образованих установа које обављају делатност у складу са законом и другим прописом, као и лица која користе или су користили услуге ових установа у складу са законом.

Дискриминација на основу пола

Члан 20.

Дискриминација постоји ако се поступа противно начелу равноправности полова, односно начелу поштовања једнаких права и слобода жена и мушкараца у политичком, економском, културном и другом аспекту јавног, професионалног, приватног и породичног живота.

Забрањено је ускраћивање права или јавно или прикривено признавање погодности у односу на пол или због промене пола. Забрањено је и физичко и друго насиље, експлоатација, изражавање мржње, омаловажавање, уцењивање и узнемиравање с обзиром на пол, као и јавно заговарање, подржавање и поступање у складу са предрасудама, обичајима и другим друштвеним обрасцима понашања који су засновани на идеји подређености или надређености полова, односно стереотипних улога полова.

Дискриминација на основу сексуалне оријентације

Члан 21.

Сексуална оријентација је приватна ствар и нико не може бити позван да се јавно изјасни о својој сексуалној оријентацији.

Свако има право да се изјасни о својој сексуалној оријентацији, а дискриминаторско поступање због таквог изјашњавања је забрањено.

Дискриминација деце

Члан 22.

Свако дете, односно малолетник има једнака права и заштиту у породици, друштву и држави, без обзира на његова или лична својства родитеља, старатеља и чланова породице.

Забрањено је дискриминисати дете, односно малолетника према здравственом стању, брачном, односно ванбрачном рођењу, јавно позивање на давање предности деци једног пола у односу на децу другог пола, као и прављење разлике према здравственом стању, имовном стању, професији и другим обележјима друштвеног положаја, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, односно старатеља и чланова породице.

Дискриминација на основу старосној доба

Члан 23.

Забрањено је дискриминисати лица на основу старосног доба.

Стари имају право на достојанствене услове живота без дискриминације, а посебно, право на једнак приступ и заштиту од

занемаривања и узнемиравања у коришћењу здравствених и других јавних услуга.

Дискриминација националних мањина

Члан 24.

Забрањена је дискриминација националних мањина и њихових припадника на основу националне припадности, етничког порекла, верских уверења и језика.

Начин остваривања и заштита права припадника националних мањина уређује се посебним законом.

Дискриминација због политичке или синдикалне припадности

Члан 25.

Забрањена је дискриминација због политичких убеђења лица или групе лица, односно припадности или неприпадности политичкој странци односно синдикалној организацији.

Дискриминацијом из става 1. овог члана не сматрају се ограничења која се односе на вршиоце одређених државних функција, као и ограничења неопходна ради спречавања заговарања и вршења фашистичких, нацистичких и расистичких активности, прописана у складу са законом.

Дискриминација особа са инвалидитетом

Члан 26.

Дискриминација постоји ако се поступа противно начелу поштовања једнаких права и слобода особа са инвалидитетом у политичком, економском, културном и другом аспекту јавног, професионалног, приватног и породичног живота.

Начин остваривања и заштита права особа са инвалидитетом уређује се посебним законом.

У погледу судске заштите од дискриминације особа са инвалидитетом примењују се и чл. 41, 42, 43, 44, 45. и 46. овог закона.

Дискриминација с обзиром на здравствено стање

Члан 27.

Забрањена је дискриминација лица или групе лица с обзиром на њихово здравствено стање, као и чланова њихових породица.

Дискриминација из става 1. овог члана постоји нарочито ако се лицу или групи лица због њихових личних својстава неоправдано одбије пружање здравствених услуга, поставе посебни услови за пружање здравствених услуга који нису оправдани медицинским разлозима,

одбије постављање дијагнозе и ускрате информације о тренутном здравственом стању, предузетим или намераваним мерама лечења или рехабилитације, као и узнемиравање, вређање и омаловажавање у току боравка у здравственој установи.

IV. Повереник за заштиту равноправности

Послужавак избора Повереника

Члан 28.

Повереника бира Народна скупштина већином гласова свих народних посланика, на предлог одбора надлежног за уставна питања (у даљем тексту: Одбор).

Предлог за избор Повереника утврђује се већином гласова од укупног броја чланова Одбора.

Свака посланичка група у Народној скупштини има право да Одбору предложи кандидата за Повереника.

За Повереника може бити изабран држављанин Републике Србије који испуњава следеће услове:

1. да је дипломирани правник;
2. да има најмање десет година искуства на правним пословима у области заштите људских права;
3. да поседује високе моралне и стручне квалитете.

Повереник не може обављати другу јавну или политичку функцију, нити професионалну делатност, у складу са законом.

Мандат

Члан 29.

Повереник се бира на време од пет година.

Исто лице може бити бирано за Повереника највише два пута.

Престанак мандата

Члан 30.

Поверенику функција престаје: истеком мандата; подношењем оставке у писменом облику Народној скупштини; испуњењем услова за пензију, у складу са законом; разрешењем и смрћу.

Одлуку о разрешењу Повереника доноси Народна скупштина.

Повереник се разрешава дужности:

1. због нестручног и несавесног рада;

2. ако правноснажном одлуком буде осуђен за кривично дело на казну затвора која га чини недостојним или неподобним за обављање ове функције;
3. губитком држављанства;
4. ако обавља другу јавну функцију или професионалну делатност, ако обавља другу дужност или посао који би могао утицати на његову самосталност и независност или ако поступа супротно закону којим се уређује спречавање сукоба интереса при вршењу јавних функција.

Поступак за разрешење Повереника покреће се на иницијативу једне трећине народних посланика.

Одбор утврђује да ли постоје разлози за разрешење и о томе обавештава Народну скупштину.

Одбор обавештава Народну скупштину и о захтеву Повереника да му престане дужност, као и о испуњењу услова за престанак дужности због испуњења услова за пензију, у складу са законом.

Народна скупштина доноси одлуку о разрешењу Повереника већином гласова свих народних посланика.

Народна скупштина у року од три месеца од престанка мандата Повереника бира новог Повереника.

Положај Повереника

Члан 31.

Повереник има право на плату једнаку плати судије Врховног касационог суда, као и право на накнаду трошкова насталих у вези са вршењем своје функције.

Повереник ужива имунитет који уживају народни посланици у Народној скупштини.

Стручна служба Повереника

Члан 32.

Повереник има стручну службу која му помаже у вршењу његових надлежности.

Повереник доноси акт, на који сагласност даје Народна скупштина, којим уређује организацију и рад своје стручне службе.

Повереник има три помоћника.

Помоћник Повереника руководи заокруженом облашћу рада, у складу са актом о организацији и систематизацији послова.

Помоћнике Повереника распоређује Повереник.

Повереник самостално одлучује, у складу са законом, о пријему лица у радни однос у стручну службу, руковођен потребом професионалног и делотворног вршења своје надлежности.

На запослене у стручној служби Повереника сходно се примењују прописи о радним односима у државним органима.

Финансијска средства за рад Повереника, његових помоћника и његове стручне службе обезбеђују се у буџету Републике Србије, на предлог Повереника.

Седиште Повереника је у Београду.

Надлежност Повереника

Члан 33.

Повереник:

1. прима и разматра притужбе због повреда одредаба овог закона и даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима и изриче мере у складу са чланом 40. овог закона;
2. подносиоцу притужбе пружа информације о његовом праву и могућности покретања судског или другог поступка заштите, односно препоручује поступак мирења;
3. подноси тужбе из члана 43. овог закона, због повреде права из овог закона, у своје име а уз сагласност и за рачун дискриминисаног лица, уколико поступак пред судом по истој ствари није већ покренут или правноснажно окончан;
4. подноси прекршајне пријаве због повреде права из овог закона;
5. подноси годишњи и посебан извештај Народној скупштини о стању у области заштите равноправности;
6. упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације;
7. прати спровођење закона и других прописа, иницира доношење или измену прописа ради спровођења и унапређивања заштите од дискриминације и даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације;
8. успоставља и одржава сарадњу са органима надлежним за остваривање равноправности и заштиту људских права на територији аутономне покрајине и локалне самоуправе;
9. препоручује органима јавне власти и другим лицима мере за остваривање равноправности.

Пословник о раду

Члан 34.

Повереник доноси пословник о раду којим се ближе уређује начин његовог рада и поступања.

V. Поступање пред повереником

Подношење притужбе

Члан 35.

Лице које сматра да је претрпело дискриминацију подноси Поверенику притужбу писмено или, изузетно, усмено у записник, без обавезе плаћања таксе или друге накнаде.

Уз притужбу се подносе и докази о претрпљеном акту дискриминације.

У име и уз сагласност лица чије је право повређено, притужбу може поднети организација која се бави заштитом људских права или друго лице.

Повереник доставља притужбу лицу против кога је поднета, у року од 15 дана од дана пријема притужбе.

Члан 36.

Повереник поступа по притужби уколико поступак пред судом по истој ствари није већ покренут или правноснажно окончан.

Повереник не поступа по притужби ако је очигледно да нема повреде права на коју подносилац указује, ако је у истој ствари већ поступао а нису понуђени нови докази, као и ако утврди да је због протеча времена од учињене повреде права немогуће постићи сврху поступања.

Утврђивање чињеничног стања

Члан 37.

По пријему притужбе Повереник утврђује чињенично стање увидом у поднете доказе и узимањем изјаве од подносиоца притужбе, лица против којег је притужба поднета, као и од других лица.

Лице против којег је притужба поднета може се изјаснити о наводима притужбе у року од 15 дана од дана њеног пријема.

Мирење

Члан 38.

Повереник предлаже спровођење поступка мирења, у складу са законом којим се уређује поступак медијације, а пре предузимања других радњи у поступку.

Мишљење и препоруке

Члан 39.

Повереник даје мишљење о томе да ли је дошло до повреде одредаба овог закона у року од 90 дана од дана подношења притужбе, и о томе обавештава подносиоца и лице против којег је притужба поднета.

Уз мишљење да је дошло до повреде одредаба овог закона, Повереник препоручује лицу против којег је поднета притужба начин отклањања повреде права.

Лице коме је препорука упућена дужно је да поступи по препоруци и отклони повреду права у року од 30 дана од дана пријема препоруке, као и да о томе обавести Повереника.

Мере

Члан 40.

Ако лице коме је препорука упућена не поступи по препоруци, односно не отклони повреду права, Повереник му изриче меру опомене.

Ако лице из става 1. овог члана не отклони повреду права у року од 30 дана од дана изрицања опомене, Повереник може о томе извести јавност.

Мера опомене из става 1. овог члана изриче се решењем, против кога није допуштена посебна жалба.

На поступак пред Повереником сходно се примењују одредбе закона којим се уређује општи управни поступак.

VI. Судска заштита

Судска надлежност и поступак

Члан 41.

Свако ко је повређен дискриминаторским поступањем има право да поднесе тужбу суду.

У поступку се сходно примењују одредбе закона о парничном поступку.

Поступак је хитан.

Ревизија је увек допуштена.

Месна надлежност

Члан 42.

У поступку за заштиту од дискриминације месно је надлежан, пред суда опште месне надлежности и суд на чијем подручју је седиште, односно пребивалиште тужиоца.

Тужбе

Члан 43.

Тужбом из члана 41. став 1. овог закона може се тражити:

1. забрана извршења радње од које прети дискриминација, забрана даљег вршења радње дискриминације, односно забрана понављања радње дискриминације;
2. утврђење да је тужени дискриминаторски поступао према тужиоцу или другоме;
3. извршење радње ради уклањања последица дискриминаторског поступања;
4. накнада материјалне и нематеријалне штете;
5. објављивање пресуде донете поводом неке од тужби из тач. 1–4. овог члана.

Привремена мера

Члан 44.

Тужилац може уз тужбу, у току поступка, као и по окончању поступка, све док извршење не буде спроведено, захтевати да суд привременом мером спречи дискриминаторско поступање ради отклањања опасности од насиља или веће ненакнадиве штете.

У предлогу за издавање привремене мере мора се учинити вероватним да је мера потребна да би се спречила опасност од насиља због дискриминаторског поступања, спречила употреба силе или настанак ненакнадиве штете.

О предлогу за издавање привремене мере суд је дужан да донесе одлуку без одлагања, а најкасније у року од три дана од дана пријема предлога.

Правила о шерићу доказивања

Члан 45.

Ако је суд утврдио да је извршена радња непосредне дискриминације или је то међу странкама неспорно, тужени се не може ослободити од одговорности доказивањем да није крив.

Уколико тужилац учини вероватним да је тужени извршио акт дискриминације, терет доказивања да услед тог акта није дошло до повреде начела једнакости, односно начела једнаких права и обавеза сноси тужени.

Тужбе друћих лица

Члан 46.

Тужбе из члана 43. тач. 1, 2, 3. и тачке 5. може поднети Повереник и организација која се бави заштитом људских права, односно права одређене групе лица.

Ако се дискриминаторско поступање односи искључиво на одређено лице, тужиоци из става 1. овог члана могу поднети тужбу само уз његов пристанак у писменом облику.

Лице које се свесно изложило дискриминаторском поступању, у намери да непосредно провери примену правила о забрани дискриминације у конкретном случају, може поднети тужбу из члана 43. тач. 1, 2, 3. и тачке 5. овог закона.

Лице из става 3. овог члана дужно је да обавести Повереника о намераваној радњи, осим ако околности то не дозвољавају, као и да о предузетој радњи извести Повереника у писменом облику.

Ако лице из става 3. овог члана није поднело тужбу, суд га може саслушати као сведока.

Према лицу из става 3. овог члана не може се истицати приговор подељене одговорности за штету која потиче од акта дискриминације.

VII. Надзор

Надзор над спровођењем закона

Члан 47.

Надзор над спровођењем овог закона врши министарство надлежно за људска и мањинска права.

Годишњи извештај Повереника

Члан 48.

Повереник подноси Народној скупштини годишњи извештај о стању у области заштите равноправности, који садржи оцену рада органа јавне власти, пружалаца услуга и других лица, уочене пропусте и препоруке за њихово отклањање.

Извештај може да садржи и наводе о спровођењу закона и других прописа, односно о потреби доношења или измене прописа ради спровођења и унапређивања заштите од дискриминације.

Извештај садржи сажетак који се објављује у „Службеном гласнику Републике Србије“.

Посебан извештај

Члан 49.

Ако постоје нарочито важни разлози, Повереник може, по сопственој иницијативи или на захтев Народне скупштине, поднети посебан извештај Народној скупштини.

Посебан извештај садржи сажетак који се објављује у „Службеном гласнику Републике Србије“.

VIII. Казнене одредбе

Члан 50.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај службено лице, односно одговорно лице у органу јавне власти ако поступи дискриминаторски (члан 15. став 2).

Члан 51.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице, односно предузетник, ако на основу личног својства лицу које обавља привремене и повремене послове, лицу на допунском раду, студенту и ученику на пракси, лицу на стручном оспособљавању и усавршавању без заснивања радног односа, односно волонтеру, нарушава једнаке могућности за заснивање радног односа или уживање под једнаким условима свих права у области рада (члан 16. став 1).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 52.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице, односно предузетник, ако у оквиру своје делатности, на основу личног својства лица или групе лица, одбије пружање услуге, за пружање услуге тражи испуњење услова који се не траже од осталих лица или група лица, односно ако у пружању услуге неоправдано да првенство другом лицу или групи лица (члан 17. став 1).

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице односно предузетник, власник, односно корисник објекта у јавној употреби или јавне површине, ако лицу или групи лица на основу њиховог личног својства онемогући приступ тим објектима, односно површинама (члан 17. став 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 2. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 53.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај одговорно лице у органу јавне власти ако поступи противно начелу слободног испољавања вере или уверења, односно ако лицу или групи лица ускрати право на стицање, одржавање, изражавање и промену

вере или уверења, као и право да приватно или јавно изнесу, односно поступе сходно својим уверењима (члан 18).

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана правно лице односно предузетник.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу и физичко лице.

Члан 54.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај васпитна, односно образовна установа која лицу или групи лица, на основу њиховог личног својства неоправдано отежа или онемогући упис, односно искључи их из васпитне, односно образовне установе (члан 19. став 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у васпитној, односно образовној установи.

Члан 55.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице које ускрати право или призна погодности с обзиром на пол, односно експлоатише лице или групу лица с обзиром на пол (члан 20. став 2).

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај предузетник ако ускрати право или призна погодности с обзиром на пол, односно врши физичко и друго насиље, експлоатацију, изражава мржњу, омаловажава, уцењује и узнемирава лице или групу лица с обзиром на пол.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 2. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 56.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице или предузетник ако лице или групу лица позове да се јавно изјасне о својој сексуалној оријентацији, односно ако спречи изражавање њихове сексуалне оријентације, у складу са овим законом (члан 21).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 57.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице или предузетник ако дискриминише дете, односно мало-

летника према брачном, односно ванбрачном рођењу, јавно позива на давање предности деци једног пола у односу на децу другог пола или прави разлику према имовном стању, професији и другим обележјима друштвеног положаја, активностима, израженом мишљењу или уверењу његових родитеља, односно старатеља и чланова породице (члан 22. став 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 58.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице или предузетник ако занемарује или узнемирава лице на основу старосног доба у пружању здравствених или других јавних услуга (члан 23. став 1).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 59.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице или предузетник ако дискриминише лице или групу лица због њихових политичких убеђења или припадности, односно неприпадности политичкој странци (члан 25. став 1).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и физичко лице.

Члан 60.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице или предузетник ако лицу или групи лица на основу њиховог личног својства неоправдано одбије пружање здравствених услуга, постави посебне услове за пружање здравствених услуга који нису оправдани медицинским разлозима, одбије постављање дијагнозе и ускрати информације о тренутном здравственом стању, предузетим или намераваним мерама лечења или рехабилитације, као и ако их узнемирава, вређа и омаловажава у току боравка у здравственој установи (члан 27. став 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и здравствени радник.

IX. Прелазне и завршне одредбе

Избор Повереника

Члан 61.

Народна скупштина изабраће Повереника у року од 60 дана од дана почетка примене одредаба чл. 28. до 40. овог закона.

Доношење акта Повереника

Члан 62.

Повереник доноси акт о организацији своје стручне службе, као и пословник о раду у року од 45 дана од дана његовог избора.

Стилурење на снагу Закона

Члан 63.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије“, осим чл. 28. до 40. који ће се примењивати од 1. јануара 2010. године.

ЗАКОН О СПРЕЧАВАЊУ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ*

Први део ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ

Предмет Закона

Члан 1.

Овим законом уређује се општи режим забране дискриминације по основу инвалидности, посебни случајеви дискриминације особа са инвалидитетом, поступак заштите особа изложених дискриминацији и мере које се предузимају ради подстицања равноправности и социјалне укључености особа са инвалидитетом.

Начела Закона

Члан 2.

Овај закон заснива се на начелима:

1. забране дискриминације особа са инвалидитетом;
2. поштовања људских права и достојанства особа са инвалидитетом;
3. укључености особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на равноправној основи;
4. укључености особа са инвалидитетом у све процесе у којима се одлучује о њиховим правима и обавезама;
5. једнаких права и обавеза.

Дефиниције појмова

Члан 3.

У овом закону:

1. израз „особе са инвалидитетом“ означава особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке;

* „Службени гласник РС“, 33/2006, објављен 17. априла 2006.

2. изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом;
3. израз „орган јавне власти“ означава државни орган, орган територијалне аутономије, орган локалне самоуправе, организацију којој је поверено вршење јавних овлашћења, као и правно лице које оснива или финансира у целини, односно у претежном делу, Република, територијална аутономија или локална самоуправа.

Обавезе органа јавне власти

Члан 4.

Органи јавне власти дужни су да особама са инвалидитетом обезбеде уживање права и слобода без дискриминације.

Општа забрана злоупотребе права

Члан 5.

Забрањено је вршење права утврђених овим законом противно циљу у коме су призната или са намером да се повреде или ограниче права других или да се изазову озбиљне последице по безбедност земље, јавни поредак и морал.

Други део ОПШТА ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Облици дискриминације

Члан 6.

(1) Облици дискриминације су непосредна и посредна дискриминација, као и повреда начела једнаких права и обавеза.

(2) Непосредна дискриминација постоји ако се лица или група (у даљем тексту: дискриминисани), у истој или сличној ситуацији, било којим актом или радњом, стављају или су стављени у неповољнији положај или би могли бити стављени у неповољнији положај због његове односно њихове инвалидности.

(3) Посредна дискриминација постоји ако се дискриминисани, због његове инвалидности, ставља у неповољнији положај доношењем акта или предузимањем радње која је привидно заснована на начелу једнакости и недискриминације, осим ако је тај акт или радња оправдана законитим циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна.

(4) Дискриминација постоји и у случају:

1. ако се према дискриминисаном поступа горе него што се поступа или би се поступало према другоме, искључиво или углавном због тога што је дискриминисани тражио, односно намерава да тражи правну заштиту од дискриминације или због тога што је понудио или намерава да понуди доказе о дискриминаторском поступању;
2. ако се према дискриминисаном очигледно понижавајуће поступа, искључиво или углавном због његове инвалидности.

(5) Дискриминацијом се сматра и позивање и навођење на дискриминацију и помагање у дискриминаторском поступању.

*Повреда начела
једнаких права и обавеза*

Члан 7.

Повреда начела једнаких права и обавеза постоји:

1. ако се дискриминисаном искључиво или углавном због његове инвалидности неоправдано ускраћују права и слободе, односно намећу обавезе, које се у истој или сличној ситуацији не ускраћују или не намећу другом лицу или групи;
2. ако су циљ или последица предузетих мера неоправдани;
3. ако не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се овим мерама остварује.

Члан 8.

Не сматрају се повредом начела једнаких права и обавеза нити дискриминацијом:

1. одредбе закона, прописа, као ни одлуке или посебне мере донете у циљу побољшања положаја особа са инвалидитетом, чланова њихових породица и удружења особа са инвалидитетом, којима се пружа посебна подршка, неопходна за уживање и остваривање њихових права под истим условима под којима их уживају и остварују други;
2. доношење односно задржавање постојећих аката и мера чији је циљ отклањање или поправљање неповољног положаја особа са инвалидитетом којима се пружа посебна подршка.

Тешки облици дискриминације

Члан 9.

Посебно је забрањено и кажњиво:

1. изазивање и подстицање неравноправности или нетрпељивости према особама са инвалидитетом;
2. пропагирање или смишљено вршење дискриминације од стране органа јавне власти у поступку пред тим органом, путем јавних

гласила, у политичком животу, приликом пружања јавних услуга, у области радних односа, образовања, културе, спорта и сл.

*Забрана исписивања и истицања
дискриминаѿорских ѿорука и симбола*

Члан 10.

Забрањено је исписивање и истицање на јавним местима и ширење на други начин порука и симбола којима се позива на дискриминаторско поступање према особама са инвалидитетом.

Трећи део
ПОСЕБНИ СЛУЧАЈЕВИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

*Дискриминација у ѿосѿуѿцима ѿред
орѓаном јавне власѿи*

Члан 11.

(1) Орган јавне власти не сме својом радњом или пропуштањем вршити дискриминацију особа са инвалидитетом.

(2) Дискриминација особа са инвалидитетом од стране органа јавне власти обухвата:

1. ускраћивање права особи са инвалидитетом, ако се ово право у истим околностима признаје особама без инвалидитета;
2. постављање посебних услова за остваривање права особи са инвалидитетом, осим ако такве услове не оправдавају разлози опште, личне и имовинске безбедности, које орган јавне власти мора посебно назначити;
3. ускраћивање права у оквиру дискреционог овлашћења, ако је до ускраћивања дошло због инвалидности подносиоца захтева;
4. вођење поступка остваривања права особа са инвалидитетом на начин који фактички онемогућује или знатно отежава остварење права.

(3) Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање особа са инвалидитетом од стране носилаца јавних функција и лица запослених у органима јавне власти у току поступка остваривања права особа са инвалидитетом, због њене инвалидности.

Дискриминација у вези са удружењима

Члан 12.

(1) Забрањена је дискриминација због инвалидности у удружењима.

(2) Дискриминација због инвалидности у удружењима обухвата:

1. одбијање захтева за учлањење у удружење особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
2. постављање посебних услова за учлањење особа са инвалидитетом у удружење;
3. ускраћивање права особи са инвалидитетом да бира и буде бирана у органе управљања удружења;
4. постављање посебних услова за избор особа са инвалидитетом у органе управљања удружења.

(3) Дискриминацијом због инвалидности не сматра се оснивање или деловање удружења особа са инвалидитетом и других облика њиховог самоорганизовања.

*Дискриминација у вези са пружањем услуга
и коришћењем објеката и површина*

Члан 13.

(1) Забрањена је дискриминација на основу инвалидности у погледу доступности услуга и приступа објектима у јавној употреби и јавним површинама.

(2) Под услугом, у смислу овог закона, сматра се свака услуга коју, уз накнаду или без ње, правно или физичко лице пружа у оквиру своје делатности, односно трајног занимања.

(3) Под објектима у јавној употреби, у смислу овог закона, сматрају се: објекти у области образовања, здравства, социјалне заштите, културе, спорта, туризма или објекти који се користе за заштиту животне средине, заштиту од елементарних непогода и слично.

(4) Под јавним површинама, у смислу овог закона, сматрају се: паркови, зелене површине, тргови, улице, пешачки прелази и друге јавне саобраћајнице и слично.

(5) Дискриминација на основу инвалидности у погледу доступности услуга нарочито обухвата:

1. одбијање пружања услуга особи са инвалидитетом, осим ако би пружање услуге угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;
2. пружање услуге особи са инвалидитетом под другачијим и неповољнијим условима од оних под којима се услуга пружа другим корисницима, осим ако би пружање услуге под редовним условима угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;
3. одбијање да се изврши техничка адаптација објекта неопходна да би се услуга пружила кориснику са инвалидитетом.

Члан 14.

Дискриминацијом у смислу члана 13. овог закона не сматра се:

1. повећање цене услуге сразмерно повећаним трошковима, непосредно проистеклим из пружања услуге кориснику са инвалидитетом;
2. пружање услуга везаних за специфичне потребе неких корисника са инвалидитетом, или за специфичан начин задовољавања њихових општих потреба;
3. активност везана за отклањање постојећих и спречавање нових видова дискриминације због инвалидности.

Члан 15.

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање особа са инвалидитетом – корисника услуге због њене инвалидности, када те радње врши лице које непосредно пружа услугу или њему надређено лице.

Члан 16.

(1) Власник објекта у јавној употреби, као и јавно предузеће надлежно за одржавање јавних површина, дужни су да обезбеде приступ објекту у јавној употреби, односно јавној површини свим особама са инвалидитетом, без обзира на врсту и степен њихове инвалидности.

(2) Обавезу из става 1. овог члана има и друго лице на које је пренето право коришћења, осим ако је са власником, односно надлежним органом уговорило другачије.

(3) Власник објекта у јавној употреби дужан је да изврши адаптацију објекта у циљу задовољавања услова за испуњавање обавезе из става 1. овог члана.

(4) Орган надлежан за издавање употребне дозволе за објекте у јавној употреби издаће ову дозволу ако је испуњен услов из става 1. овог члана.

Дискриминација у вези са здравственим услугама

Члан 17.

(1) Посебно тежак случај дискриминације због инвалидности јесте свака дискриминација особа са инвалидитетом приликом пружања здравствених услуга.

(2) Дискриминацијом особа са инвалидитетом приликом пружања здравствених услуга сматра се:

1. одбијање да се пружи здравствена услуга особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
2. постављање посебних услова за пружање здравствених услуга особама са инвалидитетом ако ти услови нису оправдани медицинским разлозима;

3. одбијање постављања дијагнозе и ускраћивање одговарајућих информација о тренутном здравственом стању, предузетим или намераваним мерама лечења и рехабилитације особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
4. свако узнемиравање, вређање или омаловажавање особе са инвалидитетом у току боравка у здравственој установи због њене инвалидности.

Дискриминација у вези са васпитањем и образовањем

Члан 18.

(1) Забрањена је дискриминација због инвалидности на свим нивоима васпитања и образовања.

(2) Дискриминација из става 1. овог члана обухвата:

1. ускраћивање пријема детета предшколског узраста, ученика, односно студента са инвалидитетом у васпитну односно образовну установу која одговара његовом претходно стеченом знању, односно образовним могућностима;
2. искључење из васпитне односно образовне установе коју већ похађа дете предшколског узраста, ученик, односно студент са инвалидитетом из разлога везаних за његову инвалидност;
3. постављање неинвалидности као посебног услова за пријем у васпитну односно образовну установу, укључујући подношење уверења о здравственом стању и претходну проверу психофизичких способности, осим ако је тај услов утврђен у складу са прописима којима се уређује област образовања.

Члан 19.

Дискриминацијом у образовању због инвалидности не сматра се:

1. провера посебних склоности деце предшколског узраста, ученика и студената, односно кандидата за упис у васпитну односно образовну установу према одређеном наставном предмету или групи предмета, њихових уметничких склоности или облика посебне даровитости;
2. организација посебних облика наставе, односно васпитања за ученике, односно децу предшколског узраста, који због недовољних интелектуалних способности не могу да прате редовне наставне садржаје, као и упућивање ученика, односно деце предшколског узраста у те облике наставе односно васпитања, ако се уписивање врши на основу акта надлежног органа којим је утврђена потреба за таквим обликом образовања ученика, односно детета предшколског узраста.

Члан 20.

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање инвалидног детета предшколског узраста, ученика, односно студента због његове инвалидности, када те радње врши васпитач, наставник или друго лице запослено у васпитној, односно образовној установи.

*Дискриминација у вези са запошљавањем
и радним односом*

Члан 21.

(1) Забрањено је вршити дискриминацију због инвалидности у запошљавању и остваривању права из радног односа према:

1. особи са инвалидитетом која тражи запослење;
2. пратиоцу особе са инвалидитетом који тражи запослење;
3. запосленој особи са инвалидитетом;
4. запосленом пратиоцу особе са инвалидитетом.

(2) Под особом која тражи запослење, у смислу овог закона, сматра се особа уредно пријављена служби надлежној за запошљавање у складу са законом којим се уређује запошљавање.

(3) Под пратиоцем особе са инвалидитетом, у смислу овог закона, сматра се свако лице, без обзира на сродство, које живи у заједничком домаћинству са особом са инвалидитетом и трајно јој помаже у задовољавању свакодневних животних потреба без новчане или друге материјалне накнаде.

Члан 22.

Дискриминацијом због инвалидности у запошљавању сматра се:

1. непримање у радни однос особе са инвалидитетом или пратиоца особе са инвалидитетом због инвалидности, односно због својства пратиоца особе са инвалидитетом;
2. постављање посебних здравствених услова за пријем у радни однос особе са инвалидитетом, осим ако су посебни здравствени услови за обављање одређених послова утврђени у складу са законом;
3. претходна провера психофизичких способности које нису у непосредној вези са пословима за које се заснива радни однос;
4. одбијање да се изврши техничка адаптација радног места која омогућује ефикасан рад особе са инвалидитетом, ако трошкови адаптације не падају на терет послодавца или нису несразмерни у односу на добит коју послодавац остварује запошљавањем особе са инвалидитетом.

Члан 23.

Дискриминацијом због инвалидности у запошљавању не сматра се:

1. избор кандидата без инвалидитета који је показао најбољи резултат на претходној провери психофизичких способности непосредно везаних за захтеве радног места;
2. предузимање подстицајних мера за брже запошљавање особа са инвалидитетом у складу са законом којим се уређује запошљавање особа са инвалидитетом.

Члан 24.

Дискриминацијом због инвалидности у остваривању права из радног односа сматра се:

1. одређивање мање зараде због инвалидности запосленог, независно од радног учинка;
2. постављање посебних услова рада запосленом са инвалидитетом, ако ти услови непосредно не проистичу из захтева радног места;
3. постављање посебних услова запосленом са инвалидитетом за коришћење других права из радног односа која припадају сваком запосленом.

Члан 25.

Дискриминацијом због инвалидности у остваривању права из радног односа не сматра се награђивање запосленог према радном учинку.

Члан 26.

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање запосленог са инвалидитетом од стране послодавца, односно непосредно надређеног лица у радном процесу, због његове инвалидности.

Дискриминација у вези са превозом

Члан 27.

(1) Забрањено је вршити дискриминацију због инвалидности у превозу у свим гранама саобраћаја.

(2) Дискриминацијом из става 1. овог члана сматра се:

1. одбијање да се превезе путник са инвалидитетом;
2. одбијање посаде превозног средства да пружи физичку помоћ путнику са инвалидитетом ако без такве помоћи путник са инвалидитетом не може да користи превозничку услугу и ако се пружањем помоћи не угрожава безбедност саобраћаја;
3. утврђивање неповољнијих услова превоза за путнике са инвалидитетом, нарочито услова плаћања, осим у мери у којој су ти услови оправдани техничким захтевима или неопходним повећаним трошковима превоза путника са инвалидитетом.

Члан 28.

Дискриминацијом због инвалидности у превозу не сматра се:

1. организовање превоза путника са инвалидитетом превозним средствима прилагођеним потребама тих путника;
2. организовање превоза путника са инвалидитетом уз повластице за превоз тих путника.

Члан 29.

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности представља узнемиравање, вређање и омаловажавање путника са инвалидитетом у току путовања од стране посаде превозног средства, због његове инвалидности.

Дискриминација у вези са брачним и породичним односима

Члан 30.

(1) Забрањена је свака дискриминација у остваривању права из брачних и породичних односа због инвалидности.

(2) Дискриминацијом из става 1. овог члана сматра се:

1. ускраћивање права на брак особама са инвалидитетом;
2. постављање посебних услова за склапање брака особа са инвалидитетом;
3. постављање посебних услова особама са инвалидитетом за вршење родитељског права.

(3) Дискриминацијом у вези са брачним и породичним односима због инвалидности не сматра се ускраћивање или ограничавање права које је у складу са законом којим се уређују брачни и породични односи.

Дискриминација удружења особа са инвалидитетом

Члан 31.

Забрањен је сваки облик дискриминације удружења особа са инвалидитетом.

Четврти део

МЕРЕ ЗА ПОДСТИЦАЊЕ РАВНОПРАВНОСТИ
ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ*Мере за подстицање оснивања служби подршке
за особе са инвалидитетом*

Члан 32.

Јединице локалне самоуправе дужне су да подстичу оснивање служби подршке за особе са инвалидитетом, ради повећавања нивоа самос-

талности особа са инвалидитетом у свакодневном животу и ради остваривања њихових права.

Мере за сиварање ирисийуичној окружења

Члан 33.

Јединице локалне самоуправе дужне су да предузму мере с циљем да се физичка средина, зграде, јавне површине и превоз учине приступачним особама са инвалидитетом.

*Мере за обезбеђивање равнојравносји
ирид орианима јавне власји*

Члан 34.

Органи јавне власти дужни су да предузму мере за обезбеђење равноправности особа са инвалидитетом у поступцима пред тим органима.

Мере за обезбеђивање ирисийуиа информацијама

Члан 35.

Органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе надлежни за послове културе и медија дужни су да предузму мере, с циљем да се особама са инвалидитетом учине приступачним информације и комуникације путем употребе одговарајућих технологија.

Мером из става 1. овог члана сматра се нарочито дневно саопштавање информација намењених и особама са инвалидитетом одговарајућом технологијом симултаног писаног текста.

*Мере за обезбеђивање равнојравносји
у обласји васийићања и образовања*

Члан 36.

Органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе надлежни за послове васпитања и образовања дужни су да предузму мере, с циљем да васпитање и образовање особа са инвалидитетом постане интегрални део општег система васпитања и образовања.

*Мере за обезбеђивање учешћа у културном,
сийском и верском животију заједнице*

Члан 37.

Јединице локалне самоуправе дужне су да предузму мере ради обезбеђивања равноправног учешћа особа са инвалидитетом у културном, спортском и верском животу заједнице.

Активностии усмерене ка стварању једнаких могућности

Члан 38.

Сви органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе дужни су да предузимају активности с циљем стварања једнаких могућности за особе са инвалидитетом и да у тим активностима обезбеде учешће особа са инвалидитетом и њихових удружења.

Пети део
ПОСТУПАК У СПОРУ ЗА ЗАШТИТУ ОД
ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ЗБОГ ИНВАЛИДНОСТИ

Садржина овог дела закона

Члан 39.

Одредбама овог дела закона уређује се посебни парнични поступак за заштиту од дискриминације због инвалидности.

Примена закона којим се уређује парнични поступак

Члан 40.

На поступак суда који је у вези са заштитом од дискриминације због инвалидности примењују се одредбе закона којим се уређује парнични поступак, ако овим законом није другачије одређено.

Месна надлежност

Члан 41.

У спору за заштиту од дискриминације због инвалидности месно је надлежан, поред суда опште месне надлежности, и суд на чијем подручју има пребивалиште, односно боравиште особа са инвалидитетом према којој је дискриминација извршена.

Покрећане поступке

Члан 42.

(1) Поступак у спору за заштиту од дискриминације због инвалидности покреће се тужбом.

(2) Тужбу за заштиту од дискриминације због инвалидности могу поднети особа са инвалидитетом према којој је дискриминација извршена и њен законски заступник.

(3) Тужбу за заштиту од дискриминације може поднети и пратилац особе са инвалидитетом у случају да је према њему извршена дискриминација у смислу чл. 21. и 22. овог закона.

Тужбе

Члан 43.

Тужбом из члана 42. овог закона може се тражити:

1. забрана извршења радње од које прети дискриминација, забрана даљег вршења радње дискриминације, односно забрана понављања радње дискриминације;
2. извршење радње ради уклањања последица дискриминаторског поступања;
3. утврђење да је тужени према тужиоцу дискриминаторски поступао;
4. накнада материјалне и нематеријалне штете.

Ревизија

Члан 44.

У спору за заштиту од дискриминације због инвалидности ревизија је увек дозвољена.

Привремена мера

Члан 45.

(1) Особа из члана 42. ст. 2. и 3. овог закона може уз тужбу за заштиту од дискриминације због инвалидности, у току судског поступка, као и по окончању судског поступка, све док извршење не буде спроведено, захтевати да суд привременом мером забрани дискриминаторско поступање да би се отклонила опасност од насиља или већа ненадокнадива штета.

(2) У предлогу за издавање привремене мере предлагач мора учинити вероватним да је мера потребна да би се отклонила опасност од насиља због дискриминаторског поступања, спречила употреба силе или настанак ненадокнадиве штете.

(3) О предлогу за издавање привремене мере суд је дужан да одлучи у року од 48 сати од дана када је предлог примљен у суду.

Шести део
КАЗНЕНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 46.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај удружење ако:

1. одбије особи са инвалидитетом захтев за учлањење у удружење због њене инвалидности (члан 12. став 2. тачка 1);

2. постави посебне услове за учлањење особи са инвалидитетом у удружење (члан 12. став 2. тачка 2);
3. ускрати права учлањеној особи са инвалидитетом да бира и буде бирана у органе управљања удружења, односно постави посебне услове за избор особе са инвалидитетом у органе управљања удружења (члан 12. став 2. тач. 3. и 4).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана и одговорно лице у удружењу.

Члан 47.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако:

1. одбије да пружи услугу особи са инвалидитетом, осим ако би пружање услуге угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица (члан 13. став 5. тачка 1);
2. пружи услугу особи са инвалидитетом под неповољнијим условима од оних под којима се услуга пружа другим корисницима, осим ако би пружање услуге под редовним условима угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица (члан 13. став 5. тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана физичко лице.

Члан 48.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако поставља посебне услове за пружање здравствених услуга особама са инвалидитетом у случајевима када ти услови нису оправдани медицинским разлозима (члан 17. став 2. тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Члан 49.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако:

1. ускрати пријем детету предшколског узраста, ученику односно студенту са инвалидитетом у васпитну односно образовну установу која одговара његовом претходно стеченом знању, односно образовним могућностима (члан 18. став 2. тачка 1);
2. искључи из васпитне, односно образовне установе коју похађа дете предшколског узраста, ученика односно студента са инвалидитетом

из разлога везаних за његову инвалидност (члан 18. став 2. тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Члан 50.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај наставник, васпитач или друго лице запослено у образовној односно васпитној установи које стално или учестано узнемирава, вређа и омаловажава ученика, студента односно дете предшколског узраста због његове инвалидности (члан 20).

Члан 51.

Новчаном казном од 25.000 до 500.000 динара казниће се за прекршај правно лице – превозник ако одбије да превезе особу са инвалидитетом (члан 27. став 2. тачка 1).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 10.000 до 250.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана предузетник.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана возно особље.

Члан 52.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај возно особље које стално или учестано узнемирава, вређа и омаловажава путника са инвалидитетом у току путовања због његове инвалидности (члан 29).

Седми део ЗАВРШНА ОДРЕДБА

Стицање закона на снагу

Члан 53.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије“, а одредбе чл. 32. и 33. примењиваће се од 1. јануара 2007. године.

ПРЕСУДА ВРХОВНОГ СУДА СРБИЈЕ У СЛУЧАЈУ „КРСМАНОВАЧА“

Рев. 229/04

У ИМЕ НАРОДА

Врховни суд Србије у Београду, у већу састављеном од судија: Владимира Тамаша, председника већа, Љубице Милутиновић, Виде Петровић-Шкоро, Неде Антонић и Јоргованке Петровић, чланова већа, у парници тужилаца Мерихане Рустенов, Васић Јордана и Васић Зорана, свих из Београда, чији су пуномоћници Бранимир Плеше, Игор Олујић и Наташа Рашић, адвокати из Београда, против туженог Предузећа „Југентт“ – Спортско рекреативни центар „Крсмановача“ Шабац, чији је пуномоћник Слободан Тодоровић, адвокат из Шапца, ради накнаде нематеријалне штете, одлучујући о ревизији туженог изјављеној против пресуде Округног суда у Шапцу Гж. бр. 1591/02 од 3.7.2003. године, у седници већа одржаној дана 21.4.2004. године, донео је

ПРЕСУДУ

ОДБИЈА СЕ као неоснована ревизија туженог изјављена против пресуде Округног суда у Шапцу Гж. бр. 1591/02 од 3.7.2003. године.

Образложење

Пресудом Општинског суда у Шапцу П. бр. 2939/2001 од 20.2.2002. године у првом ставу изреке усвојен је тужбени захтев тужилаца Мерихане Рустенов, Васић Јордана и Васић Зорана, сви из Београда, па је утврђено да на страни туженог „Југентт“ – Спортско рекреативни центар „Крсмановача“ Шабац, постоји одговорност за повреду права личности тужилаца, па је тужени обавезан да у дневном листу „Политика“ о свом трошку објави јавно извињење тужиоцима следеће садржине: „Предузеће „Југентт“ – Спортско рекреативни центар „Крсмановача“ Шабац, извињава се Мерихане Рустенов, Васић Јордану и Васић Зорану, сви из Београда, зато што су дана 8.7.2000. године искључиво због припадности ромској етничкој заједници били спречени од стране радника туженог у својој намери да уђу на базен Спортско-рекреативног центар „Крсмановача“ у року од 15 дана по пријему пресуде, а за случај да ово тужени не учини тужиоци су овлашћени да у истом дневном листу на терет туженог објаве изреку пресуде. Другим ставом изреке обавезан је тужени да приликом даљег обављања своје редовне пословне делатности у оквиру Спортско рекреативног центра „Крсмановача“ у Шапцу престане са повредом права личности тужилаца у виду њихове дискримина-

ције приликом пријема у поменути објекат. Трећим ставом изреке обавезан је тужени да тужиоцима плати трошкове парничног поступка.,

Пресудом Окружног суда у Шапцу Гж. бр. 1591/02 од 3.7.2003. године одбијена је жалба туженог и потврђена првостепена пресуда.

Против пресуде Окружног суда у Шапцу тужени је благовремено изјавио ревизију због битне повреде одредаба парничног поступка и погрешне примене материјалног права.

Тужиоци су доставили писмени одговор на ревизију.

Врховни суд је испитао побијану пресуду у смислу члана 386. ЗПП па је нашао:

Ревизија није основана.

У поступку није учињена битна повреда одредаба парничног поступка из члана 354. став 2. тачка 11. ЗПП на коју ревизијски суд пази по службеној дужности. Није учињена ни битна повреда одредаба парничног поступка из члана 354. став 2. тачка 14. ЗПП на коју се у ревизији туженог указује, јер пресуда садржи разлоге о одлучним чињеницама који су јасни и непротивречни.

Према утврђеном чињеничном стању дана 8.7.2000. године тужиоци су били онемогућени од стране радника туженог Богдана Васиљевића да уђу на базен туженог само због тога што су Роми. Због овог догађаја тужиоци су трпели душевне болове због повреде права личности јер им нису омогућена сва права која имају лица која нису припадници ромске етничке заједнице, због чега су трпели осећај повређености и понижености.

Нижестепени судови су правилно закључили да је тужбени захтев тужилаца основан, јер је дошло до повреде права личности тужилаца, због чега су испуњени услови из члана 157. и 199. Закона о облигационим односима за усвајање тужбеног захтев.

Неповредивност личних права као што су: част, углед, достојанство, лични интегритет и слично, ужива судску заштиту, која је дуги низ година код нас и Уставом гарантована.

Ратификоване међународне конвенције, по изричитим одредбама Устава, чине саставни део унутрашњег правног поретка. СФРЈ је још 1967. године потписала и ратификовала Међународну конвенцију о укидању свих облика расне дискриминације („Службени листе СФРЈ“ – Додатак, број 6/1967).

Према одредби члана 5. наведене Конвенције државе чланице се обавезују да забране и укину расну дискриминацију у свим њеним облицима и да гарантују право свакоме на једнакост пред законом без разлике на расу, боју и национално или етничко порекло, нарочито у погледу уживања права набројаних у тој одредби међу којима се под тачком „ф“ наводи право приступа на сва места и службе намењеној јавној употреби, као што су превоз, хотели, ресторани, кафане, приредбе и паркови.

Године 1971. СФРЈ је ратификовала Међународни пакт о грађанским и политичким правима (Закон о ратификацији Међународног

пакта о грађанским и политичким правима усвојен од стране Савезне скупштине на седници Већа народа од 29.1.1971. године и седници Друштвено политичког већа 27.1.1971. године, објављен у („Службеном листу СФРЈ“ 7/71).

Према одредби члана 26. цитираног Пакта сва су лица једнака пред законом и имају право на подједнаку заштиту закона. У том смислу, закон мора да забрањује сваку дискриминацију и да обезбеди свим лицима подједнаку и успешну заштиту против сваке дискриминације, нарочито у погледу расе, боје, пола, вере, политичког или другог убеђења, националног и социјалног порекла, имовног стања, рођења или сваког другог стања.

Закон о облигационим односима у члану 157. предвиђа да свако има право захтевати од суда или другог надлежног органа да нареди престанак радње којом се повређује интегритет људске личности, личног и породичног живота и другог права његове личности, а одредба члана 199. да у случају повреде права личности суд може наредити, на трошак штетника, објављивање пресуде, односно исправке, или наредити да штетник повуче изјаву којом је повреда учињена, или што друго чиме се може остварити сврха која се постиже накнадом.

Дакле, одредба члана 157. ЗОО се односи на превентивну заштиту од предузимања радње којом се тужиоцима наноси штета повредом права личности и наређује забрана понашања којим се вређају права личности тужилаца, част, углед, људско достојанство и слично, док одредба члана 199. ЗОО отклања последице повређених личних права на један од начина набројаних у том члану. Законодавац није експлицитно навео све могуће начине отклањања штетних последица, управо због деликатности ових повреда, па је оставио могућност индивидуализације за сваки конкретни случај формулацијом према којој суд може наредити осим објављивања пресуде и исправке, повлачења изјаве којом је повреда учињена и „што друго чиме се може остварити сврха која се постиже накнадом“. Тиме је остављена могућност оштећеним лицима да према својим личним осећањима повређености, формулишу и захтев којим ће се на њима најбољи начин пружити сатисфакција за учињену повреду.

Сви људи имају право на заштиту права личности без разлике на расу, боју, национално или етничко порекло. Сва места и службе намењене јавној употреби свима морају бити доступна на једнак начин. Дискриминација по било ком основу вређа људско достојанство чије су компоненте част, углед, лични интегритет и слично и таква повреда права личности ужива судску заштиту како кроз захтев да се престане са повредом права личности тако и кроз захтев за накнаду штете. Због тога су нижестепени судови правилном применом материјалног права усвојили тужбени захтев тужилаца.

Неосновано се у ревизији туженог истиче да тужиоци немају правни интерес за подношење ове тужбе у смислу члана 187. ЗПП јер се тра-

жи утврђење чињеница. Тај ревизијски навод био је предмет правилне оцене од стране другостепеног суда, јер се не ради о утврђењу чињенице, већ о утврђењу повреде одређеног права права личности (части и угледа).

Неосновано се у ревизији туженог указује на погрешну примену одредбе члана 199. ЗОО по којој у случају повреде права личности суд може наредити, на трошак штетника објављивање пресуде, односно исправке или наредити да штетник повуче изјаву којом је повреда учињена, или што друго чиме се може остварити сврха која се постиже накнадом. Тужени сматра да се у смислу одредбе члана 199. ЗОО може објавити само пресуда, а не и одређени текст садржине коју предлаже тужилачка страна. Нижестепени судови су правилно закључили да у конкретном случају има места примени одребе члана 199. ЗОО, јер она овлашћује суд да може изрећи и сваку другу чинидбу којом ће се остварити сврха која се постиже накнадом, па чињеница да тужиоци не траже накнаду штете није од утицаја.

Тужени у ревизији истиче да он не одговара за радње ангажованог радника по уговору о делу, јер он није био у сталном радном односу, нити радник на одређено време. И овај ревизијски навод био је предмет оцене другостепеног суда као жалбени навод. Правилно је другостепени суд закључио да је сведок Богдан Васиљевић обављао послове за рачун туженог те је тужени одговоран и за штету коју је лице ангажовано од стране туженог причинило трећим лицима у вези са радом на пословима за које је ангажован. Он је радио за рачун туженог, па тужени сноси и штетне последице настале из његовог рада према трећим лицима.

Остали ревизијски наводи били су истицани током поступка, правилно цењени од нижестепених судова, па их није потребно ближе образлагати.

Применом члана 393. ЗПП одлучено је као у изреци.

Председник већа,
судија,
Владимир Тамаш, с.р.

За тачност отправка

ИЈ

Љубица Милутиновић/сж/04

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85:343.412(497.11)

343.85:343.412(497.11)(094.5)

ANTIDISKRIMINACIONI zakoni : vodič / Saša Gajin ...
[et al.]. – Beograd : Centar za unapređivanje pravnih studija,
2010 (Beograd : Dosije studio). – 150 str. ; 24 cm. – (Biblioteka
Suočavanja ; 38)

Tekst lat. i ćir. – Tiraž 1.000. – Str. 7–8: Uvod / Saša Gajin. –
Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Iz sadržaja: Закон о
забрани дискриминације ; Закон о спречавању дискриминације
особа са инвалидитетом.

ISBN 978-86-7546-058-9

1. Гајин, Саша, 1965– [аутор] [уредник]

а) Дискриминација – Спречавање – Србија

б) Дискриминација – Спречавање – Србија – Законски прописи

COBISS.SR-ID 177129484

**IZVOD IZ OSTALIH IZDANJA
CENTRA ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA
U BIBLIOTECI SUOČAVANJA**

Zbornik: *Kriza i obnova prava* (red. Zoran Ivošević), 1999.

Zbornik: *Ustavnost i vladavina prava* (red. Kosta Čavoški), 2000.

Života Ristić: *Novo evropsko berzansko pravo*, 2000.

Zbornik: *Krijumčarenje ljudi*, 2001.

Zbornik: *Liberalna misao u Srbiji* (red. J. Trkulja i D. Popović), 2001.

Kolektiv autora: *Pravo radio-difuznih preduzeća*, 2001.

Zbornik: *Kriza I reforma pravosuđa* (red. Jovica Trkulja), 2001.

Milan Kurepa: *Usud otpora*, 2002.

Vladimir V. Vodinelić: *Prošlost kao izazov pravu*, 2002.

Zbornik: *Prava osoba sa invaliditetom* (red. Jovica Trkulja), 2003.

Miodrag Jovičić: *L'état régional*, 2003.

Dejvid Mekenzi: *Jovan Ristić – Evropski državnik*, 2004.

Elda Brogi, Vladimir Vodinelić, Saša Gajin: *Developing a Harmonized Information and Communication Law in Europe*, 2005.

Dejvid Mekenzi: *Jovan Marinović – Evropski gospodin i srpski diplomata (1821–1893)*, 2006.

Antidiskriminaciono pravo – vodič (ur. Saša Gajin), 2006.

Diskriminacija u Srbiji: Izveštaj Koalicije protiv diskriminacije
(ur. Saša Gajin), 2007, 2008, 2009, 2010.

Pravna pomoć (ur. Saša Gajin), 2007.

Dostupnost objekata u posedu organa javne vlasti 2007 – izveštaj Koalicije protiv diskriminacije, (ur. Saša Gajin), 2008, 2009, 2010.

Organizacije osoba sa invaliditetom, (ur. Saša Gajin), 2008.

Diskriminacija osoba sa invaliditetom, (ur. Saša Gajin), 2008, 2009, 2010.

Pravo i politika Evropske unije iz perspektive domaćih autora, (ur. Saša Gajin), 2009.

Izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Violeta Kočić Mitaček, Tanja Drobnjak, Saša Gajin (ur.) i grupa autora, 2010.

Studija o društvenom, ekonomskom i pravnom statusu organizacija osoba sa invaliditetom, Predrag Vukasović, Saša Gajin (ur.) i grupa autora, 2010.

CUPS

ISBN 978-86-7546-058-9